

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

**Перекладацька майстерність українських письменників другої половини
XIX – початку XX ст. та її вплив на стилістичний розвиток української
літературної мови цього періоду (на матеріалі творчості
С. Руданського, П. Ніщинського, В. Кміцикевича, М. Коцюбинського)**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

здобувач другого рівня вищої освіти
ОПП «Українська мова та література»
спеціальності 035 Філологія

Логош Ангеліна Володимирівна

Керівник: доктор філологічних наук,
проф. Ткач Л. О.

Рецензенти: Мороз Т. В., кандидат
філологічних наук, доцент кафедри
методики викладання суспільно-
гуманітарних дисциплін Комунального
закладу «Інститут післядипломної
педагогічної освіти Чернівецької області»,
Гуцуляк Т. Є., д. ф. н., доцент, професор
кафедри сучасної української мови,
dr Jadwiga Stępnik-Szeptyńska, adiunkt w
Zakładzie Ukrainistyki Instytutu Filologii
Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu
Jagiellońskiego

До захисту допущено:

протокол засідання кафедри № 7

від „25” листопада 2025 р.

Завідувач кафедри _____ проф. Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці – 2025

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	4
ANNOTATION.....	7
ДЕКЛАРАТИВНЕ СТВЕРДЖЕННЯ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ ПРО ДОТРИМАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ У КВАЛІФІКАЦІЙНІЙ РОБОТІ.....	10
ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ТВОРІВ АНТИЧНОГО ЕПОСУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ТЯЖІННЯ ДО НАРОДНОРОЗМОВНОЇ СТИЛІСТИКИ.....	17
1. 1. Олександр Потебня і його переклад «Одіссеї».....	20
1. 2. „Льйонянка” Степана Руданського.....	21
1. 3. Петро Ніщинський як перекладач творів античної літератури.....	24
1. 4. Мовні особливості поеми „Одісея” в перекладі Петра Ніщинського.....	27
Висновки до розділу 1	32
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ПРАКТИКА ВОЛОДИМИРА КМІЦИКЕВИЧА: МОВНО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ.....	34
2. 1. Володимир Кміцикевич у культурному житті Буковини початку ХХ ст.....	34
2. 2. Окремі зауваги щодо мови твору Платона „Оборона Сократа” в перекладі В. Кміцикевича.....	38
2. 3. Мовностилістичні особливості драми Ф. Шиллера „Вільгельм Телль” в українському перекладі В. Кміцикевича.....	41
2.3.1. Лексика	41
2.3.2. Лексичні засоби, наділені розмовними та фольклорними стилістичними конотаціями.....	50
2.3.3. Вплив мовних особливостей південно-західного наріччя та традицій західноукраїнського слововжитку на стилістику перекладу.....	61

Висновки до розділу 2	83
РОЗДІЛ 3. МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДАННЯ	
ЕЛІЗИ ОЖЕШКО “TADEUSZ” В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ	84
МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО.....	
Висновки до 3 розділу	97
ВИСНОВКИ	98
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	104
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	106

АНОТАЦІЯ

Логош А. В. Перекладацька майстерність українських письменників другої половини XIX – поч. XX ст. та її вплив на стилістичний розвиток української літературної мови цього періоду (на матеріалі творчості С. Руданського, П. Ніщинського, В. Кміцикевича, М. Коцюбинського).

В історії української перекладацької культури спадщина другої половини XIX – початку XX ст. вирізняється значною тематично-жанровою різноманітністю та індивідуальними творчими підходами перекладачів до роботи з оригіналами. Представники різних соціальних верств і територіально-культурних осередків були об'єднані спільною метою — піднести українську мову до вищих стилістичних реєстрів і довести її функційну та естетичну спроможність як інструмента перекладу світової літератури. Українські письменники, літературознавці, мовознавці та громадські діячі Наддніпрянщини, Галичини й Буковини розглядали переклад як важливу культурну місію. Серед провідних перекладачів доби — Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Іван Пулюй, Борис Грінченко, Петро Ніщинський, Степан Руданський, Олександр Потебня, Михайло Старицький, Агатангел Кримський, Леся Українка. Перекладаючи античну класику, біблійні тексти та ключові твори європейських літератур, вони реалізовували власні просвітницькі програми розвитку й реформування української літературної мови. Їхня діяльність сприяла розширенню українськомовної читацької аудиторії та активному входженню української культури у світовий літературний простір.

Серед вагомих досягнень названого періоду варто згадати: **1)** перший повний переклад „Іліади” Гомера, що його під назвою „Омирова Ільйонянка” здійснив **С. Руданський**, відомий український поет-сатирик, у 1863 р.; у місячнику „Правда” у Львові цей переклад видано в роках 1872, 1875–1877, а окремою книгою, із супровідною статтею і за редакцією Івана Франка, надруковано в 1903 р., у Львові; **2)** перший повний переклад поеми Гомера „Одіссея” (1889, 1892), чим завдячуємо **П. Ніщинському**, композиторові, педагогу, поетові; він переклав українською мовою ще й „Антигону” Софокла

(1883), 6 пісень з „Іліади” Гомера (1903–1905); і хоч академічними тепер вважають перекладні версії **Бориса Тена** (М. Хомичевського) – „Одіссея” (1963), „Іліада” (1977) – та все ж і ті давніші, перші переклади цих монументальних творів заслуговують на глибоку увагу.

Поки що з кола українських перекладачів залишається маловідомою постать **Володимира Кміцикевича** (1884 – 1942) – педагога, лексикографа, перекладача, культурно-освітнього діяча Буковини (за народженням походив із Західної Галичини, навчався у Львові). У культурному житті українців Буковини першої половини ХХ ст. В. Кміцикевич був дуже помітною постаттю: викладав в одній з чернівецьких гімназій, був автором навчальних посібників і словників, перекладав з німецької і класичних мов, публікував статті на культурно-історичні теми. Серед найважливіших праць: „Німецько-український словар”, з присвятою О. Кобилянській та І. Франкові (Чернівці, 1912 р.), укладений у *Спілці* з неформальним гуртком буковинських лексикографів, до якого входив і В. Сімович, а також „Грецько-український словник”(1922–1923 рр.).

Особливої уваги заслуговує досі не вивчена перекладацька творчість В. Кміцикевича. Він виступив як перший перекладач українською мовою твору Платона „Оборона Сократа”, що вийшов друком понад 100 років тому. До наших днів дійшло і друге, вдосконалене видання цього перекладу (1922 р., Берлін, „Українська Накладня” Якова Оренштайна, серія „Загальна бібліотека”). Вступна стаття В. Кміцикевича до „Оборони Сократа” під назвою „Основні риси грецької філософії від перших початків до Платона” є важливим надбанням українського перекладознавства, адже це перша спроба перекладу на українську мову філософського діалогу, написаного давньогрецькою мовою. У перекладацькому доробку В. Кміцикевича, як і в перекладній літературі свого часу важливе місце посідає драма класика німецької літератури Ф. Шіллера „Вільгельм Телль” (вийшла друком 1887 р. у Львові з передмовою І. Франка) – перший український переклад цього твору німецької літератури. Володимир Кміцикевич, український педагог,

лексикограф і перекладач, зумів перенести драму Ф. Шиллера з німецького ґрунту на український, відтворивши при цьому зміст та стилістику оригінального тексту завдяки широкому використанню народнорозмовних засобів, діалектних слів та форм, властивих для гуцульських та інших говірок південно-західного наріччя.

Ключові слова: українське перекладознавство, українська мова в перекладах творів світової літератури, українська мова в перекладачій практиці кінця XIX – початку XX століття, західноукраїнський варіант літературної мови кінця XIX – початку XX століття, діалектні слова та форми в мові українських перекладів, Володимир Кміцикевич, мовно-культурне середовище Буковини кінця XIX – початку XX століття, мовна практика західноукраїнської інтелігенції кінця XIX – початку XX століття.

ANNOTATION

Lohosh A. The Translation Mastery of Ukrainian Writers of the Second Half of the 19th – Early 20th Century and Its Influence on the Stylistic Development of the Ukrainian Literary Language of This Period (Based on the Works of S. Rudanskyi, P. Nishchynskyi, V. Kmitsykevych, and M. Kotsiubynskyi).

In the history of Ukrainian translation culture, the legacy of the second half of the 19th and the early 20th century is exceptionally diverse—both in terms of the thematic and genre characteristics of translated texts and in the individual creative approaches adopted by translators in working with original sources. The circle of prominent translators of this era included representatives of various social strata and distinct territorial and cultural regions. Despite their differences, they were united by a common aspiration: to elevate the Ukrainian language to higher stylistic registers and to demonstrate its considerable functional and aesthetic potential by using it as a medium for translating works of world literature.

Ukrainian writers, literary scholars, linguists, and public intellectuals—from both Dnieper Ukraine and from Halychyna and Bukovyna—regarded translation as a cultural undertaking of profound significance. Among the widely recognized Ukrainian translators of the period are Panteleimon Kulish, Ivan Franko, Ivan Puluji, Borys Hrinchenko, Petro Nishchynskyi, Stepan Rudanskyi, Oleksandr Potebnia, Mykhailo Starytskyi, Ahatanhel Krymskyi, and Lesia Ukrainka. By translating ancient classics, biblical texts, and key works of English, German, French, and Polish literature, these writers fulfilled, above all, their personal educational mission—their individual program aimed at developing and reforming the Ukrainian literary language. At the same time, their achievements exerted a broader cultural impact: the number of members of the Ukrainian intelligentsia who read in Ukrainian steadily increased, followed by a gradual expansion of readership among wider segments of society.

Among the most significant achievements of this period are the following: 1) the first complete Ukrainian translation of Homer's *Iliad*, produced under the title

Omyrova Il'ionnianska by S. Rudanskyi, a renowned Ukrainian satirical poet, in 1863. This translation was published in the monthly *Pravda* (Lviv) in 1872 and 1875–1877, and later as a separate volume—with accompanying editorial materials and under the editorship of Ivan Franko—in 1903; 2) the first complete Ukrainian translation of Homer's *Odyssey* (1889, 1892) by P. Nishchynskyi, a composer, educator, and poet. Nishchynskyi also translated Sophocles' *Antigone* (1883) into Ukrainian, as well as six books of Homer's *Iliad* (1903–1905). Although the translations of Borys Ten (M. Khomychevskyi)—*Odyssey* (1963) and *Iliad* (1977)—are now regarded as academic standards, these earlier pioneering translations of monumental works merit careful scholarly attention.

Among Ukrainian translators, the figure of Volodymyr Kmitykevych (1884–1942) remains relatively little known. A teacher, lexicographer, translator, and cultural-educational activist of Bukovyna, he was born in Western Halychyna and later studied in Lviv. In the cultural life of the Ukrainians of Bukovyna in the first half of the 20th century, Kmitykevych occupied a prominent position: he taught at one of the Chernivtsi gymnasiums, authored textbooks and dictionaries, translated from German and classical languages, and published articles on cultural and historical topics. His major works include the *German–Ukrainian Dictionary*, dedicated to O. Kobylanska and I. Franko (Chernivtsi, 1912), produced in cooperation with an informal circle of Bukovynian lexicographers that included V. Simovych, and the *Greek–Ukrainian Dictionary* (1922–1923).

Kmitykevych's translation legacy—still insufficiently studied—deserves particular scholarly attention. He was the first to translate Plato's *Apology of Socrates* into Ukrainian; this translation was published more than one hundred years ago. A second, revised edition also survives (Berlin, 1922, “Ukraïnska Nakladnia” of Yakiv Orenshtein, series “General Library”). Kmitykevych's introductory article to the *Apology of Socrates*, entitled *The Essential Features of Greek Philosophy from Its Beginnings to Plato*, constitutes a significant achievement in Ukrainian translation studies, representing the first attempt to render a philosophical dialogue originally written in Ancient Greek into Ukrainian.

In Kmitsykevych's translation corpus—as in the translated literature of his period more broadly—a particularly important place is occupied by Friedrich Schiller's drama *William Tell*. This translation, the first Ukrainian rendering of this masterpiece of German literature, was published in Lviv in 1887 with a preface by Ivan Franko. Volodymyr Kmitsykevych, as an educator, lexicographer, and translator, succeeded in transferring Schiller's drama from the German linguistic and cultural context into Ukrainian, faithfully reproducing both its content and stylistic qualities. He achieved this through the extensive use of colloquial Ukrainian resources, as well as dialectal words and forms typical of Hutsul and other varieties of the Southwestern dialect continuum.

Keywords: Ukrainian translation studies, Ukrainian language in translations of world literature, Ukrainian language in translation practices of the late 19th and early 20th centuries, Western Ukrainian variant of the literary language of the late 19th and early 20th centuries, dialectal words and forms in Ukrainian translations, Volodymyr Kmitsykevych, the linguistic and cultural environment of Bukovyna in the late 19th and early 20th centuries, language practices of the Western Ukrainian intelligentsia of the late 19th and early 20th centuries.

**ДЕКЛАРАТИВНЕ СТВЕРДЖЕННЯ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ
ПРО ДОТРИМАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ У КВАЛІФІКАЦІЙНІЙ РОБОТІ**

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Ангеліна ЛОГОШ

(підпис)

ВСТУП

Розвиток української літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст. відбувався в умовах національно-культурного піднесення. До тогочасних культурних чинників стилістичного розвитку літературного зразка української мови належали: 1) зв'язок з літературно-писемними традиціями; 2) орієнтація на народнорозмовну мову; 3) практика перекладів українською мовою творів європейських літератур. Як стверджує О. Кацімон, «в історії українського художнього перекладу ще залишається чимало сторінок, не відомих широкому загалові дослідників. Їх розкриття становить важливе завдання сучасного українського мовознавства, адже попри те, що художній переклад збагачує мову, літературу та культурно-мистецьку сферу національного життя, для історії українського перекладу актуальними залишаються й такі завдання, як встановлення реальних надбань у цій галузі науки, повернення із забуття імен багатьох українських культурних діячів» [25, с. 192].

У кінці XIX ст. перекладацька справа набуває надзвичайного імпульсу. Незважаючи на цензурні обмеження, у Галичині та на Буковині активно розвивається видавнича й перекладацька діяльність. Перекладені твори світової класики українською мовою слугували інтелігенції не лише інформаційним ресурсом, а й важливим інструментом культурного самоствердження.

Залишається важливим вивчення і дослідження перекладацької діяльності української інтелігенції на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст., а також детальний аналіз їх досягнень у цій галузі мовознавства та справедлива оцінка їх праці в історії української науки. Отож, актуальним завданням для мовознавців є введення в науковий обіг маловідомих фактів з історії українського перекладу.

Серед перекладацьких проєктів другої половини XIX ст. особливе місце посідають переклади античної літератури та німецького класицизму. Поеми Гомера в перекладах С. Руданського («Іліада») і П. Ніщинського («Одіссея») стали першими повноцінними українськими версіями античного епосу, що виробили нові норми епічного стилю української мови. Значним культурним

явищем став переклад драми Ф. Шіллера «Вільгельм Тель», здійснений В. Кміцикевичем та опублікований у Львові 1887 р. з передмовою Івана Франка. Франко пояснював інтерес українських перекладачів до творчості Шіллера її ідеєю визволення народу з-під тиранії, яка була «огнистою проповіддю думок великої французької революції» (122, с. 7–9). У цьому контексті «Вільгельм Тель» постає твором «сучасним не тільки для Німеччини, доби наполеонської, але сучасним для кожного часу і кожного народу, що стогне під чужим політичним і суспільним гнетом і бажає з під него вибитись на волю» (122, с. 11–12).

На цьому тлі надзвичайно актуальним постає дослідження внеску українських перекладачів другої половини XIX – початку XX ст. у формування стильової системи української літературної мови. Творчість С. Руданського, П. Ніщинського, В. Кміцикевича та М. Коцюбинського дозволяє простежити, як переклад світової літератури сприяв розвитку лексики, синтаксису, жанрових форм, закріпленню норм художнього стилю, формуванню образної системи української мови. Окремий науковий інтерес становлять переклади, здійснені на Буковині – в краї, де українська культура розвивалася за іншими політичними й культурними умовами, ніж у Наддніпрянщині. Дослідження перекладів В. Кміцикевича, маловідомих широкому загалові, дає змогу відновити важливі сторінки історії української перекладацької школи і ввести їх у сучасний науковий обіг.

Узагальнення перекладацької діяльності названих авторів дозволяє встановити особливості мовотворчого процесу, зокрема: використання діалектних і західноукраїнських лексичних та граматичних форм (у перекладах В. Кміцикевича), опрацювання народнорозмовних засобів у відтворенні античного епосу (в перекладах С. Руданського й П. Ніщинського), взаємодію української та польської мовно-стилістичної традиції (у перекладах М. Коцюбинського). Таке дослідження дає змогу глибше зрозуміти механізми формування української літературної мови в період її модерного становлення.

Актуальність роботи полягає в необхідності поглибленого вивчення творчого доробку перекладацької діяльності С. Руданського, П. Ніщинського, В. Кміцикевича, М. Коцюбинського у контексті культурного життя України та Буковини зокрема, дослідження впливу перекладів на формування літературної мови та їх значення в національному літературному процесі кінця XIX – початку XX ст.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше у комплексному форматі здійснено аналіз перекладацької діяльності чотирьох українських письменників другої половини XIX – початку XX ст. із залученням маловідомих текстів; винесено роль перекладу як чинника стильового розвитку української літературної мови.

Об’єктом дослідження виступають переклади українською мовою поем Гомера („Іліада” в перекладі Степана Руданського; „Одісея” в перекладі П. Ніщинського); переклади п’єси Ф. Шиллера «Вільгельм Телль», здійснені від кінця XIX – і впродовж XX ст., авторами яких виступили: Володимир Кміцикевич (1887, Львів), Борис Тен (1955, Харків), та переклади філософського твору Платона „Оборона Сократа” авторства В. Кміцикевича та Й. Кобів; переклад оповідання Е. Ожешко “Tadeusz”, автором якого виступив М. Коцюбинський.

Предметом дослідження є лексико-стилістичні особливості «Іліади» в перекладі Степана Руданського; „Одісеї” в перекладі П. Ніщинського; п’єси «Вільгельм Телль» у перекладі В. Кміцикевича та Бориса Тена; оповідання Е. Ожешко “Tadeusz” авторства М. Коцюбинського - в контексті тенденцій розвитку української літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст., її зв’язків з народнорозмовною основою.

Мета магістерської роботи полягає в тому, щоб розкрити, актуалізувати та узагальнити внесок українських письменників, філологів, культурно-освітніх діячів другої половини XIX – початку XX ст. в історію українського перекладу, розкрити вплив перекладацької практики на стилістичний розвиток писемної

мови цього періоду та формування перекладацьких традицій в українській національній культурі.

Для реалізації мети дослідження виконані такі **завдання**:

1) розвиток української літературної мови в другій половині XIX – початок XX ст. проаналізований в контексті впливу перекладацької творчості українських письменників на вироблення зразків високого стилю літературної мови та прищеплення на українському мовно-культурному ґрунті античного епосу, творів європейської літератури тощо;

2) подано узагальнений опис та аналіз культурно конотованої лексики української мови, особливих граматичних та фонетичних форм слів, що характеризують стилістику перекладів античного епосу, виконаних у другій половині XIX – на початку XX ст., зокрема поем Гомера („Іліада” в перекладі Степана Руданського; „Одісея” в перекладі П. Ніщинського);

3) уперше в українському мовознавстві проаналізований внесок В. Кміцикевича – відомого культурно-освітнього діяча Буковини – в історію українського перекладу; виявлені та описані діалектні одиниці південно-західного наріччя та західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст., що їх В. Кміцикевич використав у перекладі драми Ф. Шиллера „Вільгельм Тель” та філософському творі Платона „Оборона Сократа”;

4) мовні особливості перекладів В. Кміцикевича описані в зіставному аспекті з пізнішими, більш відомими, узвичаєними в сучасному українському культурному обігу варіантами перекладів – Бориса Тена (драми Ф. Шиллера „Вільгельм Тель”), Йосипа Кобова (твору Платона „Оборона Сократа”);

5) актуалізований внесок М. Коцюбинського в розвиток перекладів українською мовою творів польської літератури, проаналізовані мовно-стилістичні особливості українського перекладу оповідання Е. Ожешко „Tadeusz”, пов’язані з використанням лексики спільного фонду української та польської мов та відтворенням образних засобів польського художнього тексту;

б) створити словник, що відображає особливості вживання слів, граматичних та фонетичних форм - як матеріал для подальших досліджень.

Теоретичне значення полягає в узагальненні фактів з історії української перекладацької школи та її впливу на формування стильової системи української мови.

Практичне значення полягає у можливості використання результатів у викладанні курсів історії української мови, стилістики, перекладознавства, історії літератури; у підготовці навчальних матеріалів і наукових досліджень, присвячених історії українського перекладу.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. За результатами дослідження виголошено й обговорено доповіді на студентських наукових конференціях Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: „Володимир Кміцикевич як перекладач і лексикограф (до 160-річчя від дня народження видатного культурного діяча Буковини)” (Чернівці, 2023); „Здобутки української філології на Буковині на початках ХХ ст. у сучасній рецепції” (Чернівці, 2024); на ХІ Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» „Використання народнорозмовних засобів як характерна риса перекладацького стилю письменників-подолян – Степана Руданського і Петра Ніщинського (на матеріалі перекладів поем Гомера)” (Вінниця, 2023); на Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції АРВАТИВСЬКІ ЧИТАННЯ – 2023, присвяченій 95-річчю від дня народження академіка Ф. С. Арвата „До історії перекладознавства на Буковині: праці Ф. С. Арвата про перекладацьку творчість І. Франка” (Ніжин, 2023); на ІІ Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти «Нові парадигми сучасної філології» „Переклад Петра Ніщинського Гомерової „Одіссеї” в контексті української перекладацької практики другої половини ХІХ – початку ХХ ст.” (Кам’янець-Подільський, 2023); на Всеукраїнській науковій конференції «Професор Василь Добош в історії Ужгородської мовознавчої школи» „Використання діалектних слів та форм у практиці українського

художнього перекладу (на матеріалі творчості В. Кміцикевича)” (Ужгород, 2024); на XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених з міжнародною участю «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» „Михайло Коцюбинський як перекладач: мовностилістичні особливості перекладу з польської оповідання Елізи Ожешко «Tadeusz»” (Вінниця, 2025); на Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю, присвяченій 150-річчю від дня заснування Чернівецького університету «Філологія в Чернівецькому університеті: постаті, школи, стратегії розвитку» „Філологи Чернівецького університету як дослідники і практики перекладацької справи” (Чернівці, 2025); на XI Міжнародній науковій конференції «Студентські наукові дискусії поза форматом» „Здобутки української філології на Буковині на початках XX ст. у сучасній рецепції” (Івано-Франківськ, 2024); на II Міжнародній молодіжній конференції «Платон мені друг, але істина дорожча»: теоретико-практичні та методологічні аспекти розвитку сучасних гуманітарних наук „Українські переклади твору Платона „Оборона Сократа”: лексико-стилістичні аспекти” (Чернівці, 2024); на Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження» „Синонімія та варіантність синтаксичних конструкцій в українських перекладах драми Ф. Шиллера «Вільгельм Телль»” (Чернівці, 2024); на III Міжнародній молодіжній конференції «Платон мені друг, але істина дорожча»: між вірністю пам’яті та пошуком істини „Використання діалектних слів та форм у практиці українського художнього перекладу (на матеріалі творчості В. Кміцикевича)” (Чернівці, 2025).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, списку умовних скорочень, списку використаної літератури (128 позицій).

РОЗДІЛ 1

**УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ТВОРІВ АНТИЧНОГО ЕПОСУ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.:
ТЯЖІННЯ ДО НАРОДНОРОЗМОВНОЇ СТИЛІСТИКИ**

Антична спадщина посідає вагоме місце в історії українського перекладу, адже дотепер виконані переклади українською мовою всіх творів давньогрецької і давньоримської літератури. Переклади другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. виконували, передусім, просвітницьку місію, знайомлячи інтелігенцію, а через неї і – ширші верстви суспільства з відомими зразками античної літератури. Українські лінгвісти, літературознавці, перекладачі – як із Наддніпрянщини, так і з Галичини й Буковини – розглядали питання, що поставали в практиці прозового й поетичного перекладу в Україні.

Над перекладами поем Гомера українською мовою працювали представники кількох поколінь українських письменників. Серед видатних перекладачів, що приділяли значну увагу інтерпретації творів античної класики, варто назвати Володимира Самійленка, чий переклад першої пісні „Іліади” надруковано 1887 р. у харківському альманасі „Складка”. Гомерівський героїчний епос цікавив і Лесю Українку. В її рукописній спадщині знайдені перекладені гекзаметром третя пісня й частина четвертої пісні „Одіссеї” (1888 р.). Навіть невеликий уривок з „Одіссеї” – юнацька спроба Лесі Українки – свідчить, на думку К. Забарилу, що «що в її особі наша література мала б видатну перекладачку з Гомера, якби поетеса продовжувала свою працю далі» [21, с. 23].

У кінці ХІХ ст. (1883 р.) побачили світ у перекладі українською мовою Осипа Шухевича окремі твори Вергілія („Георгіки”, перша і друга еклоги), з передмовою І. Франка про життєвий і творчий шлях Вергілія: «Переклад Шухевича, як на той час, цілком добрий, написаний плавною народною мовою, але римованим віршем, не гекзаметром» [30, с. 19]. Твори Овідія перекладали українською мовою Олена Пчілка, Осип Маковей [61, с. 13].

Значний поступ у засвоєнні в українську культуру філософських та естетичних надбань античності відбувся завдяки величезній праці одного з найбільш видатних українських письменників – Івана Франка. Його перекладацька творчість вражає своїми обширами. Перекладні тексти становлять зміст кількох томів у понадп'ятдесяти томовому академічному виданні творів І. Франка: 7-ий том містить поетичні твори за мотивами історії Стародавнього Риму, а в томах з 8-го по 13-ий подані поетичні переклади та переспіви з давньогрецької та давньоримської літератур. Дослідниця античних форм у творчості І. Франка І. Штаєр підкреслює, що над перекладами з античних літератур письменник працював у всі періоди свого життя, починаючи з років свого навчання в Дрогобицькій гімназії, де на нього сильне враження справили трагедії Софокла. Так, зокрема, «у 1873–1883 рр. І. Франко перекладає давньогрецьких ліриків Гомера, Софокла й Арістофана, а також давньоримських — Лукреція та Вергілія. <...>. Перший віршований переклад І. Франка з античної поезії — це „Одіссея” Гомера. Письменник вибрав твір, перекладу якого українською мовою ще не було. Саме тоді в Галичині з'явилися фрагменти перекладів „Іліади” в двох варіантах: перший — гекзаметричний — належав галицькому письменнику К. Климковичу, а другий — опрацьований народним віршем — С. Руданському» [128, с. 130]. Саме І. Франко першим в українській літературі звернув увагу на поезії Овідія періоду вигнання.

Серед перекладачів творів античної спадщини був і Володимир Кміцикевич, за народженням — галичанин, який, проте, більшу частину свого життя прожив на Буковині й тут скінчив свій земний шлях. В. Кміцикевич перекладав з латини. „Оборона Сократа” Платона була вперше видана у „Звідомленні української гімназії” (Перемишль, 1898 р.), а наступним виданням вийшла вже в 1921 р. (Берлін). В. Сімович відзначав глибоке знання мови, що його В. Кміцикевич виявив у словничку до „Хрестоматії з Непоса й Курція Руфа з словарцем” (Чернівці, 1912).

Спільною рисою перекладів цього періоду дослідники вважають „українізування” – використання засобів народнорозмовної мови, зниженої лексики, просторічних та діалектних форм. Як зазначає Л. Ткач, «дотримання такої традиції перекладу витворило неформальну, своєрідну українську перекладацьку школу – експериментально-етнографічну. Для перекладачів цієї школи (П. Куліш, С. Руданський, П. Ніщинський, А. Кримський) характерне вживання лексики на позначення українських етнографічних реалій; граматична, словотвірна, семантична адаптація власних назв; уживання народнорозмовних слів, зворотів, образів; віршова форма народної пісні» [104].

Теоретики перекладу називають такий процес доместикацією. Аналізуючи явища „українізування” в перекладах другої половини XIX ст., І. Корунець відзначав: «це процес одвічний і про яскраві приклади та й не тільки такі можна говорити й писати багато. Причому як про блискучі, вдалі, так і про невдалі, провальні випадки, коли доместикація не стала новим новим надбанням перекладача і національної літератури. Ба навіть навпаки – перешкодили цьому. Ідеться про випадки, коли доместикаційні національні елементи мови перекладу необґрунтовано, силоміць накидаються мова (а отже, і творові) перекладної літератури. Ось, наприклад, у першому перекладі Гомерової «Іліади» С. Руданського натрапляємо на такі патронімічні ймення з характерними тільки для української мови кінцевим -енко/єнко. <...> Такі й подібні їм елементи одомашнення викликають сьогодні та й викликали, мабуть, у середині XIX сторіччя іронічну посмішку, тим більше, що й твір, цілком очевидно, перекладався в дусі Котляревського (його травестійної «Енеїди» Вергілія). Та незважаючи на це, саме цей спосіб одомашнення власних імен був повторений у перекладах Гомерових творів і О. Навроцьким, і П. Ніщинським, і Лесею Українкою та І. Франком. У кожному з них такий спосіб одомашнення власних грецьких імен не викликав сумнівів, хоча переклад має тяжіти до нейтралізації, повного уникнення такого типу одомашнення шедеврів світової літератури» [34, с. 4-5].

Та все ж варто зважити й на те, що в другій половині XIX ст. українські перекладачі мали перед собою не лише суто творчі, літературні завдання, а й також виконували надзвичайно важливе завдання для розвитку національної культури – розширювали стилістичні можливості української мови, підносили її на вищий культурний щабель, доводили її спроможність до змалювання подій з античного епосу та висловлення якнайглибших думок та емоцій. Тому до перекладу Гомерових творів бралися й письменники, й мовознавці, й педагоги.

1. 1. Олександр Потебня і його переклад „Одіссеї”

Видатний мовознавець О. Потебня також виявляв цікавість до перекладу „Одіссеї”. На думку К. Забарила, «присвятивши значну частину своїх наукових праць українській поезії, О. Потебня хотів сам зробити внесок у її розвиток перекладом на українську мову стародавньої грецької епопеї. Він довго і уважно вивчав мовні джерела, зокрема, лексику українських письменників. Знайдено понад 2500 його виписок синонімів, омонімів, народних виразів для певного поняття [21, с. 23].

Вже по смерті вченого Олександр Русов [53] опублікував переклад окремих частин „Одіссеї” (як матеріали з архіву) та описав лексичну картотеку, що була підготовчим матеріалом для перекладу. Картотека засвідчує, що О. Потебня переглянув Геродота, „Іпатіївський літопис”, „Літопис Самовидця”, численні акти, видані Археографічними комісіями, збірки народних пісень і прислів'їв у виданнях П. Чубинського, Я. Головацького, А. Метлинського, М. Номиса, О. Кольберга; матеріали журналу „Основа”; твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, П. Куліша, Марка Вовчка, Л. Глібова, І. Манжури та ін. З джерел О. Потебня виписав **лексичні синоніми**: іменники *горопаха, бідолаха, бідаха*; прислівники *густо, багато; скоро, швидко, хутко, шпарко, мерщій; більше, кріпше, дужче, сильніше, міцніше*; дієслова: *бігти, чвалати, чесати, чухрати, чімчикувати, попхатися* і подібн.; **народнорозмовні сталі звороти**: *ревно заплакати; твалт зчинити; раду складати; у славу вбитися; неславу зложити; сльози ронити; словами*

мастити, жалю серцю завдавати; словосполучення іменників з означеннями-епітетами: ліс непролазний; качечка качуриста; ясна зброя; смажні вуста; супротивне слово; любя згода; добра слава; пташки співучі; бджоли гудючі; золота брама – срібні одвірки; препишна вечеря; славні вечорниці; дівчина чемна; старець божий та ін.; народнопісенні вислови й речення: Сама стала – задумала, карі очі зарюмала; Як була я сім літ удовою – не чула я землі під собою, як пішла я за вражого сина – побила мене лихая година; а в вись висока, а в шир широка; в кору багрява, а в верх кудрява. Чимало цих слів і зворотів О. Потебня використав у тих частинах перекладу „Одісеї”, які встиг завершити. О. Потебня перекладав гекзаметром: «Вірш його вражає гарною мовою, хоч переклад не всюди точний» [21, с. 23].

1. 2. „Ільйонянка” Степана Руданського

Степан Руданський (1834–1873) – перший із українських перекладачів «Іліади», хто «переклав цей епічний твір у повному обсязі, не спираючись на російську перекладацьку традицію» [4, 406]. «Ільйонянку» С. Руданського І. Франко вважав «дуже цінним придбанням нашої літератури» [121, с. 399]. Свою оцінку «Іліади» Гомера в переспіві Степана Руданського І. Франко аргументує так: «мушу подивляти вірний поетичний такт перекладача, повну видержаність його стилю, який, щоправда, не може вважатися вірним зразком Гомерового стилю, але прегарно передає власне те з Гомера, що може відчуті і смакувати широка верства українсько-руської публіки, що не проходила латино-грецької школи. Се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею. Лишаючи на боці російського гекзаметрованого Гомера (Гнідичева «Іліада» та Жуковського «Одіссея»), ми могли б узяти до порівняння польські римовані, зложені 13-складовим віршем («Іліада» Дмоховського та «Одіссея» Семенського), з них лише Семенського «Одіссея» здобула собі ширшу популярність, та й то вона ані щодо вірності

розуміння оригіналу, ані щодо простоти та ясності його передачі не може мірятися з працею Руданського» [121, с. 399].

У праці Л. Ткач «Культурно-писемна та народнопоетична традиції в практиці українських перекладацьких шкіл» подано стислу характеристику особливостей мови «Ільйонянки», що її виклав свого часу А. Білецький:

«1) Культурно-історична обстановка, в якій розвиваються в давньогрецькому епосі події Троянської війни, українізована: замість володарів чи владів у Руданського виступають *гетьмани й отамани* (іноді – *князі*), замість *жерців* – *попи*, замість *героїв* – *лицарі*, замість *колісниць* – *теліжки*, замість *скіпетрів* – *ціпки*, замість *келехів* – *миски*, замість *лір і флейт* – *кобзи і бандури*, замість *хлайн і хітонів* – *свити і сорочки* та багато іншого [4, с. 40]);

2) С. Руданський удався до перекладацького експерименту, українізувавши гомерівські власні іменами й назви: *Іра* (Гера), *Іва* (Геба), *Літа* (Лето); у деяких випадках перекладає внутрішню форму гомерівських імен чи їх первісний апелятивний зміст: замість *Еріди* – *Вражба* чи *Ворожба*; замість *Борея* – *Бурій* (від *буря*), замість *Еос* – *Зірниця* (апелятивне значення – *світанок*), замість *Харіт* – *Любощі*, замість *Аїда* – *Невид*, замість *Іриди* – *Райдуга*, замість *Музи* – *Співа*, замість *Афродіти* – *Урода* чи *Врода*, замість *Арея* чи *Ареса* – *Ярій* чи *Яробог* (так приблизно робили давні римляни, коли замість *Зевса* підставляли *Юпітера*, замість *Гери* – *Юнону*, замість *Афродіти* – *Венеру*, замість *Ареса* – *Марса*, замість *Гермеса* – *Меркурія* і т. д.) [4, с. 410–411];

3) Грецька літера *θ* (тета) передається через сполучення літер *хт*: *Хтиви* (Фіви, Теби), *Хтемида* (Феміда, Теміда), *Хтрика* (Фракія, Тракія);

4) Оскільки для гомерівського епосу характерні патронімічні форми імен, напр. син *Атрея* – *Атрід*, син *Пелія* – *Пеліад*, син *Кроноса* – *Кронід* чи *Кроніон* (*Зевс*), С. Руданський (як і П. Ніщинський в «Одіссеї») давньогрецькі патронімічні суфікси перекладає поширеним українським патронімічним суфіксом *-енк(о)* (напр., *Атрієнко*, *Пільєнко*, *Еяченко*, *Оїленко*, *Теламонієнко*, *Кронієнко* чи *Кроненко*) [4, с. 412];

5) Дуже рідко перекладач створює неологізми на зразок гомерівських двоосновних епітетів (*Дій хмароходний; Іра білоплеча; псовида* – переклад гомерівського *κύνονίς* (про Єлену – буквально «з собачими очима», «безсоромна») [4, с. 415];

6) Приклади вживання архаїчної лексики, характерної для української писемної мови ранньомодерного періоду, – поодинокі (напр., *зазломислити*) чи ж удається до архаїчної лексики української мови; нечисленні й полонізми; національний колорит створюється завдяки військовій лексиці доби запорозького козацтва [4, с. 415], напр., у таких контекстах: «*В локрів отаманив Аянт Оїленко Менший од Аянта Теламонієнка; Одиссей гетьманив у щирих кехвалях; А Мірівон строїв задній батови* (батова «шеренга, стрій»); *Сім було гетьманів, і за кожним сотня Хлопців виступала, ратища піднявши*» (С. Руданський, „Ільйонянка”);

7) С. Руданський обрав характерний для української народної поезії віршовий розмір – 12-складовий силаботонічний вірш із тонічними варіаціями під схеми 4-стопного амфібрахія до схеми 6-стопного хорей) (як в українській народній пісні „*Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці, Бо на вечорницях дівки чарівниці! Котрая дівчина чорні брови має, То тая дівчина усі чари знає...*”) [4, с. 412]» [104].

Та все ж навіть в „одомашненні” світу античних богів та героїв С. Руданський виявляє почуття міри. На тлі переважної більшості таких імен, у яких збережене звучання (хоча й адаптоване) відповідників оригіналу, українізованих імен – з прозорою внутрішньою формою – лише кілька: *Вражба* (*Ворожба*), *Ерида* = *Еріда* – «богиня чвар та незгоди, яка розгнівалася на богів за те, що її не запросили на весілля Фетіди й Пелея, і кинула в залу, де відбавався бенкет, золоте яблуко з написом „Для найвродливішої”, що викликало суперечку між богинями» [Руд., с. 437–438]; *Любоци* = *Харіти* – «богині вроди й радощів» [Руд., с. 441]; *Мара* = *Мойра* (*Доля*) – «таємнича надприродна сила, що тяжить над людьми й богами» [Руд., с. 441]; *Напасть* = *Ата* – «дочка Зевса, що веде людей до гріха й загибелі; одного разу

ввела в оману самого Зевса, за що він вигнав її з Олімпу» [Руд., с. 442]; *Натуга*, *Іліхта* = *Ілітія* (*Ейлетія*) – «богиня пологів, покровителька породіль» [Руд., с. 442]; *Райдуга*, *Ірида* = *Іріда* (*Ейлетія*) – «богиня райдуги, золотокрила вісниця богів» [Руд., с. 444]; *Ярій* (*Яробог*) = *Арес*, або *Арей* – «син Зевса й Гери, початку бог бур та гроз, згодом – бог війни» [Руд., с. 446];

1. 3. Петро Ніщинський як перекладач творів античної літератури

Заслуга першого повного перекладу поеми Гомера „Одіссея”, як також інших творів античної літератури, належить *Петрові Ніщинському*, уродженцю села Неменка Вінницького повіту (нині Іллінецького р-ну Вінницької обл.) – композиторові, поетові-перекладачу. П. Ніщинський – випускник Київської духовної семінарії та Афінського університету (1856 р.), де бездоганно вивчив грецьку мову. Саме грецькою він написав магістерську працю „Про єресі та розколи в російській церкві”. Надалі – викладав грецьку мову в гімназії та семінарії, почав перекладати й „Іліаду”, проте цей задум не був завершений (через несподівану смерть П. Ніщинського в 64-річному віці). Зберігся переклад лише 6-х пісень, надрукованих у Львові у 1903–1905 рр.

Варто зазначити, що у творчості П. Ніщинського переклади переважали. З оригінальних творів до історії нашої культури увійшли тільки хор „Ой закувала та сива зозуля” та декілька інших музичних композицій.

Переклад „Антигони” П. Ніщинського вийшов у трьох виданнях: 1) *Антигона*. Драматична дія Софокла / З грецького на южноруську мову перевірявав *Петро Ніщинський* (Одеса, 1883 р.); 2) Софокль. *Антигона* / Перевірявав *Петро Ніщинський*. Із попереднім словом [В. Сімовича] про розвиток грецької драми, про автора та перекладчика „Антигони”, із 8 образками, фотографією статуї Софокля та портретом Ніщинського (Чернівці: Накладом „Бібліотеки для молодіжи”, 1911 р.) [64]; 3) Софокл. *Антигона* / Перевірявав *Петро Ніщинський*; Вступ. ст. В. Державина. 3-є вид. / За редакцією Є. Тимченка (Харків; К.: Література і мистецтво, 1930 р.) [63].

Щоправда, Микола Зеров вважав, що переклад 1883 р. надто „відгонить стилістичною старовиною”. Справді, він виконаний частково римованим віршем, що нагадує добу Гулака-Артемовського:

*Єсть на світі пребагато усякого дива,
Та дивнішого немає, як душа мислива:
Ревуть звірі, шумлять води, буйний вітер дує,
А над ними над усіми чоловік царствує.*

Цікаво, що саме цей уривок з „Антигони”, а не пізніші, перекладені гекзаметром рядки Гомерових поем, завжди передруковували чи не в усіх українських антологіях періоду ХІХ–ХХ століть.

Василь Сімович (редактор і автор передмови до 2-го видання „Антигони”) був інакшої думки про переклад П. Ніщинського, вважаючи перекладача добрим знавцем старогрецької мови, „талановитим поетом-перекладачем”, який зумів надати перекладові особливого колориту, наблизивши його до українського світогляду – завдяки використанню фразеологічних зворотів і словосполучень, типових для української мови.

У статті Л. Ткач та О. Кацімон узагальнено погляди В. Сімовича як редактора на лексико-стилістичні особливості перекладу „Антигони”: «Завдяки використанню фразеологічних зворотів і словосполучень, типових для української мови, П. Ніщинський надав твору особливого колориту, наблизивши його до українського світогляду, напр.: *вертіти ділом, як писар; вигравати під гаєм веснянок; родитися вітряком; крутитися вертітися, як муха в окропі; віщувати як зозуля, як сова; як макова квітка; хрещатий барвінок; як горлиця тая; як зжятий сніп; з'їсти дулю; на втіху діточкам; ясний сокіл; рожевий ранній квіт; голуб сизокрилий; мов із ринви; вартовики, мов ошпарені* та ін. Проте в окремих випадках надмірне захоплення фольклоризмами, пестливими формами іменників заходило в суперечність із темою та статусом героїв Софокла. Звідси – й ряд тих лексичних замінів, що їх здійснив В. Сімович і підтримав Є. Тимченко, напр.: народнорозмовні слова й форми, які мали відтінок фольклорності: *братик* – **брат** (Сім., Тимч.);

матінка – **мати** (Сім., Тимч.); батьку рідненький – батьку мій **рідний!** (Сім.); сіроми Едіна – Едінові **діти** (Тимч.); бачу, втерjali свій розум – бачу, свій **втратили** розум (Сім.); як горлиця тая, що діток своїх утерjala – як горлиця та, що **утратила** діток своїх (Сім.)» [88].

У 1880–1890-х рр. Ніщинський переклав гекзаметром усю „Одіссею”: перші 12 пісень надруковано у Львові 1890 р. у журналі „Правда” під псевдонімом *Петро Байда*. І це була подія в українській літературі – «ще більшої ваги, ніж поява перекладу „Іліади” С. Руданського: адже це був перший повний переклад поеми гекзаметром, віршовим розміром оригіналу» [21, с. 23]. У тогочасній критиці переклад отримав схвальні відгуки. Михайла Грушевського вважають автором передмови до одного з видань перекладу „Одісеї”, в якій висловлена така його оцінка: «той народ, котрий спромігся перекласти на власну мову твори великих геніїв, вже тим самим і найпевніше доводить, що має не тільки право, але й хист і снагу на самостійний розвиток <...>; Мова перекладчика Петра Байди чиста, свіжа, щиро народня і дуже близько, а місцями цілком дослівно переказує оригінал» [66].

Іван Франко в листі до Михайла Драгоманова від 1 березня 1889 року писав, зокрема, таке: „А «Одіссея», переведена Ніщинським, так хоч і для простого народу годиться; я колись розказував її з пам’яті в селі через кілька вечорів – і слухати її сходилась майже ціла наша слобода, чоловік по 30 і більше, старих і молодих, і відірватись не могли, – розказував і арештантам у тюрмі, і добре знаю, яке вона враження робить» [119, с. 201].

У 1968 р. про майстерний переклад гекзаметром відгукнувся у своїй статті „Гомерова «Одіссея» та її місце в світовій літературі” Клим Забарилло: „Поет переклав «Одіссею» дактилічним гекзаметром, майже ніде не порушуючи його стрункої будови. Його переклад вирізняється простотою мови, щирою її народністю, відсутністю штучної архаїзації і зайвих запозичень з іноземних мов. Поет старанно вишукував засоби для передачі ритміки грецького гекзаметра, дбайливо добирав українські слова й ідіоматичні вирази для відтворення змісту оригіналу» [21, с. 21].

1. 4. Мовні особливості поеми „Одіссея”

в перекладі Петра Ніщинського

Узявши за мету „обукраїнити” поему, Ніщинський, надає грецьким іменам української форми, додаючи до них питомий український патронімічний суфікс *-енк-о* (*-єнк-о*): Агамемнонід у нього названий *Агамемненком*, Атрід – *Атрієнком*, Кронід – *Кронієнком*, Лаєртід – *Лаєртенком*, Еакід – *Еакиденком*. Замість слів, які в грецькому тексті означають „дитина Поліба”, П. Ніщинський уживає *Полібенко*, замість слів „син Нестора” – *Нестеренко*, замість „син Ахілла” – *Ахилещенко*, замість „син Пелея” – *Пелієнко*, замість „дочка Кадма” – *Кадмівна*.

І хоч герої у нього – лицарі, які замість плащів носять *жупани*, сидять на *фотелях*, люблять *смикнути по келішку* і часом *повзають по саду-винограду*, проте гекзаметри його далекі від „котляревщини”. Байдина „Одіссея”, як слушно зауважив Н. Ващишин, „одомашнена, вона глибоко українська – але не вбранням і декораціями, а передовсім музикою, просодикою, фразою, синтаксисом та інтертекстом” [7, с. 6].

У хрестоматійному перекладі Бориса Тена цих ноток „одомашнення” вже немає. Так, у *Пісні I* Телемах, говорячи про свого батька, вживає прикметник *επιστροφος* – дослівно: такий, що обертається між людьми. Борис Тен відтворив його як „той, що з людьми мав широкі стосунки”. Але все ж по-особливому вирішує це П. Ніщинський: „*Бо панотець мій любив, щоб з людьми хліба-соли ділити*”. Н. Ващишин зауважує, що формально воно відбігає від оригіналу, але насправді ідеально відтворює сам дух тієї патріархальної доби, в якій живуть і діють Гомерові герої. Тому не можна не погодитися із висновком Назара Ващишина: „Зіставляти Байдину „Одіссею” з Теновою – значить, зокрема, говорити про саму опозицію „мова народна – мова літературна”, про те, як цей розрив виник і як розростався” [7, с. 5]. Н. Ващишин доводить, що Петрові Ніщинському «вдалося своїм перекладом створити Грецію українську. До нас прийшов Гомер не просто перекладений чи перевіршований, а перещеплений, перевкорінений, пересаджений, – з’явився, без усяких перебільшень, шедевр

нострифікації. Усе тут дихало живим, питомим словом, усе промовляло найперше до українця, до його світу й реалій, не одбігаючи від букви й духу оригіналу» [7, с. 25].

К. Забарило відзначав, що П. Ніщинський вдало відтворив гомерівські подвійні епітети, знайшовши українські відповідники: *богоподібний, гострозорий, богорівний, хитромудрий*. Зустрічаємо серед них і класичний пісенний епітет „*воли круторогі*”» [21, с. 22]. І справді, подвійних епітетів, утворених способом осново- і словоскладання, у тексті перекладу – чимало, та сприймаються вони як органічні слова української мови, напр.: Такі епітети виступають: при загальних назвах: *ахейці міднобронні; боги вічносущі; женихи своєвольні; жона богорівная; кобзар богорівний; широколобі корови; зоркосуворії леви; рибобогате море; мули міцнокопитні; отець многосильний; тафійці веслолюбні; човни скороходні; синьоносі* тощо; при власних назвах богів, як-от: *Зевес – тучегрімний, гострозорий; Діана стрілоносна; Зірниця бучнотронна*; при іменах героїв: *Одиссей богоподобний; богорівний; хитромудрий; Телемах вельмимудрий; Орест богорівний* тощо.

П. Ніщинський нерідко використовував такі іменники на позначення конкретних понять, що мають виразний асоціативний зв'язок з традиційним українським побутом, як-от: *хата, припічок, призьба, ванькир, долівка, кабиця, шопи, полумисок, горня, клепало, кліщі, молот, гирлига*, напр.:

«А свинопас у тім часі *сидів за причіпком на призьбі, Хата його на горбочку* стояла, вкруг хати подвір'я Слалося гарне, просторе, *обнесена тином-парканом*»;

«Вийшов з *ванькиру* та й сів на обтесаних гарно каміннях, Білих, блискучих од лаку, що тут недалеко лежали, Біля високих дверей; на них перше, було, садовився Несторів батько»;

«От як наплакався я вволю, *скропивши слізьми всю долівку*»;

«Її він знайшов у печері, Де по кутках *на кабицях* курились кедрини і ладан : Пахощі вонні од них скрізь по острову так і носились»;

«Та й самі теж Сіли в візок і крізь браму за двір з-під високої *шопи* Виїхали»;

«Виніс *в квітчатім полумиску* воду Арит із світлиці»;

«Білі хитони на них надягли й волохаті жупани. Вийшовши з купелю, поруч вони з Менелаєм Атридом Сіли; *служанка води принесла в золотому горняті* І над *полумиском срібним* на руки їм воду зливала»;

«А далі прийшов і Лаерт-позолотник, І *ремества свого начиння* все поприносив з собою, Як-то: *клепало*, і *кліщі*, і *молот* коштовний прегарний – Ним він виковував золото; потім прийшла і Афина, жертви бажаючи»;

«Та чи нема тут у тебе де-небудь якої *гирлиги*, Щоб підпиратись, бо, кажуть, дорога непевная дуже».

Вплив фольклорної стилістики на мову перекладу „Одіссеї” виявляється в уживанні сталих епітетів: *місяць білолиций*; *вітри буйні*; *горе гірке*; *діти дрібненькі*; в означеннях, виражених повною нестягненою формою прикметників: *мова вразкая*; *гострії кручі*; *дивная пісня*; *дорогії коралі*; *жаданії гості*; *жвавії джури*; *крилатії речі*; *найміцнішії пута*; *недобрая слава*; *проворнії джури*; *ряснеє віття*; *офіра святая*; *смачная вечеря*; *тесовії двері*; *тлустее сало*; *палати царській* та багато ін.

П. Ніщинський вдається й до інших означальних засобів, якими багата українська мова. Означення можуть бути виражені прикметниками, що містять суфікси з конотаціями розмовності: *глибочезне море*; *легенькі стріли*; *міленький пісочок*; *дещо пильненьке сказати*; *довгеньястий кошик*, *повнісенький пряжі* тощо, а також - прикладками: *цар-берловладця*; *Ахилл-скороходець*; *гребці-товариство*; *нимфи-панянки*; Як і Орест відомстив *по заслугі Егісту-катюзі* (порівн. народнорозмовний вислів: Катюзі по заслугі) тощо.

Можна стверджувати, що перекладач доволі часто вводив у тканину перекладу характерні для української мови зменшено-пестливі форми прислівників, як-от:

«Й, ставши *близенько*, почав говорити *крилатії речі*» [Н., с. 83];

«Потім, як вже і наїлись досить, і всмак напилися, То Телемах, *нахилившись* до Несторенка *близенько*» [Н., с. 84];

«Потім, *обмившись гарненько* і маслом себе намастивши, Став одягати одержу, що гарна царівна прислала» [Н., с. 135];

«Там ми б собі *жили всі укупі гарненько-любенько*» [Н., с. 88];

«Все навкруги та і сяло в палатах царя Менелая, Так-ото, начеб там сонечко ясне та місяць світили. Гості *довгенько-таки дивувались*, – було ж бо від чого! Потім до купелю гості пішли, щоб обмитись з дороги» [Н., с. 84];

«Цілих дванадцять баклагів налий та *заткни їх кріпенько*» [Н., с. 62];

«Луччого в світі немає добра, ні милішої долі, Чим як у *згоді любенько живуть* жона з чоловіком» [Н., с. 134];

«Де і самому *поспати м'якенько* не можна, ні гостям» [Н., с. 76];

«*Скоренько* ж *Коней* гостям *розпряжи* і обох їх проси до покоїв. Так він сказав, і побіг Воїтенко з палатів» [Н., с. 83];

«Поки ми будем степами широкими йти та ланами, Ти, милий гостю, і ви, покоївки, за бричкою рядом *Йдіте скоренько*, а я попереду на бричці поїду» [Н., с. 136-137];

«Всі ми, Ахейці, *тихенько* сиділи в коні н'наче мертві» [Н., с. 91];

«І от все по правді збувається *ниньки*» [Н., с. 56];

«Я *вечірком* прибіжу все забрати» [Н., с. 62] та ін.

Для граматичної підсистеми української мови властива форма кличного відмінка у словозміні іменників. Форми **кличного відмінка** фіксуємо для **власних назв богів і героїв поеми**, напр.:

«За що ж ти так гнівен на нього, *Зевесе?* » [Н., с. 37];

«Певне, тебе, *Телемаче*, безсмертні самі навчають Бути таким гордим і сміливі речі такі говорити. Буде біда, як тебе Кронієнко в Ітаці над нами Всіми поставить царем» [Н., с. 48];

«Ні, *Евримаче!* Повік повороту отця не діждатись» [Н., с. 48];

«Зглянься на мене – *богине!* – що вчора мій дім посітила» [Н., с. 59];

«*Боже-державче землі*, почуй, *Посидоне*, молитву! » [Н., с. 67];

«Ти, **Воїтенку**, колись був хлопець розумний, тепер же Зовсім-таки збожеволів: говориш, мов тая дитина» [Н., с. 83];

«Бо вже недовго прийдеться тобі дівувать, **Навсикає**: Вже ж пак до тебе отсе присилаються за рушниками» [Н., с. 129];

Спостерігаємо також використання форми **кличного відмінка** на місці **називного**: *Кучерявий дубе на яр похилився; Плаче, ридас молодий козаче по своїй дівчині; Сизий голубочку сидить на дубочку та ін.*

Українського мовного колориту надають перекладові традиційні народнорозмовні форми звертання, формули етикету, напр.:

«Ще ж мені, **братіку**, от що скажи й достеменно повідай» [Н., с. 42];

«**Друже**! Коли вже з тобою, таким молодим, в товаристві Ходять безсмертні в дорогу, то є в тобі хист і одвага» [Н., с. 77];

«**Сестро-голубко**! Не бійсь, не в'яли свого серця журбою. Єсть там у нього в дорозі такий поводитір могутний» [Н., с. 109];

«**Доню моя**! Яке слово тобі пролетіло крізь зуби? А не сама ж ти хіба той рішенець у думці вчинила» [Н., с. 112];

«**Таточку любий**, Просила б тебе – чи не можна б простору Злагодить бричку на добрих колесах, щоб нею на річку Сукні попраць одвезти, що лежать там у мене кальнії» [Н., с. 130];

«Поки ж дайте йому, **подруженьки**, їсти і пити! Так говорила вона, покоївки послушали слова» [Н., с. 136];

«Поки ми будем степами широкими йти та ланами, Ти, **милий гостю**, і ви, **покоївки**, за бричкою рядом Йдіте скоренько, а я попереду на бричці поїду» [Н., с. 136-137];

П. Ніщинський зумів зреалізувати й величезний фразелогічний потенціал української мови, ввівши в текст чимало народнорозмовних сталих зворотів і фразеологізмів, напр.: *Бідою і лихом поплатитися; бенкет не в бенкет виходить; брехня, що й не держиться купи; було не до соли; вбитися в колодочки; волі рукам не давай; в крок ока; лежати у божих колінах; хліба-соли вживати; ставати у пригоді; замислити добру хльору; не могли ради подать*

собі; піде недобрая слава; серденьком нудити; сидіти, мов води в рот набравши; халазію готувити; як у бога за дверима та багато інших.

Заслугує уваги й **синтаксис** П. Ніщинського. Перекладач широко вдається до **асиндетону** (безсполучниковості), що, як зазначає С. Смеречинський, „є велика й характерна прикмета української народньої мови” [59, с. 216]. У перекладі, зокрема, чимало прикладів дієслівного асиндетону (*міркував-розважав, м'ять-розминати, плачем-сумуєм, плачуть-ридають*); іменникового (*берегом-лугом; гребці-товариство, матері-батька, хліба-соли*); прикметникового (*гірке-прегірке, жив-здоров*); прислівникового (*гарненько-любенько, дармо-даремне, перше-найперше, тихо-тихенько*); прийменникового (*в пристань у нашу; до господи до батька; на Олимп на високий; по правді по щирій*).

Висновки до розділу 1. Отже, Степан Руданський і Петро Ніщинський, переклавши свого часу поеми Гомера українською мовою, виконали подвижницьку працю. Творчий підхід С. Руданського і П. Ніщинського до перекладів творів античної доби цілком перебуває в контексті тих тенденцій, які виявляв розвиток української мови другої половини XIX ст. на народнорозмовній основі. В такому самому стилістичному ключі перекладав Гомерову „Одіссею” О. Потебня та інші культурні діячі того періоду.

У мовній тканині перекладів, розглянутих у розділі, простежується широкий комплекс народнорозмовних засобів. Зокрема перекладачі вдаються до вживання емоційно-оцінної, просторічної, діалектної й архаїчної лексики, адаптації власних імен; активно функціонують народнорозмовні слова, формули етикету, лексичні синоніми, фразеологізми, сталі та подвійні епітети, народнописенні вислови, неологізми, форми кличного відмінка, а також асиндетон.

У мовній тканині перекладів, охарактеризованих у розділі, системно простежується широкий комплекс народнорозмовних засобів — Сукупність цих засобів, співвіднесена з віршовою формою народної пісні та фольклоризованими моделями, забезпечує органічне вплетення античного

матеріалу в українську мовно-стилістичну традицію й посилює національне забарвлення та художню виразність перекладів.

На прикладах конкретних явищ доведено, що народнорозмовні засоби відіграють провідну роль у стилістичному забарвленні перекладу, в його „прищепленні” на український культурний ґрунт, і водночас – ці засоби не порушують змістової достовірності перекладу порівняно з першотвором. Важливо підкреслити, що Петро Ніщинський чи не вперше в історії української літератури переклав усю „Одіссею” гекзаметром, довівши тим самим здатність української мови відтворити в класичному віршовому розмірі ритміку й мелодику Гомерового тексту. Окрім того, античні поеми в українській інтерпретації склали добру основу для подальших перекладів, що нині стали вже хрестоматійними.

Наш час спонукає до нового прочитання перекладів Гомерових поем, адже вони тепер – актуальні, як ніколи, оскільки підносять непохитний дух людини в її боротьбі за ідеали свободи, батьківщини, скріплюють віру в свої сили.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ПРАКТИКА ВОЛОДИМИРА КМІЩИКЕВИЧА: МОВНО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

2. 1. Володимир Кміщикевич у культурному житті

Буковини початку XX ст.

Культурна атмосфера Буковини кінця XIX – початку XX ст. відзначалася великими здобутками для української національної культури, що були результатом подвижницької праці порівняно невеликого числа українських інтелігентів. Як писав про цей час В. Сімович, «невеликий гурт свідомих людей за короткий час доказав чуда; за яких 30-60 років завзятої, невсипущої, тяжкої праці той гурт не тільки пробудив наш народ на Буковині до повного національного життя, він – здобув для нього рівноправність і пошану всіх народів, що заселяють Буковину. <...> Коли ще в 50-х рр. XIX ст. на Буковині був повен заколот, коли свідомих людей у нас можна було на пальцях полічити, коли ще в 80-х рр. XIX ст. читальні на селах треба було шукати зі свічкою, – то перед світовою війною на Буковині не було села, де не було б своєї читальні, де не було б позичкової каси, пожежно-руханкового товариства („Січ”), не було місцевини, де не було б своєї української школи, а по містах аж роїлося від українських організацій усякого роду: просвітніх, господарських, політичних і всяких інших» [55, с. 680–681]. Про своє навчання в Чернівецькому університеті В. Сімович згадував так: «Не знаю, а мені так здається, що в тому часі, про який я говорю, ніде так до Шевченкової творчості не підходили, що так докладно й так ріжнобічно не розбирали Шевченка ні на однім університеті тодішньої Австрії, як це робилося в нас, на семінарійних вправах у проф. Смаль-Стоцького» [55, с. 663].

Як відзначає О. Кацімон, «духовна атмосфера Буковини цього періоду сприяла становленню нової генерації українських громадських і культурних діячів. Запоруку успішного розвитку української літератури і літературної мови вони вбачали в глибокому засвоєнні надбань античної та сучасної європейської

культур» [25, с. 205]. Саме в такому соціально-культурному контексті відбувалося становлення перекладацької справи на Буковині кінця XIX – початку XX ст., вивчення й дослідження якої залишається актуальним завданням сучасного українського мовознавства. Про багатьох діячів цього періоду є згадки в окремих статтях таких видань, як „Енциклопедія українознавства”, „Українська радянська енциклопедія”, „Український радянський енциклопедичний словник” та в енциклопедії „Українська мова”, – попри те, що «в Україні від початку 1930-их рр. їхніх імен не популяризували, праць не перевидавали, а наукову спадщину майже не досліджували» [24, с. 11]. Та все ж лише з початку 1960-х років, після виходу перших монографій з історії українського словникарства, у науковий обіг почали повертати імена буковинських лексикографів – Ю. Кобилянського, В. Кміцикевича, З. Кузелі.

Значення філологічної та педагогічної діяльності В. Кміцикевича визнане на рівні статей-персоналій в енциклопедичних виданнях, проте актуалізація його культурної спадщини та її різнобічне дослідження припадає на значно пізніший період – від кінця 1990-х рр. (див. докладніше в таких працях [7; 8; 24]).

Ім'я **Володимира Кміцикевича** (1884–1942), педагога, перекладача, лексикографа, ще й досі залишається мало відомим, хоч його діяльність дала дуже цінні результати, а в культурному житті Буковини першої половини XX ст. він був дуже помітною постаттю: викладав в одній з чернівецьких гімназій, був автором навчальних посібників і словників, перекладав з німецької і класичних мов, публікував статті на культурно-історичні теми. Згодом В. Сімович написав про ці статті так: «Всі вони вражають нас ясністю думки і тим його своєрідним народнім стилем, таким для нього прикметним» [55, с. 745].

В. Кміцикевич – автор „Німецько-українського словника”, що вийшов друком у Чернівцях в 1912 р., з присвятою І. Франкові та О. Кобилянській. Високий рівень цього словника визнавали й в українській радянській лексикографії: „Слід сказати, що як з погляду теоретичного, так і з погляду

подавання українських відповідників до німецьких слів і фразеологічних зворотів він був досконаліший проти попередніх і становив помітне досягнення у складанні іншомовно-українських словників» [5, с. 225].

Значну працю В. Кміцикевич виконав і в ділянці перекладів. В. Сімович відзначав глибоке знання мови, що його В. Кміцикевич виявив у словничку до „Хрестоматії з Непоса й Курція Руфа з словарцем” (Чернівці, 1912): «Кміцикевичеве видання дуже гарно відбиває від усіх таких шкільних підручників. Його словничок до цієї книжки можна вважати за зразковий — автор його повикидав без милосердя все те, що встигло вдертися до шкільного вжитку і зробитись вже „втертим”, силкуючись заступити його народними висловами, народними фразами. Всю цю роботу найкраще видно на його дуже гарному перекладі Плятонової „Оборони Сократа”, що появилось двома виданнями (перше — в Перемишлі у „Звідомленні української гімназії”, здається, 1898 р., друге — в „Загальній Бібліотеці” в Берліні, 1921 р. — з передмовою перекладача, останнє — за моєю редакцією.) На другому виданні видно ясно, як перекладач дбайливо позамінював слова, що за час від появи першого виходили з ужитку, новими, як вигладжував стиль, будову речень у дусі розвитку літературної мови, як викидав застарілі форми» [55, с. 745].

В. Сімович, як близький приятель В. Кміцикевича, згадував, що «він нераз цілими днями міг продумувати над тим, як віддати по-українському якийсь вислів, якусь фразу. Бо вухо для народности в мові він мав надзвичайне. Сам класичний філолог, дуже добрий знавець античної культури, закоханий у грецьких авторів і римських державних порядках, він, що з захопленням міг цілими годинами розповідати про вражіння зі своєї наукової подорожі по Греції, — він дбав про „чистоту” вислову, стежив дуже дбайливо за розвитком української літературної мови, за тенденціями в цьому розвитку, і все це використовував у своїх писаннях» [55, с. 745].

Саме В. Кміцикевич вперше в українській перекладацькій практиці переклав з німецької драму Ф. Шиллера „Вільгельм Телль”, що вийшла друком 1887 р. з передмовою І. Франка. Підготував для нового видання у

переробленому вигляді (1920 р.), проте воно в друку воно так і не з'явилося. Короткий аналіз цього перекладу зробив В. Сімович у своєму споміні про Володимир Кміцикевича: „В лексиці його цікавила найбільш фразеологія, народня фразеологія, яка найкраще, на його думку, виявляється в народних приповідках. Тим то цілими роками сидів він над німецькими „приповідками, зібраними” – як сам пише, – „в капітальнім творі Вандера „Dentsches Sprich wörterbuch”, і придумував, як би то їх віддати, хоч приблизно, аналогічними щодо змісту українськими» [55, с. 746]. На думку В. Сімовича, на свій час для західноукраїнського читача переклад „Вільгельма Телля” «був і задовільний, і таки гарний, і Франко з чистим серцем міг „поручити його громаді”. Прикметна для перекладу наша говорова, гірська (гуцульська) лексика, гірські форми, якими перекладач хотів „зльокалізувати” дію, віддати словами, що вона відбувається в горах, хоч не у швайцарських, але – в горах. Тим-то ви знайдете в перекладі такі слова: *цара, маржина, джуркало, шпиця, барда, борва йде* і т. д. почитаєте такі форми, як *спасли-м* (спасли ми) *полонину; ратуйте ми житє; перевезіть мя...*, такі фрази, як: *нанесло старосту; поратував би-м чоловіка, але неспосіб; як займете, то ще його ймете; простибі матимете* і т. д. Та попри такі вислови використані й загальноукраїнські фрази, хоч народні, хоч т. зв. крилаті слова, слова якихось авторів, що через свою глибокість змісту загально прийнялися (пор., напр., „зробив я в своїй хаті свою правду”). Ні – мова перекладу дуже цікава й дуже багата, і для людини, що такими речами стежить, чиста розкіш його прочитати ще й тепер» [55, с. 747].

У наш час ім'я Володимира Кміцикевича все ще мало відоме українській культурній громаді, та згадки про нього поступово з'являються в інформаційному просторі [8].

2. 2. Окремі зауваги щодо мови твору Платона „Оборона Сократа” в перекладі В. Кміцикевича

В. Кміцикевич був першим перекладачем на українську мову твору Платона „Оборона Сократа”. Цей переклад побачив світ понад 100 років тому, проте в 1922 р. в „Українській Накладні” Якова Оренштайна в Берліні, у серії „Загальна бібліотека” вийшло і друге, вдосконалене видання цього перекладу.

На сьогодні маємо дві версії перекладу цього твору Платона – Володимира Кміцикевича та Йосипа Кобова (ймовірно, 1995 р., видання 1999 р.). Проте вже в перекладі самої назви твору бачимо розбіжності: у Кміцикевича – це **„Оборона Сократа”**, а в Й. Кобова – **„Апологія Сократа”** (у назві збережений грецизм). Йосип Кобів – відомий український фахівець у галузі античної культури, перекладач, педагог, дослідник історії античного мовознавства й літератури, відомий передусім перекладами творів Платона – зокрема: „Апологія Сократа”, а також – „Іон”, „Протагор”, „Федр”, „Федон”, вміщені у збірці „Платон. Діалоги”. Вибрані діалоги Платона, а саме – й «Апологія Сократа», – увійшли до нового видання, 2008 р., з примітками Й. Кобова, у його ж перекладі.

У своєму „Нарисі історії українського перекладу з класичних мов у Галичині до 1939-го року” Й. Кобів подав стислі зауваги щодо мови перекладу В. Кміцикевича, проте без докладного аналізу. Щодо першого видання зазначив таке: *«В. Кміцикевич добре знає давньогрецьку мову і літературу, що стає зрозумілим із вступної статті про розвиток грецької філософії, а також докладного передавання змісту першотвору, проте й зауважує, що в перекладі «вряди-годи трапляються діалектизми і етранжизми, необґрунтовано впроваджено такі слова, як „отаман”, „витязь”, та незафіксовані в словниках лексеми, як-от „поклепник”, „головництво”, „гіршитель” тощо»* [31, с. 263]. На думку Й. Кобова, саме мовний рівень перекладу В. Кміцикевича не відповідає такому, який би зміг задовольнити сучасного читача. Та все ж,

вважаємо, варто звернути докладнішу увагу на лексико-стилістичні засоби, до яких удавався кожен з перекладачів.

За словами Й. Кобова, В. Кміцикевич у своєму перекладі використовує лексеми, не зафіксовані у словниках. Проте можемо припускати, що така лексема, як-от *гіршитель*, є яскравим прикладом неологізму В. Кміцикевича, яку він утворив для опису людини, яка робить кого-небудь (з контексту перекладу – своїх учнів, слухачів) *гіршим* – за якостями, властивостями, ознаками; *гіршитель* – це той, хто має негативний вплив на кого-небудь. Наведемо приклади вживання цієї лексеми та спільнокореневих слів, виражених різними частинами мови: **гіршитель**: *«Бо ти, очевидячки, знаєш, та ж це лежить тобі на серці! Бо ж, вишукавши того, як кажеш, гіршителя, позиваєш мене тутечки, та обвинувачуєш (...)»* [Км. Пл., с. 45], **гіршити**: *«Відси отже ці допитувані люде сердяться на мене, не на них, розповідають, що якийсь-там Сократ великий лиходій та що молодь гіршить (...)»* [Км. Пл., с. 43], **згіршитися**: *«(...) як уже я тут станув, то й годі не покарати мене смертю, кажучи до вас, що якщо б я вийшов ціло, то вже й сини ваші почнуть діяти те, що Сократ навчає, і всі до одного згіршаться»* [Км. Пл., с. 55–56], **згіршені, незгіршені**: *«Та бо самі ці згіршені ще легко могли б мати якусь причину заступатись за мене; але ж ті незгіршені, ті вже старші люде, родичі тамтим, яку ж би инчу мали б причину вони заступатись за мене (...)»* [Км. Пл., с. 65]).

В. Кміцикевич у своєму перекладі вдається до використання різних фразеологічних сполук, як-от: *«Та на саме те глядіть і майте позір, чи правду я кажу, або й ні»* [Км. Пл., с. 32]; *«(...) за такий короткий час повибивати вам із голови наклепи, так широко порозсівані »* [Км. Пл., с. 44]; *«Ну ж тепер скажи тим суддям: хто це її поправляє? Бо ти, очевидячки, знаєш, та ж це лежить тобі на серці! »* [Км. Пл., с. 45]; *«Коли ж несвідомо псую, то за такі та поневольні провини не сюди по закону слід би позивати, а треба було в чотирі очі повчити й упімнути, бо, очевидячки, як-тільки я прийду до розуму, то залишу те, що несвідомо дію»* [Км. Пл., с. 48].

Цікавим джерелом збагачення мовних засобів перекладу є в тексті В. Кміцикевича емоційно-експресивні форми, виражені як іменниками з конотацією розмовності, так і суфіксами з конотацією пестливості, напр.: «Адже ж я **ні-крихти** не почуваю себе мудрим» [Км. Пл., с. 38]; «Пішов я д' одному з тих, що на мудрих скидалися, міркуючи собі: де як де, а **тутечки** зіб'ю віщбу тай викажу пророчні, що осьто цей мудріщий від мене, а ти казала, що я наймудріщий» [Км. Пл., с. 39]; «Саме з тих допитів, Атенці, спала на мене широка ненависть, і то **вельми тяжка та завзятуюча**, - відсіля пішло багато тих наклепів» [Км. Пл., с. 42]; «Славно мовиш, кленусь Герою, та **тьму велику** маєш тих добродіїв!» [Км. Пл., с. 46]; «Гірку ж мою **недоленьку** спізнав-єси... Та відповідж мені!» [Км. Пл., с. 47] тощо.

Для того, щоб скласти загальне уявлення про лексико-стилістичні відмінності між текстами двох перекладів – В. Кміцикевича та Й. Кобова, – зокрема, щодо різного використання лексичних форм, зворотів, фразеологічних сполук, сталих дієслівних сполук і т. ін., можна навести такі приклади: «А, **отже, правди, так би мовити, ні слова** не сказали» [Км. Пл., с. 31] // «Хоча правди, власне кажучи, **ні крихітки** вони не сказали» [ЙК, с. 21]; «Та **здобутись** на таку безсоромність, як я це зараз викажу їм насправжки, коли стане ясно, що ані крихти не великий із мене речник, це, кажу, **крайня вже в них безсоромність!** » [Км. Пл., с. 31] // «Те, що вони **спромоглись** на таку безсоромність (бо я зараз на ділі викрию їхню брехню, коли виявиться, що я зовсім не сильний у красномовстві), **видалось мені вершиною нахабності**» [ЙК, с. 21]; «Та все-таки, Атенці, не вчуєте промови, **закрашеної словами та зворотами**, так як їхня, ні кроснорічивої, а вчуєте просту мову, та й слова звичайні» [Км. Пл., с. 31] // «Тільки, клянусь Зевсом, афіняни, ви не почуєте **приченуреної мови, оздобленої, як їхня, вишуканими зворотами й висловами**; я буду говорити простою мовою, першими-ліпшими зворотами (...)» [ЙК, с. 21] тощо.

2. 3. Мовностилістичні особливості драми Ф. Шіллера „Вільгельм Телль” в українському перекладі В. Кміцикевича

2. 3. 1. Лексика. Майстерність В. Кміцикевича як перекладача спиралася на глибоке й досконале знання української мови, а також на вироблений мовний смак – завдяки вивченню класичних мов та творів античної літератури. У мовній тканині перекладу драми „Вільгельм Телль” В. Кміцикевич зреалізував номінативний та стилістичний потенціал словникового багатства української мови як у її розмовних, діалектних виявах, так і з книжних джерел, здавна засвоєних в українську звичаєву та правову культуру. В. Сімович звернув увагу на використання гуцульських діалектизмів для змалювання в перекладі гірського колориту Швейцарії. В. Кміцикевич використовує таку лексику послідовно, залучаючи слова з різних лексико-семантичних груп, як-от:

1) назви знарядь: **барда** – сокира: «[Тель] *Тепер, відав, подержуть щось ворота. Як дома барда, то не тра і майстра*» [Км., с. 79]; «[Тель] *Що не сповнив лихої своїй волі, Подякувати Богу й моїй барді*» [Км., с. 18]; **трембіта** – духовий інструмент для підтримання зв'язку між людьми в горах, для передавання звісток за допомогою певних характерних звуків: «[Пастух] *Ми виженем знов, не забавим ся дуже, Як квіти на ново земельку вкїтчають, Зазуля озветь ся, трембіта затуже, Як джуркала любо на ярі заграють*» [Км., с. 16]; «[Атінггаузен] *І тая піснь вівчарскої трембіти, Котрою ти з переситу так гордиш, Гірку тугу на тебе ще навіє, Коли тобі на чужині озвеся*» [Км., с. 51–52]; від іменника трембіта в гуцульському діалекті утворилися й похідні, що їх також використовує перекладач: **затрембітати** – подати звістку трембітами: «[Вінкельрід] *І скоро тим удасть ся ворота Заняти, то тогди затрембітають, І випадуть із засідки тамтіі. Так возьмем замок невеликим трудом*» [Км., с. 74–75]; **затрембітати** [Руді] «*На шпиль тра вилізти й затрембітати, Щоб' гомоніло широко верхами*» [Км., с. 137];

2) назви на позначення особливостей природного довкілля – рельєфу, метеорологічних явищ, флори, фауни: **вертепи** – печери, глибокі яри: «[Руденц] *Пані, в кінці самих вас подибаю, Довкола пропасти нас замикають; У сих вертепах свідок не найде ся, І довга мовчанка ся перерве ся*» [Км., с. 82]; **верховина** – гірські верхи: «[Мельхталь] *Сли-ж не піде зо мнов ніхто, сли всі ви За свої хати боючись та стада В ярмо даєте шию, — пастухів Скликати стану по верховині*» [Км., с. 43]; **бистрень** – гірський потік: «[Штауфахер] *Панів не тисне так біда як нас; Той бистрень, що долинами лютує, Ще до теперки не досяг горбів*» [Км., с. 45]; **гляба** – гірська стежка у вузьких проходах та над урвищами: «*Скелями ведуть гляби з поручами, де-куди з драбинами, і видко, як по них потім люде сходять*» [Км., с. 56]; **дебра** – нетрі, густі ліси в горах: «[Штауфахер] *Страшними дебрами Суреньськими, Безкрайіми пустими ледищами, Туди де лиш коршун захриплий краче, Зайшов я аж до полонини*» [Км., с. 58]; **джуркало** – гірський водоспад: «[Мельхталь] *Бо як їх полонини раз-у-раз Ті самі трави родять, джуркала Однак все течуть, ба й хмари й вітри Одної за-одно держуть ся пути, — Так само ту давні звичайі з батька На сина непременно переходять*» [Км., с. 59]; **кавуля**, тут – звивиста стежка, прохід у горах: «[Мельхталь] *Я лазив всякими кавулями, Найскритишую долину я найшов; Аж до підосви білих лідниць Питав я людских загород й найшов*» [Км., с. 60]; **заспа** – сніговий замет, снігова шапка на горі: «[Тель] *Колиж щасливо страшний шлях минете, Коли гора не метне своїх засп На вас із ледоватого яру, То прийдете на міст, котрий хитаєсь*» [Км., с. 155]; **плай** – 1) гірська стежка, 2) полонина, пасовище вздовж такої стежки: «[Мельхталь] *Ширіє плай, гай, живо лиш за мною! Скалу по хрестику я пізнаю; Ми при меті вже, осьде Рітлі*» [Км., с. 56]; **полонина** – гірське пасовище: «[Штауф.] *Вільним був Швайцар з роду-поконвіку, До людського обходження привиклим; Такого не бувало в сьому краю Ще відколи пасуть на полонинах*» [Км., с. 38]; **ледівець** – лід, що покриває гірські вершини: «[Вальтер] *То ледівці, що так гудять за ночі Та що на нас важку метають кригу*» [Км., с. 90]; **прискалок** – виступ, невисока скала: «*А берегом я бистро обіздрів, Де вискочити було би*

спосібно *А скоро лиш я прискалок узрів, Що плитов вистас над озеро*» [Км., с. 111]; **хрусталиця**, частіше мн. **хрусталиці** – покриті льодом вершини гір; льодовики на вершинах гір: «*На сцені темна ніч, лиш озеро і білі хрусталиці мріють від місяця*» [Км., с. 56]; «[Тель] *Ой правда, синку, літше хрусталиці В сусідстві мати, чим лихих людей*» [Км., с. 91]; **цара**, також у формі похідного **царина** – долина, рівнина, земля: «[Стрілець] *І тільки взрить світа, Що крізь шпару в хмарі, Під водами глибоко Зеленую цару*» [Км., с. 16]; **царина** «[Мельхталь] *вже їх не звеселять Зелені царини, ні пестрі квіти, Багряне небо більше не побачуть*» [Км., с. 41]; «[Вальтер Ф.] *Над озером на ліво, у Як йдесьдо Бруннен просто Мітеништайну, Царина криє ся в гущавині, — Она у пастухів зоветь ся Рітлі*» [Км., с. 46]; «**Царина** *окружена скелями і лісом*» [Км., с. 56]; **борва** – буря, буревій: «[Руді] **Борва** *йде, бач, які колотить хвилі, Не покермую проти хвиль і бурі*» [Км., с. 19]; «[Тель] *Коли борва зірвесь зі своїх нетрів, Гасять огонь, а кораблі тікають До пристані*» [Км., с. 33]; **кругав** – яструб [крегул; крегулець, скрегулець – діалектні назви хижого птаха, що має в українській мові й інші назви (яструб, кібець): «[Вальтер] *Ой кругав високо В воздухах кружляє — А лукар широко По дебрах гуляє*» [Км., с. 77].

Деяких слів цієї групи не вдалося знайти в сучасних словниках української мови. Для встановлення їх лексичного значення прислужився українсько-німецький словник Є. Желехівського (з 1886 р.), напр.: **бузник** – кущі бузини: «[Тель] *Ту доконаю — Нагода є добра. Ось там бузник мене від него скриє, З відти стріла моя його досягне*» [Км., с. 124], **бузник**, **базник** – Hollundergesträuch [Желех., 1, с. 9]; **бердульчик** – червона альпійська троянда, снігова троянда: «[Тель] *Бувало, дітки, вибрав ся отець, — Якаж то радість була, як вернув! Бо все він приносив домів гостинець: Чи то який бердульчик прехороший, Чи равлика, чи то рідкую пташку*» [Км., с. 126–127], порівн.: **бердулець**. rostfarbige Alpenrose, Schneerose (Rhododendron ferrugineum) [Желех., 1, с. 24];

3) назви, що своїм лексичним значенням відображають гірський побут, господарство, пастухування: **ватра** – вогнище, багаття: «[Вальтер Фюрст] *Коли одної днини замки грянуть, То ватрою з верху на верх ми знак Дамо, ополчене же оголосим В столиці кожного краю швиденько!*» [Км., с. 75]; «*Газдівство Теля. Ватра горить на огниці, Через отворені двері видко подвіре*» [Км., с. 148]; **вивіз** – гірський перевал: «[Рудольф] *Не годні, пане, гайдуки пробитись, Бо весіле зовсім замкнуло вивіз*» [Км., с. 133]; **колиба** – тимчасовий прихисток для пастухів: «[Мельхталь] *В пустих колибах я перебував, Сам гостем і газдою, аж прийшов я до загород людей живучих в купі уже розгуло тими долами*» [Км., с. 58–59]; **марга, маржина** – худоба: «[Верні] *Та й ладну маргу — чи своя, краяне?*» [Км., с. 17]; «[Наставник] *Що воркотиш? Аж то поганий нарід, Ніщо не знає, лиш дойти маргу, Та сюди-туди плентатись по горах*» [Км., с. 30]; «[Куні] (до хлопця) *Диви ко, Сепні, чи маржина в купі*» [Км., с. 17]; «[Гертруда] *Благословив Бог труд твій, є достаток, Набиті стодоли, — турму маржини Та гладкі коні, хову доброго, Пригнали щасливенько з полонин На зимівлю до стаєн вигідненьких*» [Км., с. 24].

Варто зазначити, що перекладач використовує не тільки діалектні запозичення з угорської мови (**марга** й похідне **маржина**), а й давні українські слова – синонімічні за значенням: **товар** – худоба: «[Атінг.] *Они прийдуть, товар наш, наші вівці Зрахують, полонини нам помірять, Закажуть полювати грубу штуку У вольних наших борах*» [Км., с. 53].

Відзначаємо також уживання слів двох словотвірних гнізд. Одне – зі стрижневим словом **газда** – господар (запозичення з угорської мови): **газда** – господар: «[Мельхталь] *В пустих колибах я перебував, Сам гостем і газдою, аж прийшов я до загород людей живучих в купі уже розгуло тими долами*» [Км., с. 58–59]; **газдиня** – господиня: «[Штауфахер] *Заждіть же, аж прийде моя газдиня — Ви гостем мойім в Швіц, я в Люцерн вашим*» [Км., с. 23]; **газдівство** – господарство: «[Штауф.] *Тож ти веде розумно газдівство — А подорожному, що йде на прощу, Чернцєви, що на монастир збирає, Дай щедро, й на дорогу погости*» [Км., с. 29]; «*Газдівство Теля. Ватра горить на огниці,*

Через отворені двері видно подвіре» [Км., с. 148]; **розгаздуватися** – загосподарювати: «[Рибак] *Ви дикі сили **розгаздуйте** ся! Верніть медведі й ви старі вовки Вертепні! До вас сей край належить. Хто схоче жити тутки та без волі?...» [Км., с. 106]. Друге словотвірне гніздо – зі стрижевим іменником **керма** – стерно: «[Геслер] *Не хочу твоєї смерти, хочу стрілу. — Ти ж, Телю, годен все, нич не бойіш ся! **Кермою** ти владаєш як і луком» [Км., с. 99]; **керманич** – стерновий: «[Рибак] *О горе кораблеви, що тепер Колише ся у тій страшній колисці. Нездала ту **керма**, ані **керманич***» [Км., с. 107]; «[Рибак] *Вни мають **доброго керманича** На покладі; сли хто, то Тель би спас; Коли бо сковані у него руки*» [Км., с. 108]; **кермач**, те саме, що **керманич**: «[Куні] ***Кермаче**, гей, перевезіть людину!»* [Км., с. 19]; «[Куні] *Кінноти старости що лиш не видно, — Він молить **кермача**, щоб перевіз го Той бурі ся бойіть, не хоче везти*» [Км., с. 19]; **керманити** – спрямовувати рух по воді (плоту, човна тощо); стернувати: «[Рибак] *О горе кораблеви, що тепер Колише ся у тій страшній колисці. Нездала ту керма, ані керманич; **Керманить** буря, вітер, Филі грають У пилку з чоловіком*» [Км., с. 107]; **кермувати, скермувати** – спрямовувати рух по воді (плоту, човна тощо); керманити: «[Тель] *Так спали з мене пута й **при кермі** Стояв я і сумлінно **кермував**, — Но на бік зиркав, де мій лук лежав, А берегом я бистро обіздрів, Де вискочити було би спосібно*» [Км., с. 111], «[Рибак] *Сли мудро по при него **не скермують**, То корабель здрухоче на порозі, Що сторцом в глибину спускає ся*» [Км., с. 108]; **покермувати**: «[Руді] *Борва йде, бач, які колотить хвилі, **Не покермую** проти хвиль і бурі*» [Км., с. 19].**

Припускаємо, що саме завдяки В. Кміцикевичу гнізда цих діалектних слів набули в подальшому широкого вжитку в українській літературній мові кінця XIX – початку XX ст.

З іншого боку, помічаємо й те, що іменник **крисаня**, характерне для карпатських говірок слово на позначення капелюха, В. Кміцикевич уживає лише один раз: **крисаня** – капелюх з крисами: «[Фрісгард] *На пусто чигаєм. Ніхто не хоче Прийти й поважанє зложить **крисані***» [Км., с. 88]; «[Фрісгард]

Дяк мусів зателенькати в дзвіночок: Ту на коліна всі пануть й я сам, І віддали дарам честь, не **крисані**» [Км., с. 88]; натомість віддає перевагу іншому слову – **крисак**, що його, можливо, сам і утворив: «[Окличник] Указ такий ось видав староста: **Крисак** той поважати, як його самого, І клінне та з відкритов головою Во честь его коліна тра пригнути, Честь віддавать ему» [Км., с. 32]; «[Стар. кам.] **Крисак** австрійський! Стережіте ся! Сев лапков нас хотять під Австра взяти!» [Км., с. 33]; «[Тель] Тепер, відав, подержуть щось ворота. Як дома барда, то не тра і майстра (бере **крисак**)» [Км., с. 79].

В українській літературній мові доля діалектизмів (румунізмів та мадяризмів), характерних для карпатського масиву говірок, склалася так, що вони стали в українській поезії та прозі стилістичним засобом змалювання природи Карпат та життя в Карпатах (у творах В. Герасим'юка, П. Мідянки, М. Матіос, В. Лелека, Н. Федорака) [10, с. 200].

Цікавими є спостереження Н. Головач і щодо слова **ватра**, початково пов'язаного з термінологією вівчарства, що його вважають словом суперечливої етимології як в румунській мові, так і в українській: «Це слово належить до спільного фонду сучасних румунської й української мов. Академічний тлумачний словник української мови фіксує його слово лише в одному значенні: **ватра** – „вогнище, багаття”, з маркуванням „діалектне” [СУМ, I, с. 297]. Як свідчать тлумачні словники румунської й української мов, те значення, з яким слово **ватра** ввійшло до словникового складу української мови, відповідає семантичним компонентам основного значення цього іменника, що його фіксує DEX (*vătră* – 1) підвищена підставка в сінях селянської хати, на якій запалюють вогнище для приготування їжі; плоска частина в печі (для випікання хліба) або припічок, який підтримує піч або пічку із зовнішнього боку і на якому можна сидіти чи спати; частина ковальні, в якій осаджують і палять паливо; внутрішня частина металургійної печі, на яку кладуть матеріали, що їх потрібно нагрівати та сплавити; 2) оселя, місце постійного мешкання, дім, хата (батьківська); лігвище дикої тварини, в якому знаходяться звірята; 3) основне, центральне місце помешкання, облаштування

тощо; місце, на якому щось споруджено, будується або щось накладається; 4) *нар.* частка землі в полі, яка відрізняється рослинністю чи її відсутністю (DEX, с. 1148), проте в структурі того лексичного значення, що його має слово **ватра** в українській мові, семантичних компонентів значно менше. Відомо, що при запозиченні слова з однієї мови в іншу коло значень запозиченого слова звужується. У тій мові, яка прийняла таке слово, воно вживається зазвичай в одному-двох значеннях. Таку закономірність підтверджує й іменник **ватра**: з румунської мови чи за посередництвом румунської мови воно увійшло в діалекти української мови, де закріпилося й спеціалізувалося на значенні „вогнище, багаття”, хоч у румунській мові такого окремого значення воно не має» [10, с. 195]. Як доводить Н. Головач, слово **ватра** / **vatra** «завдяки міжмовним та міжкультурним контактам увійшло з румунської мови в гуцульський діалект української мови. Згодом у румунській мові **vatra** набуло нових лексичних значень з базовим семантичним компонентом „основа чогось, дім, оселя” та увійшло до складу багатьох фразеологічних зворотів народної мови. В українській мові **ватра** увійшло з народнорозмовної діалектної мови насамперед до художнього стилю літературної мови, де воно набуло стилістичних конотацій, пов’язаних з відтворенням місцевого колориту мовлення героїв літературних творів, історичного колориту в зображенні військового побуту, а також поетичних конотацій, що образно передають внутрішній стан людини – почуття кохання, любові до батьківщини, силу духу й силу стихії, символізують життєві випробування» [10, с. 198].

„Словник української мови” [СУМ] подає контексти з творів лише двох західноукраїнських письменників – І. Франка, Марка Черемшини, проте, як можна припускати, текстів, де вживалося слово **ватра**, було набагато більше. І до перших текстів, де цей іменник засвідчений, належить переклад В. Кміцикевича.

Зв’язок із книжною традицією відображає вживання церковнослов’янзмів, що надають текстові піднесеної, урочистої стилістики. До таких лексичних засобів належать насамперед дієслова, напр.: **вносити**,

внести – піднести; також у сталому вислові **внести (вносити) до неба**: «[Тель] Оборонила вас і край спасла; Я можу сміло їй до неба **внести**» [Км., с. 150]; **вношу до неба** «[Тель] Ти ратував головоньку діток, Святес огнище хранив? Страшенне І крайне відвертав єси від своїх? **До неба вношу** свої чисті руки, Клену тебе і чин твій» [Км., с. 153]; **витати** – бути, пробувати: «[Руденц] Тогди можуть сі скелі в круги нас Непроходимою стіною стати, І **най** у сім замкненім-тихим раю Єдине небо яснее **витає!**» [Км., с. 86]; «[Парріціда] о горе моє! Не смію між щасливими **витати**» [Км., с. 157]; **внушати** – давати певне розуміння: «**Бог внушає** [Ресель] Ось що ми **Бог**, союзники, **внушає!** Ми заступаєм ту цілу громаду І можемо за весь народ значити» [Км., с. 63]; «[Тель] Ось що мені **внушає Бог** — Вам треба В Італію іти в Свят-Петроград! Там папі падьте ви до ніг, єму Ісповідайтесь і спасайте душу» [Км., с. 155]; **оскверняти, осквернити** – зневажати святе, позбавляти чистоти, бруднити: «[Вальтер Ф.] О боле вам, що чистої побіди **Не осквернили** кровю!» [Км., с. 140]; «[Тель] Я помстив Святу природу, ти їй **осквернив** — Далекі ми від себе — Ти убив, Я боронив те, що мені наймильше» [Км., с. 153]; **скитатися** – поневірятися, блукати: «[Тель] А прецінь жаль мені тебе — О Боже ! Так молодий, з так славного-то роду, Внук Рудольфа, царя і пана мого **Убійцею скитаєсь** на мойім Порозі низькім — **молить-заклинає**» [Км., с. 153]; **хранити** – оберігати: «[Руденц] **Хранити** мем — ви мою грудь, я вашу, Так сильними єсьмо оден при другім. Но по що слів ту, скоро вітчина Ще стогне під кормигою чужою?» [Км., с. 122].

Перекладач уживає й чимало іменників: **благословенство** – добре напутнє слово як знак схвалення дій: «[Аттінгаузен] Чом же не приходить взяти Моє **последнее благословенство?**» [Км., с. 116]; **болізн** – хвороба: «[Аттінгаузен] **Біль, то житє, і він мене лишив. Вже щезла болізн, як надія щезла**» [Км., с. 117]; **владітель** – володар: «[Геслер] Занадто ще я лагідний **владітель** Для сего люду — Вольні ще язики, Єще він не покорений, як слід» [Км., с. 133]; **враг** – ворог: «[Атінгаузен] Тебе лиш не **взрушає** Загальне горе, ти лишень, як видко, **Цураєш** ся своїх, по стороні Народного **врага** **стойиш**, із нужди нашої **Смієш**

ся» [Км., с. 49]; «[Руденц] *А узрите, що огні запалали, То киньтесь блискавкою на врага, І розваліте, що деспоти склали*» [Км., с. 124]; **кормига** – ярмо, гніт: «[Мельхталь] *Питав я людских загород й найшов, І всюда, де-м лише ступив ногою, Я бачив як змерзіла та кормига*» [Км., с. 60]; «[Рибак] *В неволі Тель, а пан вже не живе!.. Кормиго, піднеси бутне чоло, Відкинь весь сором!*» [Км., с. 106]; «[Руденц] *Хранити мем — ви мою грудь, я вашу, Так сильними єсьмо оден при другім. Но по що слів ту, скоро вітчина Ще стогне під кормигою чужою*» [Км., с. 122]; **мечь** – помста: «[Вальтер Ф.] *Так йім злочинство плодів не несе! Мечь плодів не несе! Сама себе Страшенна пожирає, розкіш має В убійствах а насичене у грозі*» [Км., с. 144]; **отець** – батько: «[Вальтер Ф.] *Але отець, кажіть, що дієсь з ним?!*» [Км., с. 40]; «[Мельхталь] *Ви відвернули край від Австрії. Нич іншого не провинив отець мій, — Вина однака, й кара жде однака*» [Км., с. 44]; «[Тель] *Там на горі Отець твій! Єго взивай!*» [Км., с. 102]; «[Гедвіга] *До смерти видіти-му вічно хлопця У путах, а отець до него мірить, І все стріла влучає в моє серце*» [Км., с. 114].

Доволі часто спостерігаємо вживання сталих висловів, образних зворотів, до складу яких входять:

іменник з прикметником, напр.: **вінець побіди** «[Руденц] *Як освободим край, вінець побіди Свіжий єму на трумну ми положим*» [Км., с. 122]; **почтенний отець** «[Руденц] *Почтенний отче, руку ми подайте! Подайте свою ! Мельхталь, ви також ! Не намісьляйтесь!*» [Км., с. 121]; **луч надії** «[Рибак] *Так гасне нам послідний луч надії! Лиш він іще єдиний важив ся Піднести голос за права народу*» [Км., с. 105–106]; **мольба смиренна** «[Тель] *Ходи-но ти, гірких післанко болів, Ти моя перло днесь, найбільший скарбе — Ціль назначу тобі, котрої доси Мольба смиренна не могла уймити. — Але тобі вже не опресь!*» [Км., с. 126]; **овоч благодатний** «[Штауфахер] *Убійцям не несе хісна убійство. Ми-ж зірвем чистою рукою овоч Кривавого злочинства благодатний*» [Км., с. 145]; **сокрушене серце** «[Руденц] *О Боже мій І — За пізно каюсь я? Не міг же кілька хвиль ще довше жити, Щоб серце моє сокрушене бачить?*» [Км., с. 120];

дієслово та іменник, напр.: **сіяти любов** «[Мельхталь] *То ось де освободжений народ Подяку тому небови складає. Любов хто сіє, слези той збирає*» [Км., с. 147–148]; **казати молитви** – проказувати молитви, молитися: «[Хлопець] *А чуйте-ко, он звонять на горі. Десь корабель в біді побачили І звонять, щоб казати молитви*» [Км., с. 107]; **кріпітись духом** «[Штауфахер] *Кінчити-ж має в сім великім горю? Не роз'яснить єму шостісну хвилю Блискучим промінем надії? — Пане! Кріпітись духом!*» [Км., с. 117].

Лише окремими лексемами представлені прислівники-церковнослов'янізми: **вовіки** – навіки, назавжди: «[Вальтер Ф.] *Ні, най єго сховають! Гонителям орудєм мусів бути, Най волі знаменем буде во віки*» [Км., с. 140]; **кріпко** – непорушно, міцно: «[Атінггаузен] *Держіть сяж кріпко – кріпко і во віки — Один край волі з другим най держиться*» [Км., с. 119]; «[Мельхталь] *І присягли ми собі мовчки дружбу, Що кріпко загартована у грані, Перетреває всякую годину*» [Км., с. 139-140];

2. 3. 2. Лексичні засоби, наділені розмовними та фольклорними стилістичними конотаціями. У тексті перекладу широко використана лексика, що засвідчує зв'язок із фольклорним стилем. Насамперед варто звернути увагу на прикметники з так званими зменшено-пестливими суфіксами. Такі форми надають текстові емоційно-експресивного забарвлення й підсилюють його етнокультурну маркованість, напр.: **миленький** «[Вернер Штауфахер] *А бігме Миленькі гості! Ліпший чоловік Ще не переступив порога сего*» [Км., с. 37]; «[Мельхталь] *Коли деспотів кріпости здобудем, До хати твоєї Швайцар прибуде, Миленьков вісткою тя привитає, І ясно в пільмі твоїй засвітає!*» [Км., с. 47]; **чистісенький** «[Вальтер Ф.] *Так мусим ми на рідній нам землі Та на дідишні нашії закрадатись Тихцем, гей би розбійники які, В ночі, котра своїм покровом чорним Самі лише злочинства й заговори Нечисті покриває, нашу правду Собі шукати, що чистісенька, Гей тоє сонічко на небі ясне*» [Км., с. 62]; **ясенький** «[Тель] *Я не гадав вже Побачити ще сонічко ясенєке, Личко миленьке жінки та діток, І сумно я глядів в безкрайї води*» [Км., с. 110].

Конотації розмовності властиві для означальних займенників, що містять в основі підсилювальний суфікс **-іськ(ий)**: **кождіський** «[Штауфахер] *Страшенний пополох підняв ся в краю; Замкнені всі проходи верховинські. **Кождіський** край границь своїх боронить*» [Км., с. 144]; **саміський** «[Армгарда] *Убили! вбили! Ось паде! Трафлений! В **саміське** серце трафила стріла!*» [Км., с. 133].

Перекладач використовує прикметники-епітети, що усталилися в народнопоетичній традиції та сприяють створенню образної насиченості тексту, напр.: **безкраї води** «[Тель] *Я не гадав вже Побачити ще сонічко ясненьке, Личко миленьке жінки та діток, І сумно я глядів в **безкрайї води***» [Км., с. 110]; **біла днина** «[Рибак] *Тель скований, у старости в руках! О, вірте, закопає го глибоко, Що він вже **днини білої** не взрить!*» [Км., с. 105]; **буйний дух волі** «[Геслер] *Але буде інакше, присягаю. Я переломлю її, тому упертість! **Буйного духа волі** пригнету я, Новий закон вже оголошу я В сих землях*» [Км., с. 133]; **вільна земля** «[Вальтер Ф.] *Три нашії країї звязались словом З собою, що деспотів проженуть. Завязаний союз; свята присяга Нас лучить. Заберем ся ми до діла, Заким ще рік зачне новий свій круг. Ваші кісти на **вільній землі** спочинуть*» [Км., с. 117]; **вільна країна** «[Штісі] *Спробуйте пане! Скінчилось вашеє панованє ! Погиб деспот наш. Ми вже не знесем Ніяких гвалтів. Ми вже вольні люде! [Всі] **Вільна крайіна!***» [Км., с. 135]; **вольна думка** «[Руденц] *Страшно Як гляну, що край пропасти стою — Ви мою **вольну думку** омилили, Звели ви щирю душу*» [Км., с. 100]; **вольні люди** «[Штісі] *Спробуйте пане! Скінчилось вашеє панованє ! Погиб деспот наш. Ми вже не знесем Ніяких гвалтів. Ми вже **вольні люде!** [Всі] **Вільна крайіна!***» [Км., с. 135]; **святий довг** «[Тель] *Що присяг я У тій страшній, пекольній тій годині, То **довг святий**, сплатити мушу нині*» [Км., с. 125]; **свята присяга** «[Вальтер Ф.] *Ми самі. Почуйте! Три нашії країї звязались словом З собою, що деспотів проженуть. Завязаний союз; **свята присяга** Нас лучить. Заберем ся ми до діла, Заким ще рік зачне новий свій круг. Ваші кісти на вільній землі спочинут*» [Км., с. 117]; **земля свята** «[Тель] *Свого вую Убив, царя свого! Вас*

ще носить *Земля свята!* Вам сонічко ще світить!» [Км., с. 152]; *тихий рай* «[Берта] Де можна би найти той *тихий рай*, Если не ту, в невинности краю? Ту, де давняя вірність пробуває, Де Фальш-облуда місця ще не мають. Ту заздрість щастє наше не мутить І солоденько хвилі нам спливають» [Км., с. 86–87]; *чесна душа* «[Руденц] Що ближше Для чоловіка доброго — від своїх? Що красшого для *чесної душі*, Як за невинним заступати ся, Як прав придаленого боронити?» [Км., с. 83]; *чесне слово* «[Мельхталь] Мужичке слово, пане мій, також Є *чесне слово!* Чим пани без нас? І наш-то стан від вашого давнійший!» [Км., с. 121]; *чужії пута* «[Руденц] Святії моці дорогого мужа! Застигле тіло! Ту тобі слобую, На твою руку, зимную, мертву: На віки я пірвав *чужії пута*» [Км., с. 120–121]; *щира душа* «[Руденц] Страшно Як гляну, що край пропасти стою — Ви мою вольну думку омилили, Звели ви *щирю душу*» [Км., с. 100]; *щире слово* «[Руденц] О Боже мій І — За пізно каюсь я? Не міг же кілька хвиль ще довше жити, Щоб серце моє сокрушене бачить? Поневажав я *щире єго слово*, Коли ще між живими був» [Км., с. 120] та ін.

До народнорозмовних засобів, що ними залюбки послуговується Кміцикевич-перекладач, належать кількаосновні складні слова — так звані юктапозити [115, с. 810]. С. Смеречинський називає такий тип слововживання асиндетоном, розглядаючи різні його вияви [59, с. 216–227]. Подібні складні слова є й у перекладі В. Кміцикевича, напр.:

1) поєднання синонімічних прикметників творить «синонімний підсильний асиндетон» [59, с. 221]: *тяжкий-важкий* «[Мельхталь] По що вчились ми Лук напинати, та *тяжким-важким* Топором увихати?» [Км., с. 43]; *вірна-щира* «[Тель] Добре пане, Коли мені житє ви заручили — То я вам скажу *вірну-щирю* правду» [Км., с. 103]; *тихі-мирні* «[Атінг.] Лиха ж година вже, коли чуже Найшло на сії *тихі-мирні* доли, Святим звичаям чистим на затрату!» [Км., с. 55]; *замкнений-тихий* «[Руденц] Тогда могуть сі скелі в круги нас Непроходимою стіною стати, І най у сім *замкненім-тихім* раю Єдине небо яснее витає!» [Км., с. 86];

2) «синонімні асиндетичні прислівники» [59, с. 222]: **марно-дармо** «[Баумгартен] *Ось ту човен, щоб перевіз мене, А мушу ту валятись **марно-дармо!***» [Км., с. 20]; **сюди-туди** «[Наставник] *Що воркотиш? Аж то поганий нарід, Ніщо не знає, лиш дійти маргу, Та **сюди-туди** плентатись по горах*» [Км., с. 30]; **з роду-поконвіку** «[Штауф.] *Вільним був Швайцар з **роду-поконвіку**, До людського обходження привиклим*» [Км., с. 38]; **дó-світа-раненько** «[Вальтер] *З луком та стрілою, Мчить ся лукаренько Горов-долиною. **Дó-світа-раненько***» [Км., с. 77]; **звільна-зтиха** «[Тель] *То прийдеш у великий, рівний край, Де джуркала вже більше не джурчать, А ріки **звільна-зтиха** ся несуть, — Там є куди для ока погуляти*» [Км., с. 90]; **часто-густо** «[Тель] *До чорного ціляв я **часто-густо**, І не одну заліжку я приніс Домів із ігрищ*» [Км., с. 127]; **швидко-хутко** «[Руді] *Та щоб луною по усіх печерах Пійшло і верховинців **швидко-хутко** Скликало*» [Км., с. 137]; **гірко-тяжко** «[Мельхталь] *А плаче королева там в теремах, На небо **гірко-тяжко** нарікає, То ось де освободжений народ Подяку тому небови складає*» [Км., с. 147–148]; **щиро-не лукаво** «[Штауф.] *Так як ми ту Три мужі ось тепер ураз за руки Тримаємо ся **щиро-не лукаво...***» [Км., с. 47];

3) дієслівні юкстапозити, подібно до прикметникових, поєднані в одне ціле на основі синонімії: **гадати-думати** «[Тель] *Довго **гадати-думати** не можу, Но скоро потребуєте ділати, Тогди-то Теля звить, а я поможу*» [Км., с. 35]; **ревти-густи** «[Хлопець] *А чуйте, як **реве-гуде** в сім плесі! Іще так не казилось в сій безодні!*» [Км., с. 106]; **молити-благати** «[Тель] *Коли я дрозжачи **молив-благав** тя, Тогди я поприсяг собі, в душі, Що першов цілев найблизшого стрілу Буде ось твоє серце*» [Км., с. 125]; **молити-заклинати** «[Тель] *Убійцею скитаєсь на мойім Порозі низькім — **молить-заклинає***» [Км., с. 154]; про такий тип складних слів С. Смеречинський пише, що вони найбільш поширені в українській мові – «як народній, як і літературній (клясиків старших, надто в Шевченка)» і що в них «друге дієслово ближче пояснює-означає перше, специфікує його, деталізує, чи навпаки» [59, с. 224 – 225].

У тексті перекладу автор вдається до використання іменникових юкстапозитів, що побудовані на синонімічній основі. Смеречинський висловився про синонімічний тип іменникового асиндетону таким чином: «Кожен з теперішніх синонімів, а колись цілком різних понять додає, якусь свою, нову рису; що якимось, так чи так, підсилює, забарвлює, кольорує основне поняття» [59, с. 218], напр.: **лихо-горе** «[Старший кам.] *Скоро від дітей вітця Й від жінки чоловіка відорвали І лихо-горе навели на світ, Гадаєте се злотом окупити!*» [Км., с. 34–35]; **захист-охорона** «[Мельхталь] *Численних в Унтервальді маю другів, Положить кождий радо душу з тілом, Сли має в другім захист-охорону*» [Км., с. 44]; **фальш-облуда** «[Берта] *Ту, де давная вірність пробуває, Де фальш-облуда місця ще не мають*» [Км., с. 86]; **мир-тишина** «[Тель] *Я жив у мирі-тишині — Стрілу Лише на лісного звіря метав я, Мойім галкам чуже було убійство*» [Км., с. 125].

Дуже схожимим до синонімічних асиндетонів Смеречинський вважає такі форми, що «ближче пояснюють, прикметують, деталізують» [59, с. 219]. У тексті перекладу знаходимо приклади такого мовного явища: **лукар-гультій** «[Гедвіга] (...) *як потаєш, живцем Погребаний в страшенную могилу — Ах, чигає на лукаря-гультія З усіх боків найрозличніша смерть!*» [Км., с. 79]; **прадід-король** «[Парріціда] *О Рудольфе! Мій прадіде-королю, Так йде твій внук землею твого царства!*» [Км., с. 156].

Також у творі перекладу є такий приклад асиндетону, в якому «сполучені слова несинонімічні мають кожне своє окреме значення», а в українській мові «часом спливаються в одно слово» [59, с. 216–217]. Ось приклади такого типу асиндетону: **гора-долина** «[Вальтер] *З луком та стрілою, Мчить ся лукаренько Горов-долиною. Дó-світа-раненько*» [Км., с. 77].

Серед типів іменникових юкстапозитів ідентифікували й такий, де «один з двох складених іменників має атрибутивне значення, означає прикмету другого і може стояти препозитивно й постпозитивно» [59, с. 217], напр.: **земля-скала** «[Мельхталь] *Бо аж по тую крайную границу Жизненной природы, де земля-скала Не родить вже, неситі друкать старости*» [Км., с. 60];

крига-стіна «[Штауф.] Там де за вічнов **кригою-стіною** Сидить вже інший нарід з іншов мовов» [Км., с. 60]; **леди-вежі** «[Рибак] О не дивуватись, Коли ті скелі в озеро ся криють, Коли ті шпилі, ті **леди-вежі**, Що не пускали ще від поконвіку Зі своїх верхів розпливають ся» [Км., с. 106–107].

Досить поширеною у тексті перекладу є структура юкстапозитів, у якій прикметниковий компонент уточнює семантику іменника шляхом якісної, присвійної або символічної характеристики. За Н. Клименко, такі словотвірні зрощення можна віднести до такого типу юкстапозитів, компоненти яких синтаксично підпорядковані (підрядний зв'язок). Такі слова переходять у структуру атрибутивних словосполучень, оскільки їхній перший компонент легко набуває прикметникового значення [26, с. 17–18], напр.: **княж-гора** «На переді сцени дерева, на заді крисак на жердці. Вигляд замикає **Княж-гора**, над котрою стирчать сніжні гори» [Км., с. 88]; «[Вальтер] (показуючи на **Княж-гору**) Тату, то правда, що на тій горі Тече кров із дерев, коли лиш їх Затнесь сокиров?» [Км., с. 89]; **княж-ялиця** «[Вальтер] Ватаг розказує таке. Він каже, Що то є **княж-ялиця**, і котрий би Псував їйї, такому всхне рука» [Км., с. 90]; «[Тель] То **княж-ялиця** є, та се є правда. Чи бачиш он леди, ті білі ріжки, Що геть високо неба дістають?» [Км., с. 90]; **чорно-гора** «[Штауф.] А скоро людем було вже за тісно На ґрунті, рушили тогди на той бік Ід **чорно-горі**, ба аж д' біло-землі [Км., с. 60]»; **біло-земля** «[Штауф.] А скоро людем було вже за тісно На ґрунті, рушили тогди на той бік Ід **чорно-горі**, ба аж д' біло-землі» [Км., с. 60]. [14:17–18].

Форми типу *пан-отець*, *пан-бог*, за В. Горпиничем, можна віднести до таких, що утворені способом словоскладання на основі синонімічної єдності – на зразок *пане-брате* [16, с. 128], напр.: **Пан-отець** «[Вінкель] Дивіть! Не сходить сам слуга Христа, **Пан-отец** всечеснійший?» [Км., с. 62]; «[Ауф' дер' Мауер] Що мовить **пан-отец**? Нам йти під Австра!» [Км., с. 70]; **Пан-Бог** «[Фрісгард] Та видить се піп Ресельман — як раз Від хорого туда ішов — і сунесь Із **паном-Богом** просто перед жердку» [Км., с. 88]; «[Тель] Що руки

клали, те й звалити годні. Святиню волі **Пан-Бог** нам поставив» [Км., с. 32];
«[Вальтер Ф.] О, **Пан-Бог** завжди по правді судить!» [Км., с. 39].

Варто приділити увагу й порівнянню різних мовних явищ, що нам їх вдалося зафіксувати при зіставленні перекладів драми «Вільгельм Тель» В. Кміцикевича та Борис Тена. Бачимо, що в більшості випадках Б. Тен вдається до використання одного слова, коли у Кміцикевича, натомість, тут виступає юкстапозит. Причому, в перекладі Б. Тена часто це саме те слово, яке входить до складу складного слова, вжитого у Кміцикевича. Наведемо такі приклади:

«[Баумгартен] *Можу досягнути оком, Дійти на той бік годен голос мій, Ось ту човен, щоб перевіз мене, А мушу ту валятись **марно-дармо***» [Км., с. 20]

«[Баумгартен] *Його я звідси добре бачу, До нього долетить і голос мій, Ось човен, щоб мене урятувати, А я тут **марно** допоміж благаю!*» [Тен, с. 787]

«[Тель] *Що руки клали, те й звалити годні. Святиню волі **Пан-Бог** нам поставив*» [Км., с. 32]

«[Телль] *Що руки будували, руки й звалять. **Воздвигнув бог** нам вільності твердиню*» [Тен, с. 798]

«[Штауфахер] ***Вільним** був Швайцар з **роду-поконвіку**, До людського обходження привиклим*» [Км., с. 38]

«[Штауффахер] ***Був споконвіку вільний** наш народ, Ми здавна лиш до людяності звикли*» [Тен, с. 804-805]

«[Мельхталь] *По що вчились ми Лук напинати, та **тяжким-важким** Топором увихати? Кожда тварь В відчаю має чим оборонитись*» [Км., с. 43]

«[Мельхталь] *Для чого ж вчились Ми тятиву натягувать і володіти Сокирою **важкою**? Всім тваринам Дано в біді знаряддя оборони*» [Тен, с. 809].

«[Мельхталь] *Бо аж по тую*

«[Мельхталь] *Адже і на краю*

крайнюю границю Жизненної житла людського, Там, де й природи, де земля-скала **Не** земля нічого вже не родить, родить вже, неситі друкть Грабують люд зажерливі старости» [Км., с. 60] ландфогти» [Тен, с. 823].

Є й такі випадки, коли в тексті перекладу Бориса Тена вжито синонімічне слово чи синонімічна синтаксична конструкція, як-от:

«[Тель] *А ріки звільна-зтиха ся несуть, — Там є куди для ока погуляти*» [Км., с. 90] «[Телль] *А ріки плинуть в тихих берегах; Куди не глянь – простори там широкі*» [Тен, с. 851–852].

«[Атіннгаузен] *Лиха ж година вже, коли чуже Найшло на сійі тихі-мирні доли, Святим звичаям чистим на затрату!*» [Км., с. 55] «[Атіннгаузен] *О, нещасливий час, коли чуже Проникло у щасливі ці долини, Щоб безневинність звичаїв розтлити!*» [Тен, с. 819]

«[Гедвіга] *Ах, чигає на лукаря-гультаїя З усіх боків найрозличніша смерть!*» [Км., с. 78–79] «[Гедвіга] *Смерть в сотнях виглядів різноманітних Стрільця відважного підстерігає*» [Тен, с. 840]

Також варто звернути увагу й на такі форми, до яких вдається перекладач у тексті, що виступають описовими конструкціями, коли у Кміцикевича – це юкстапозит, напр:

«[Рибак] *О не дивуватись, Коли ті скелі в озеро ся криють, Коли ті шпилі, тіі леди-вежі, Що не пускали ще від поконвіку, Зі своїх верхів розпливають ся*» [Км., с. 107] «[Рибалка] *Не здивуюсь я, Як в озеро попадають ті скелі, А ті шпилі і башти льодові, Що танення ніколи ще не знали, Розтопляться і побіжать рікою*» [Тен, с. 871]

«[Тель] *Но я не пійду з вами*» «[Телль] *Але порадо од мене ви не*

нараджатись. Довго **гадати-думати** не можу, Но скоро потребуєте ділати, Тогди-то Теля звіть, а я поможу» [Км., с. 34]

«[Руденц] Тогди можуть сі скелі в круги нас Непроходимою стіною стати, І най у сім замкненім-**тихім раю** Єдине небо яснєє витає!» [Км., с. 85-86]

«[Штауфахер] А скоро людем було вже за тісно На ґрунті, рушили тогди на той бік **Ід чорно-горі**, ба аж д' біло-землі, Там де за вічнов **кригою-стіною** Сидить вже інший нарід з іншов мовов» [Км., с. 66]

Варто також зазначити, що, хоч і рідко, проте у Бориса Тена також спостерігається нахил до асиндетичних сполук. Головна відмінність від стилю Кміщевича тут полягає в тому, що Б. Тен не вживає жодних розділових знаків, проте обидва мовні явища схожі між собою:

«[Мельхталь] Численних в Унтервальді маю другів, Положить кождий радо душу з тілом, Сли має в другім **захист-охорону**» [Км., с. 43-44],

ждіть,— **Допомагати** не вмію я **словами**. А от як справжнє діло закипить — Покличте Телля, й піде він за вами» [Тен, с. 801]

«[Руденц] Нехай же вірно нас охороняє Цих скель громаддя, наче мур міцний, Хай у **відкритій** небу цій **долині** Спливають щастя нашого хвилини!» [Тен, с. 847–848]

«[Штауфахер] А потім, як розмножились і мало Землі їм стало, то людей частина Пішла **до Чорних гір і Білу землю**, За вкриті **вічним льодом верховини**, Де інший люд по-іншому говорить» [Тен, с. 828-829]

«[Мельхталь] Є друзі в Унтервальдені у мене, З них кожен дасть і кров свою пролити, Була б лише від інших **допомога захист**» [Тен, с. 809–810].

Окрім синонімічного асиндетону, серед інших засобів, що служать для вираження стилістичних конотацій розмовності, виділяємо **зменшено-пестливі форми слів**. Вони підсилюють експресію вислову, передаючи емоційно-оцінні відтінки, що характерні для живої народнорозмовної мови та фольклорних

текстів. Найчастіше спостерігаємо такі форми в іменниках, напр.: **біднятко**, **дітки**, **невиннятко** «[Тель] *Біднятка, дітки, тії невиннятка, Дружиноньку перед тобов скаженим Спасати мушу, старосто!*» [Км., с. 125]; **головонька** «[Тель] *Ти ратував головоньку діток, Святес огнище хранив? Страшенне І крайне відвертав еси від своїх?*» [Км., с. 152-153]; **дружинонька** «[Тель] *Біднятка, дітки, тії невиннятка, Дружиноньку перед тобов скаженим Спасати мушу, старосто!*» [Км., с. 125]; **личко** «[Тель] *Я не гадав вже Побачити ще сонічко ясненьке, Личко миленьке жінки та діток, І сумно я глядів в безкрайї води*» [Км., с. 110]; **лишенько** «[Гедвіга] *Ох лишенько, се що? Ходіть!*» [Км., с. 152]; **лукаренько** «[Вальтер] *З луком та стрілою, Мчить ся лукаренько Горов-долиною: Дó-світа-раненько*» [Км., с. 77]; **сирітка** «[Армгарда] *Мій чоловік сидить вь тюрмі; Сирітки плачуть хліба — змилуйтесь Вельможний паночку над горем нашим!*» [Км., с. 131]; **сиротя** «[Армгарда] *Ту лежу я З дітьми мойіми! можеш тратувати Копитьми кінськими сі сиротята...*» [Км., с. 132]; **сонічко** «[Тель] *Я не гадав вже Побачити ще сонічко ясненьке, Личко миленьке жінки та діток, І сумно я глядів в безкрайї води*» [Км., с. 110]. Порівняно рідше перекладач вдається до таких форм у прислівниках: **тяженько** «[Штауф.] *Се мовлючи забрав ся звідси лютий, А я остав тяженько зажурений, Роздумуючи ті слова лукаві*» [Км., с. 25]; **солоденько** «[Берта] *Де можна би найти той тихий рай, Єсли не ту, в невинности краю? Ту, де давняя вірність пробуває, Де Фальш-облуда місця ще не мають. Ту заздрість щастє наше не мутить І солоденько хвилі нам спливають*» [Км., с. 86–87].

Народнорозмовна стилістика тексту виявляється й у частотному вживанні звертань, що функціонують як засіб персоналізації мовлення, відтворюючи типові для народного діалогу моделі спілкування та емоційний контакт між мовцями. Найбільше таких форм у діалогах між рідними й близькими людьми, напр.: **нене**, **ненечко** «[Вальтер] *Ні, ненечко. Іду ураз із татом*» [Км., с. 82]; «[Вальтер] *І я також при тім був, моя нене! Мене так само вимінити мусять...*» [Км., с. 148]; «[Тель] *Гедвіто! Нене діточок мойіх! Ось Бог поміг, —*

вже нас деспот не ділить» [Км., с. 150]; **тату** «[Вальтер] *Ой, тетива урвалася! Зладьте, тату!*» [Км., с. 77]; «[Вальтер] **Тату**, то правда, що на тій горі Тече кров із дерев, коли лиш їх Затнесь сокиров?» [Км., с. 89]; **отче** «[Мельхталь] *Темний, сивий отче, Не годен бачити вже днини волі, — Так вчуєш ти ййй*» [Км., с. 47]; «[Вальтер Тель] *Я сміло буду Йї ждати і повіками не рушу. Гай отче, покажіть, що ви стрілець!*» [Км., с. 47]; «[Берта] *Живе дитя! Отямтесь, добрий отче!*» [Км., с. 101]; «[Вальтер Тель] (в гіркім болю тулячись до него) **Отче! Милий отче!**» [Км., с. 102]; **синку** «[Тель] *Ой правда, синку, ліпше хрусталиці і В сусідстві мати, чим лихих людей*» [Км., с. 91]; **газдику** «[Гертруда] *Мій газдику ти солоденький! Зволиш Від твоєї жінки щире слово вчути?*» [Км., с. 25]; **любко** «[Тель] *Йди, любко. Покріпи ось сего чоловіка, Та обдаруй єго, бо він далеку Дорогу має, й не найде гостини*» [Км., с. 157]; **любчику** «[Фрісгард] *Ми, любчику, боролись з озером Ніяке джуркало нам не страшне*» [Км., с. 129].

Типовими для стосунків того часу, який змальовано в драмі «Вільгельм Тель», є й відповідні звертання до представників соціальної верхівки: **паночку** «[Армгарда] *Убогий Косар із Рігі-горн, мій паночку, Що пропастиами дикую траву По острих та спадистих скалах косить, Куди маржсина станути бойіть ся*» [Км., с. 131]; «[Тель] *Даруйте, паночку! Із не уваги Се сталось, не задля зневаги вас. Сли б' я розважний був, не звав бись Тель*» [Км., с. 94]; «[Армгарда] *Мій чоловік сидить вь тюрмі; Сирітки плачуть хліба — змилуйтесь Вельможний паночку над горем нашим!*» [Км., с. 131].

Слова, в яких виражена емоційна конотація дбайливого ставлення до своїх знарядь, своєї зброї, довіри до них, дуже характерні для українського фольклору. Такого стилістичного забарвлення надає своєму перекладові й В. Кміцикевич, коли вкладає в мовлення Вільгельма Теля зменшено-пестливі форми у звертанні до свого лука: **каблұчку мій** «[Тель] *І ти Каблұчку мій — не раз то ти мені На іграх вірно послужив єси, Не опусти мене в страшний годині! Тепер ще лиш ти косонько держи ся, Не раз мою терпку стрілу метала-сь*» [Км., с. 126]; **косонько** «[Тель] *І ти Каблұчку мій — не раз то ти*

мені На іграх вірно послужив єси, Не опусти мене в страшній годині! Тепер ще лиш ти **косонько** держи ся, Не раз мою терпку стрілу метала-сь» [Км., с. 126].

Послідовне вживання форм Кличн. відмінка спотерігаємо щодо іменників, що називають особу за її діяльністю, напр.: **зухвальче** «[Геслер] **Зухвальче**, так до пана свого мовиш» [Км., с. 101]; **плавче** «[Верні] Пускає вже. Щастибіг, жвавий **плавче**! Диви, як хвилі гойдають човном!» [Км., с. 21]; **плавче** «[Верні] Пускає вже. Щастибіг, жвавий **плавче**! Диви, як хвилі гойдають човном!» [Км., с. 21]; **стрільче** «[Геслер] Він чванив сл. Що він на сотню кроківцілить своє — і Тепер стріляй но, **стрільче**, й не хиби!» [Км., с. 96]; «[Геслер] Чваниш ся своїм певним оком. Добре! Ту, **стрільче**, штуку свою покажи; Достойна ціль й велика надгорода!» [Км., с. 97].

2. 3. 3. Вплив мовних особливостей південно-західного наріччя та традицій західноукраїнського слововжитку на стилістику перекладу драми „Вільгельм Телль” відображає характерні для останньої чверті XIX ст. особливості процесу формування західноукраїнського варіанта літературної мови та відбір тих діалектних форм, які мали загальне розповсюдження в говірках південно-західного наріччя.

Такими формами виявилися передусім форми Орудн. відмінка однини — іменників, прикметників, займенників, що становлять одну з морфологічних особливостей південно-західного наріччя: в орудному однини іменників жіночого роду та узгоджених з ними прикметників, окремих числівників і займенників «наявні флексії **-оу, -еу** на місці давніх **-ойу, -ейу (рукóйу > рукóу, мнóйу > мноу, землèйу > землеу)** [115, с. 481]. За працями з історичної морфології та діалектології української мови можна довідатися, що такі форми дуже широко представлені в південно-західних діалектах (галицько-буковинських, карпатських і частково подільських; у говорі батюків; в долівському говорі (зрідка); у говорі галицьких лемків (зрідка); в закарпатських говорах; в гуцульському говорі; в районі Бережан, Івано-Франківська є форми

на *-ойов* і навіть на *-овйов*), а також – що вони здавна зафіксовані в писемних пам'ятках [2, с. 58–59; 20, с. 123].

У тексті перекладу спостерігаємо велику різноманітність у вживанні як діалектних, так і літературних (за сучасною нормою) форм орудного відмінка однини іменників, прикметників, займенників (присвійних, означальних, вказівних). З великою винахідливістю В. Кміцикевич поєднує їх, виконуючи водночас кілька завдань: 1) зберігає в писемному вжитку такі форми, які звичні, традиційні для галицько-буковинського діалектного простору, а тому – легкі для сприйняття; 2) вводить їх у варіантні відносини з формами на *-ою*, *-ею*, формуючи тим самим підстави для варіантності літературної норми; 3) завдяки комбінаториці обидвох форм знаходить розв'язання потреб ритмічного перекладу.

Серед таких форм знаходимо одинично вживані іменники **бардов**, **жертвов**, **крисанев**, **плитов**, **силов**, **стрілов**, **смертев**, **сокиров**, напр.: «[Баумгартен] *Она втекла за мною пошукати У мить прибїг я, так як єм стояв, І **бардов** купіль освятив єму*» [Км., с. 18–19]; «[Руденц] *Но не гаразд вчинили, що відклали. Пора нагнить, ділати треба швидко — Вже Тель нав **жертвов** вашойі зволоки*» [Км., с. 122]; «[Штауф.] [Старий каменярь] *Нам угинати ся **перед крисанев**? Жартує він собі з людей поважних!*» [Км., с. 32]; «[Тель] *А берегом я бистро обїздрів, Де вискочити було би спосїбно. А скоро лиш я прискалок узрів, Що **плитов** вистає над озеро*» [Км., с. 111]; «[Ресельман] *Тепер ви вольні, вольні правом сим. Най **силов** Австрія не видирає, Чого угодами не осягла! До дневного порядку!*» [Км., с. 71]; «[Вальтер Ф.] *Нема на милуванє силованя. — Із **смертев** вимушений довг відходить; Єму від нас ніщо вже не приходить*» [Км., с. 147]; «[Вальтер] *Тату, то правда, що на тїй горі Тече кров із дерев, коли лиш йїх Затнесь **сокиров**?*» [Км., с. 90]; «[Вальтер] *Поти в него царство, Аж **стрілов** займе, То єго богацтво, Що в лісах живе*» [Км., с. 77].

З іншого боку, такою самою мірою вжиті й такі форми, що відповідають сучасній літературній нормі, – **бардою, ватрою, головою, громадою, жінкою, липою, перепonoю, сваркою**, напр.: «[Верні] *Так **бардою** ви лоб єму розсікли?»* [Км., с. 19]; «[Вальтер Ф.] *Коли одної днини замки грянуть, То **ватрою** з верху на верх ми знак Дамо, ополченє же оголосим В столиці кожного краю швиденько!*» [Км., с. 75]; «[Вальтер Ф.] *Нехай він буде **головою** в раді! Хто є за тим, най руку піднесе»* [Км., с. 65]; «[Редінг.] ***Перед громадою** вас зганить мушу, Що **сваркою** колотите спокій! Не стойімож ми всі за тую справу?»* [Км., с. 74]; «[Мельхталь] *О, не дуристь! Привабити тя **жінкою** бажаять, А як підеш на удку — ошукають»* [Км., с. 55]; «[Штауф.] *Я **перед липою** сидів колись-то Як нині, радий довершеній праці, Аж ту від Кіснахт, із свого замку Староста йде»* [Км., с. 24]; «[Гертруда] *На тебе лютий староста страшенно, Бо ти єсь **перепonoю** єму, Шчо Швіцкі люде не хотять піддатись Новим князям»* [Км., с. 26–26].

Подібне вживання спостерігаємо і щодо займенників. Нерідко в тому самому реченні є обидві форми – і на **-ов**, і на **-ою**, напр.: «[Руденц] *Зачали ви **зо мнов**, кінчити дайте. Яку ж ви ролю, вую, граєте, Самі? У вас не має більшої хвали, Чим війтувати і хорунжить тутки І коло пастухів сих володіти?»* [Км., с. 50]; «[Тель] *Так скочте в Бірглен, будьте-ко так добрі! **За мною** жінка моя пропадає! Звістіть її, що я спас ся і безпечний»* [Км., с. 112]; «[Атінггаузен] *Так, жаль ся, ти чужий! Рідня, пожаль ся, Тобі чужою стала! Улі! Улі! Що стало ся з **тобов**?»* [Км., с. 49]; «[Тель] *Біднятка, дітки, тії невиннятка, Дружиноньку **перед тобов** скаженим Спасати мушу, старосто!*» [Км., с. 125]; «[Штауфахер] *Чи то вода нас, чи то гори ділять, І кождий нарід **сам собов** рядить, То прецінь ми одного роду й крови, Й з одної вітчини колись ми вийшли»* [Км., с. 65]; «[Штауфахер] *Тепер скажи ж, хто сі товариші, Сі чесні мужі, що прийшли з **тобою**? Познакоми мя з ними, щоби ми Зближились к собі щиро і отверто»* [Км., с. 61]; «[Штауфахер] *Тепер скажи ж, хто сі товариші, Сі чесні мужі, що прийшли з **тобою**? Познакоми мя з ними, щоби ми Зближились к собі щиро і отверто»* [Км., с. 61]; «[Гедвіга] *Чи Тель також так*

з вами Поступував? Чи й він стояв з жалем, Як **за тобою** старости кіннота
Гонила, як те озеро скажене **Перед тобов** ревіло?» [Км., с. 115]; «[Тель] То я
так одиніський глябою Берусь, де годі було розминутись, Бо **надо мною** скеля
висіла, А **підо мнов** ревів, аж лячно, Шехен» [Км., с. 81]; «[Тель] Я мушу раз-у-
раз вганять **собою**. Тогди аж чую, що живу як слід, Сли кождий день щось
свіжого вполюю» [Км., с. 78]; «[Мельхталь] Ми дужші. Нуж, товариші, не
дайтесь! Ми плечі маєм **за собою** в других» [Км., с. 93] тощо.

У словосполученнях іменника та займенника, іменника та прикметника
спостерігаємо такі поєднання:

1) цілковите узгодження присвійного займенника та іменника – коли
обидва слова виступають з діалектною флексією **-ов / -ев**, напр.: «[Другий
челядник] **Сев будков** хоче пригнести Урі?» [Км., с. 31]; «[Старий каменярь]
Крисак австрійський! Стережіте ся! Сев лапков нас хотять під Австра
взяти!» [Км., с. 33]; «[Мельхталь] Но хоч я молодий та небувалий, Не гудьте
моєв радов й мойім словом!» [Км., с. 44]; «[Тель] Но він не міг ані одно слівце
Промовити – рукою лиш кивнув Мовчки, щоб я ішов **своєв дорогов**» [Км., с. 80];
«[Штауфахер] Тепер най кождий йде **своєв дорогов**, Спокійно до родини та
знакомих» [Км., с. 76–77];

2) цілковите узгодження вказівного займенника та іменника – коли
обидва слова виступають з діалектною флексією **-ов / -ев**, напр.: «[Другий
челядник] **Сев будков** хоче пригнести Урі?» [Км., с. 31]; «[Старий каменярь]
Крисак австрійський! Стережіте ся! Сев лапков нас хотять під Австра
взяти!» [Км., с. 33];

3) цілковите узгодження означального займенника та іменника – коли
обидва слова виступають з діалектною флексією **-ов / -ев**, напр.: «[Штауфахер]
Там де за вічнов кригою-стіною Сидить вже інший нарід з **іншов мовов**» [Км.,
с. 66]; «[Штауф.] Богато годни-бим **цілов громадов**» [Км., с. 33–34];

4) цілковите узгодження якісного прикметника та іменника – коли обидва
слова виступають з діалектною флексією **-ов / -ев**, напр.: **Божов помочев**,
голов грудев, **першов цілев**, **пустов потіхов**, **строгостев хмурнов**, з **дідьчов**

роскошев, перед порожнов чашков тощо: «[Вальтер Ф.] *Но той, що нас гнете, то цісар наш, Найвисиший пан — так з **Божов помочев** Самі ратуймось!*» [Км., с. 45]; «[Атінг.] *Кидаєсь з **голов грудев** селянин На смерть нехибную, на ліс той ратиц! Перемагає го, паде цвіт шляхти, І славно воля свій прапор підносить*» [Км., с. 119]; «[Тель] *Тогди я поприсяг собі, в душі, Що **першов цілев** найблизшого стрілу Буде ось твоє серце*» [Км., с. 125]; «[Конрад гун] *Мене же, посла вашого, післали д радним, А ті позбули мя **пустов потіхов**: „у цісаря нема тепер часу, но він колись про вас чей погадає”*» [Км., с. 71–72]; «[Руденц] *О, не заострюйте ваш милий погляд **Тов строгостев хмурнов**! Та чим я є, Що просьбу смілую до вас заношу?*» [Км., с. 82]; «[Тель] *Коли я Лук напинав — коли дрожали руки — Коли ти з **дідьчов роскошев** притис Мене стріляти в голову дитини*» [Км., с. 125]; «[Фрісгард] *А бож то що таке пуста крисая? Таж гнеш ся чей **перед порожнов чашков***» [Км., с. 89];

5) поєднання прикметника чи займенника, що має флексію **-ов**, з іменником, що має флексію **-ою / -ею**, напр.: «[Берта] *Від Австрії не надьтєсь мя дістати. По мою спадщину они сягають, Щоб сполучить з **великов спадщиною***» [Км., с. 85]; «[Окличник] *Указ такий ось видав староста: Крисак той поважати, як його самого, І клінне та з **відкритов головою** Во честь єго коліна тра пригнути, Честь віддавать єму*» [Км., с. 32]; «[Штауфахер] *А скоро людем було вже за тісно На ґрунті, рушили тогди на той бік Ід чорно-горі, ба аж д'біло-землі, Там де за **вічнов кригою-стіною** Сидить вже інший нарід з іншов мовов*» [Км., с. 66]; «[Мельхталь] *До хати твоєї Швайцар прибуде, **Миленьков вісткою** тя привитає, І ясно в пільмі твоїй засвитає!*» [Км., с. 45]; «[Берта] *Мене **цілов душею** д'нему тягне, Я з кожним днем його шаную більше, Но вас природа і лицарска довжність За рідного защитника дали му*» [Км., с. 83–84];

6) поєднання займенника, що має флексію **-ею**, з іменником, що має флексію **-ов** : «[Руденц] *І як весна вбира' землю квітками, **Красов своєю** мні жите вкрашаєш, І доокола все уцасливяєш!*» [Км., с. 87], а в іншому контексті

– обидві форми з флексіями **-ою / -єю** : «[Тель] *На осліп шибатись по острих скалах, Видрапувати ся по гладких стінах, Де **краскою своєю** він держить ся, Щоби сайгу мізерну вполювати*» [Км., с. 124–127];

7) трикомпонентні поєднання займенників, прикметників, що мають флексію **-ов / -ев**, з іменником, що має флексію **-ою / -єю** : «[Атінггаузен] *Родимі вузли сильно укріпи, Злучи ся з вітчиною дорогою, Держись ейі **цілов своєв душею**. Ту є міцний твоєї сили корінь*» [Км., с. 54]; «[Тель] *Так в Божий час! Давай сюда човен! Спробую я **своєв слабов рукою***» [Км., с. 21];

8) цілковите узгодження, коли обидва компоненти словосполучення – іменник і прикметник; іменник і займенник – мають флексію **-ою / -єю**: «[Гертруда] *Сли б се добро мене вязати мало – Спалила б радше **власною рукою***» [Км., с. 29]; «[Атінг.] *Родимі вузли сильно укріпи, Злучи ся з **вітчиною дорогою**, Держись ейі цілов своєв душею*» [Км., с. 47]; «[Рибак] *Гостинець битий тягнесь через Штайнен, Але **коротиною дорогою** На Льоверц може хлопець вас повести*» [Км., с. 112]; «[Вальтер Фюрст] *Коли ж старости в збройі нас побачать, То вірте, занехають боротьби І радо, **мирною дорогою** Із наших крайів стануть виноситись*» [Км., с. 75]; «[Руденц] *Тогди можуть сі скелі в круги нас **Непроходимою стіною** стати, І най у сім замкненім-тихим раю Єдине небо яснєє витає!*» [Км., с. 86]; «[Тель] ***Пустою бесідою** нич не вдієш; Послідний час, спасати тра людину. Кажи, везеш, кермаче?*» [Км., с. 21]; «[Руденц] *[що через цілий час стояв в найбільшій напруженю, і з **тяжкою бідою** здержував ся, виступає на перед]*» [Км., с. 99]; «[Мельхталь] *Коли верхами Огні заблиснуть **ясною луною**, Коли деспотів кріпости здобудем (...)*» [Км., с. 47]; «[Атінг.] *Засліплений, пустим зведений блеском, Погорджуї ти **своєю вітчиною**! Встидайсь святих звичайів своїх предків!*» [Км., с. 51]; «[Штауфахер] *Ми сотворили землю сю собі, **Своєю працею**, прастарий ліс Де лиші медведі виводили ся, На людске жилище ми обернули*» [Км., с. 68–69].

З-поміж морфологічних діалектизмів, що властиві для підсистеми іменних частин мови, в перекладі використана також відмінкові форми займенників:

1) форми Орудн. відм. з флексією **-ов / -ев (-ев)** в особових займенників, присвійних, зворотного займенника **себе**, напр.: **мнов** (= мною): «[Мельхталь] *Сли-ж не піде **зо мнов** ніхто, сли всі ви За свої хати боючись та стада В ярмо даєте шию, — пастухів Скликати стану по верховині*» [Км., с. 43]; **тобов** (= тобою): «[Атінггаузен] *Так, жаль ся, ти чужий! Рідня, пожаль ся, Тобі чужою стала! Улі! Улі! Що стало ся з **тобов**?*» [Км., с. 49]; **собов** (= собою): «[Штауфахер]. *Чи то вода нас, чи то гори ділять, І кождий нарід сам **собов** рядить, То прецінь ми одного роду й крові, Й з одної вітчини колись ми вийшли*» [Км., с. 65]; **моєв** (= моєю): «[Мельхталь]. *Я молодий іще помежи вами, Людьми бувалими — і не годить ся Мені в громаді забирати слово. Но хоч я молодий та небувалий, Не гудьте **моєв** радов й мойім словом!*» [Км., с. 44]; **своєв** (= своєю): «[Атінггаузен] *Родимі вузли сильно укріпи, Злучи ся з вітчиною дорогою, Держись єї цілов **своєв** душею*» [Км., с. 54–55]; проте і сучасних літературних форм у перекладі В. Кміцикевича – чимало, напр.: **своєю**: «[Мельхталь] *Та Руденц ось здобув Сарненську кріпость Геройскою відвагою **своєю**. А Росберг я ніч перед тим заняв*» [Км., с. 138–139]; **за тобою**: «[Атінггаузен] *Начальником вільного люду зватись, Що лиш з любви посвячуєсь тобі, Що **за тобою** і на смерть піде — Сим гордь ся, сим шляхоцтвом величай ся!*» [Км., с. 54–55]

2) енклітичні форми особових займенників, про які відомо, що вони характерні для покутсько-буковинських говірок (у Дав. відм. **ми, ти, си, му** та в Знах. відм. **м'ї, к'ї, го, йї** [115, с. 502]; у надсянських говірках займенники **він, вона, воно** у непрямих відмінках мають форми **йї, йу 'її', негу 'його'** та ін. [115, с. 389].

Уживання таких та інших діалектних форм займенників дуже типове для мови перекладу:

а) для займенника 1 ос. однини в Д. відм.: **ми** – мені: «[Баумгартен] *Пускайте! Ратуйте ми житє, перевозіть мя!*» [Км., с. 18]; «[Старий каменярь] *В найглубше плесо кину молот сей, Що **ми** служив при клятій тій будівлі!*» [Км., с. 31]; «[Тель] *Нічо **ми** не несе з Унтервальден, Нічо від*

батька мого? Не знесу вже Гей арештант сидіти тутки дурно» [Км., с. 35]; «Ось що **ми** Бог, союзники, внушає! Ми заступаєм ту цілу громаду І можемо за весь народ значити» [Км., с. 63]; «[Тель] Біг заплать вам. Бувайте **ми** здорові!» [Км., с. 112]; хоч бачимо й використання форми **мені**: «[Тель] А прецінь жаль **мені** тебе — О Боже! Так молодий, з так славного-то роду, Внук Рудольфа, царя і пана мого Убійцею скитаєсь на мойім Порозі низькім — молить-заклинає» [Км., с. 153];

б) для займенника 1 ос. однини в Зн. відм.: **мя** — мене: «[Штауфахер] Тепер скажи ж, хто сі товариші, Сі чесні мужі, що прийшли з тобою? Познакоми **мя** з ними, щоби ми Зближились к собі щиро і отверто» [Км., с. 61]; «[Конрад гун] Мене же, посла вашого, післали д радним, А ті позбули **мя** пустов потіхов: „у цісаря нема тепер часу, „но він колись про вас чей погадає”» [Км., с. 71–72]; «[Руденц] Берто! Берто! Ви райске щастє отвираєте, Й на раз у пропасть **мя** вкидаєте» [Км., с. 84]; «[Тель] Простіть мені сей стріл. Ту моє серце! Най розтратує **мя** кіннота ваша!» [Км., с. 99]; хоч уживані й форми **мене**: «[Геслер] Поневажаєш, Телю, так царя, Й **мене**, що ту ряджу в єго заступстві, Що не шануєш крисака, котрий Завісив я на пробу послушеньства?» [Км., с. 94];

в) для займенника 1 ос. однини в Дав. відм. з прийменником — у значенні Род. відм.: **д' мині**, **ід мині** — до мене: «[Гедвіга] Як — як вертаєш **д' мині**? — Ся рука — Чи смію взять за ню? — Рука ся — Боже!» [Км., с. 151]; «[Баумгартен] Рубав я в лісі дерево, аж ту Летить **ід мині** жінка гей та смерть» [Км., с. 18–19];

г) для займенника 2 ос. однини в Зн. відм.: **тя** — тебе: «[Берта] О ти злощасна кріпосте, клинучи **тя** клали, й жити в тобі муть клинучи!» [Км., с. 35]; «[Атінгаузен] Ховай ся, як там хочеш. Панна то, Берта фон брунек тягне **тя** до двору, Она **тебе** до царской служби вяже. Шляхцянку ти одержати бажаєш За зраду вітчини! О, не дурись! Привабити **тя** жінкою бажають, А як підеш на удку — ошукають» [Км., с. 55]; як бачимо, навіть в тому самому реченні вжиті обидві форми — і діалектна, і літературна;

г) для зворотного займенника в Род. відм.: **к собі** – до себе: «[Штауфахер] *Тепер скажи ж, хто сі товариші, Сі чесні мужі, що прийшли з тобою? Познакоми мя з ними, щоби ми Зближились к собі щиро і отверто*» [Км., с. 61];

д) для особового займенника 3 ос. одн. чоловічого роду (**він**) типовими в перекладі є такі форми Род. відм.:

(без, до, круг, проти) **него** – (без, до, круг, проти) нього: «[Гедвіга] *Шо годни ви без него? — Доки Тель Вільним був, була ще тогди надія, Тогди єще невинність мала друга, Тогди гонений мав спасителя*» [Км., с. 116]; «[Штауфахер] *Найбільше він зділав, стернів найтяжше. Ходіть ко всі, до него поспішаймо І многа-літа спасу заспіваймо*» [Км., с. 148]; «[Конрад гун] *А як я йшов світлицями маркотний Двірськими, князя ганса я побачив, Як в присінку з плачем стояв, круг Него бояре з варту й Тетерфельду стали*» [Км., с. 71–72]; «[Рибак] *Стрімкі та насторочені ті скелі Стирчать немилосердно проти него, І вказують єму лиш кремінную грудь*» [Км., с. 107];

го (Род. = Зн. відм.) – його: «[Куні] *Кінноти старости що лиш не видно, Він молить кермача, щоб перевіз го Той бурі ся бойіть, не хоче везти*» [Км., с. 20]; «[Атінггаузен] *Пізнай-ко, хлопче, той пастуший люд! Я знаю го, до бою я го вів, Я бачив, як боровсь він при Фавенційі*» [Км., с. 54–55]; «[Атінггаузен] *Шалений молодика, стій! Пійшов! Не можу сперти го, уратувати – Так само відцурав ся Вольфенісен Від краю рідного – так й другі підуть!*» [Км., с. 55]; «[Атінг.] *Уступить, сли у нас побачить зброю; Захопим го, заким ще узбройіть ся*» [Км., с. 73]; «[Берта] *Аж серце краєсь за народом вашим, Враз з ним терплю, бо мушу го любити: Такий покірний, а такий кріпкий*» [Км., с. 83–84]; «[Рибак] *Гай, справ го Єнні – Боже помагай! Він все зділає, що лиш загадає*» [Км., с. 113];

е) для особового займенника 3 ос. одн. чоловічого роду в Дав. відм. з прийменником – у значенні Род. відм.: (**ід**) **д' нему** – до нього: «[Гедвіга] *Та жаль мені го стало, йду ід нему Покірно й кажу: я се, пане старосто*» [Км., с. 78–79]; «[Берта] *Мене цілов душею д' нему тягне, Я з кождим днем його*

шаную більше» [Км., с. 83–84]; «[Штауфахер] *Чи хтів хоч вислухати послів наших, Котрих в трівозі ми післали д' нему?»* [Км., с. 146–147];

є) для особового займенника 3 ос. одн. чоловічого роду в Дав. відм. без прийменника: **му** – йому: «[Тель] *Коліна му вдубіли, я вже видів, Що він на скелю ось лиш повалить ся*» [Км., с. 80]; «[Берта] *Но вас природа і лицарска довжність За рідного защитника дали му, А ви цураєтесь его, ви пристаєте До ворога, ему кайдани кути!*» [Км., с. 83–84]; **єму** / **му** – йому: «[Берта] *Но вас природа і лицарска довжність За рідного защитника дали му, А ви цураєтесь его, ви пристаєте До ворога, ему кайдани кути!*» [Км., с. 83–84];

ж) для особового займенника 3 ос. одн. чоловічого роду в Зн. відм.: (**на**) **него** – (на) нього: «[Тель] *(хлопці тиснуть ся до него з правого і лівого боку і дивляться в гору на него дуже пильно)*» [Км., с. 80];

з) для особового займенника 3 ос. одн. жіночого роду (**вона**) типовими є такі форми Зн. відм.: **йї** – **її**: «[Атінгаузен] *Там на чужині будеш одиноким, Як та билина, що йї буря ломить*» [Км., с. 54–55]; «[Рибак] *Бо з всіх боків йї скелі окружують, Що замикають просмик аж під небо*» [Км., с. 107]; «[Геслер] *Але буде інакше, присягаю. Я переломлю йї, тоту упертість!*» [Км., 133]; «[Тель] *Так скочте в Бірґлен, будьте-ко так добрі! За мною жінка моя пропадає! Звістіть йї, що я спас ся і безпечний*» [Км., с. 112]; **за ню** – за неї: «[Гедвіґа] *Як – як вертаєш д' мині? Ся рука – Чи смію взять за ню? – Рука ся – Боже!*» [Км., с. 151];

и) усічена форма заперечного займенника **ніщо**: **нич** (Род. відм.) – нічого: «[Вальтер Ф.] *Пустою бесідою нич не вдієш; Послідний час, спасати тра людину. Кажи, везеш, кермаче?*» [Км., с. 21]; «[Атінгаузен] *О, хоч самі на тілі та майні Ще нич не утерпіли, ваші очі Ще свіжо і погідно споглядають*» [Км., с. 44];

і) вказівні займенники нерідко виступають у повній нестягненій формі – **тая** (Зн. відм. **тую**), **тоє**, **тамтїї** (мн.), напр.: «[Атінгаузен] *І тая піснь вівчарскої трембіти, Котрою ти з переситу так гордиш, Гірку тугу на тебе ще навіє, Коли тобі на чужині озвеса*» [Км., с. 51–52]; «[Мельхталь] *Бо аж по*

тую крайнюю границю Жизненної природи, де земля-скала Не родить вже, неситі друк старости» [Км., с. 60]; «[Редінг] Перед громадою вас зганить мушу, Що сваркою колотите спокій! Не стойімож ми всі за *тую* справу?» [Км., с. 74]; «[Вальтер Ф.] В ночі, котра своїм покровом чорним Самі лише злочинства й заговори Нечисті покриває, нашу правду Собі шукати, що чистісенька, Гей *тоє* сонічко на небі ясне» [Км., 62]; «[Вінкельрід] В найблизшій лісі стане добра горстка, І скоро тим удасть ся ворота Заняти, то тогди затрембітають, І випадуть із засідки *тамтій*. Так возьмем замок невеликим трудом» [Км., с. 74–75];

й) редупліковані форми вказівних займенників: **тота**: «[Геслер] Вольні ще язики, Єще він не покорений, як слід. —Але буде інакше, присягаю. Я переломлю *йі*, *тому* упертість!» [Км., с. 133];

к) фонетичні форми деяких особових, вказівних, означальних займенників, напр.: **они** (Н. відм.) – вони: «[Гедвіга] **Они** тебе поставлять, де біда; Найгірший пай, як все, тобі припаде» [Км., с. 79]; «[Вальтер Тель] Діду, не клячте перед сим поганцем! Кажіть де маю стати. Не боюсь. **Они** не схибнуть в серце свого хлопця» [Км., с. 97]; **сего** (**сей**, **сейі**) – цього [цей, цієї]: «[Гертруда] Послідна стежка — й найслабшому вільна. Зіскочу з **сего** моста — і свободна» [Км., с. 28]; «[Фон' дер' Фліє] А се якесь-то не бувале диво. Богато є, що **сего** не видали» [Км., с. 57]; «[Атінггаузен] **Із сейі** голови, де яблуко лежало, Новая, красша воля вам зійде, Старе паде, змінюють ся часи Нове житє на звалищах цвите» [Км., с. 118]; «[Вальтер Ф.] Не хочем тішитись з єго упадку, Та лихом поминать єго тепер; Не хочем **сего**!» [Км., с. 147]; **жаден** – жоден : «[Берта] Народ талан свій ліпше понимає, Не змилить **жаден** призрак ум єго. То вашу голову ось завернули» [Км., с. 84]; **кождий** – кожний: «[Тель] Я мушу раз-у-раз вганять собою. Тогди аж чую, що живу як слід, Сли **кождий** день щось свіжого вполюю» [Км., с. 78]; «[Геслер] Ти Телю, майстер в луку є, говорять, Що зміриш ся із **кождим** лукарем?» [Км., 94]; «[Атінггаузен] На всім краю важкий гнів короля, І **кождий** чесний, правий краю син Опечалений твалтами деспотів, Що зносим ми» [Км., с. 49]; «[Мельхталь] Численних в

Унтервальді маю другів, Положить **кождий** радо душу з тілом, сли має в другім захист-охорону» [Км., с. 44]; «[Тель] Бо **кождий** шлях провадить на край світа. **Кождий** із них своєв дорогов йде Йїх діло зве — мене-ж зове убійство» [Км., с. 124–127].

У тексті перекладу В. Кміцикевич вдається до використання давніх форм минулого часу – перфектних (особово-родових). Традицію вживання перфекту засвідчує староукраїнська літературна мова з 14–15 ст. У 16–18 ст. на основі допоміжних дієслів розвинулися «особові афікси перфекта **-емъ/-мъ, -єсь/-сь, -смы/-смо, -сте**, що виступають як після колишньої дієприкм. форми, так і перед нею: *услышалемъ, видѣлемъ, абымъ освѣдчилъ, упалесь, визнались, почалысмы, гдесмы привѣтили* та *годили* [115, с. 473; автор статті В. Русанівський]. У «Граматиці...» В. Сімовича про такі форми згадано як про старі, що на початку ХХ ст. були все ще вживані в Галичині тільки в поодиноких наріччях (напр. **єсьм, єси, єсть** тощо), але у творах письменників «вже цілком рідко (в надніпрянських письменників таки ніколи) прочитаєте такі форми: **єсьмо** (=ми є), **єсьте** (=ви є), **суть** (=вони є) <...> А вже цілком рідко (в надніпрянських письменників таки ніколи) прочитаєте такі форми: **єсьмо** (=ми є), **єсьте** (=ви є), **суть** (=вони є)» [57, с. 214]. Такі форми активно вживали видатні письменники ХІХ ст., зокрема, Шевченко (**єсть** доля, **єсть** воля, **єсть** люде), Морачевський (*ти **єси** син мій*), П. Грабовський (*людина **єсьм***) [57, с. 214].

У тексті перекладу використано такі форми перфекту:

дієслівні форми 1 ос. одн.: **єм** «[Баум.] *Она втекла за мною пошукати У мить прибіг я, так як **єм** стояв, і бардов купіль освятив єму*» [Км., с. 18–19];

дієслівні форми 2 ос. одн.: **єсь, єси** «[Гедвіга] *Ти Унтервальдского в самую бурю **Провіз-єсь** через озеро — ви чудом Спаслись?»* [Км., с. 79]; «[Штауфахер] *Як думають селяне, як ти сам Зрадливі сіти **оминув єси**?*» [Км., с. 58]; «[Тель] *Ти випудив мене з спокою мого, В скажену мідь **перемінив єси** Мою невинну, незопсугу кров*» [Км., с. 124–127];

дієслівні форми 3 ос. мн.: **суть** «[Штауфахер] *Найшли й відкрили джуркала хороші. І йїм здавалось, що **суть** в ріднім краю*» [Км., с. 66];

«[Атінггаузен] *Но кріпости, які **суть** ту в краях?*» [Км., с. 118]; «[Геслер] *Де **суть** они? Чи цісар потвердив їх? Він їх не потвердив*» [Км., с. 103].

У перекладі драми «Вільгельм Телль» вжиті перфектні форми дієслова *бути*, які в поєднанні з іменником, прикметником чи дієприкметником виконують функцію іменного присудка. Наприклад, спостерігаємо вживання таких конструкцій, де допоміжне дієслово виконує роль зв'язки між підметом й іменною частиною, напр.:

дієслівні форми 1 ос. одн.: **єсьм** «[Руденц] *До народа свого навернув ся, Швайцаром **єсьм** і хочу бути ним З цілого серця*» [Км., с. 120–121];

дієслівні форми 2 ос. одн.: **єсь, єси** «[Гертруда] *На тебе лютий староста страшенно, Бо ти **єсь** **перепоною** єму, Шчо Швіцкі люде не хотять піддатись Новим князям*» [Км., с. 25–26]; «[Геслер] *Ай, Телю ти нараз такий розважний! Мені казали, що **єси** маячник, Та що відріжнюєси ся від людей*» [Км., с. 95];

дієслівні форми 1 ос. мн.: **єсьмо** «[Руденц] *Єго краями гей би сітями Обмотані **єсьмо** ми і замкнені. Чи-ж охоронить нас держава?*» [Км., с. 52–53]; «[Руденц] *Хранити мем — ви мою грудь, я вашу, Так **сильними єсьмо** оден при другім*» [Км., с. 122]; «[Штауф.] *Тепер же все, усе пропало! З вами Ми всі **єсьмо** заковані в кайдани!*» [Км., с. 104];

дієслівні форми 3 ос. мн.: **суть** «[Мельхталь] *А з їх очей заблисла радісна відвага, скоро імена назвав я, котрі **святими суть** для верховинців: І ваше й Вальтер-Фіришове*» [Км., с. 58–59]; «[Мельхталь] *Зділав ще більше, ті дві кріпости, Росберг і Сарнен, **страшні суть** селянам, Бо за кріпкими стінами їх воріг Ховаєсь легко і пустошить край*» [Км., с. 60]; «[Нарід] (влітає.) *Хто застрілений? (Коли передні весільні виходять на сцену, то **задні** це **суть** горі а музика дальше грає)*» [Км., с. 131].

Часто в перекладі також віднаходимо форми дієслова теперішнього часу з часткою *-ся*. Ці форми виникли як «4. вдм. зворотного заіменника; це самотійна форма й самотійне слово, тому в нашій мові, як і в усіх європейських мовах (і слов'янських теж) пишеться нарізно від дієслова (у рос. мові докупі й цю

невиправдану нічим звичку переймають наші письменники на рос. Україні) – отже: *бою ся, миєш ся, дивить ся, годимо ся* і т. д.» [57, с. 169].

За Ф. Жилком, «у західних подільських говорах частка *с'а* зворотних дієслів відокремлюється і може стояти перед дієсловом. Наприклад: *йак с'а доведє; ў дóма с'а пече; йак би с'а наймáло, щоб с'а знало та ін.*» [20, с. 127]. Таку ж тенденцію спостерігаємо й у перекладі «Вільгельма Телля», напр.: *ся бойіть* – боїться: «[Куні] *Кінноти старости що лиш не видко, Він молить кермача, щоб перевіз го Той бурі ся бойіть, не хоче везти*» [Км., с. 20]; *ся крає* – крається: «[Штауфахер] *І ще страшнійше той сам чоловік Розказував мені, що в Сарнен сталося, Аж серце чоловікови ся крає*» [Км., с. 39]; *ся залицяють* – залицяються: «[Руденц] *Мене ще слава не назвала; годі Мені із витязями славними Рівнатись, що до вас ся залицяють*» [Км., с. 82].

Дієслівні форми зворотного стану з часткою *-сь* на зразок «*радаєсь, читалась, дитинась...*» [2, с. 146] В. Кміцикевич у тексті перекладу вживає також активно, напр.: *бєсь* – б'ється: «[Рибак] *Най Бог ратує бідних! Наколи Лише зірве ся буря в сій безодні, То вже кажить ся, гей трівожний звір, Що об залізні крати кліти бєсь, Воріт шукає виючи на дармо*» [Км., с. 107]; *взмагаєсь* – взмагається: «[Кунц] *Взмагаєсь буря. Майте ся гаразд!*» [Км., с. 106]; *вимкнєсь* – вимкнеться: «[Тель] *Сли вимкнєсь він на пусто з мойіх рук, То другойі не пустить вже мій лук...*» [Км., с. 124–127]; *вириваєсь* – виривається: «[Тель] *Дитя не ткнене; моя поміч в Бозі. (Вириваєсь хутко і їде за гайдуками)*» [Км., с. 104]; *являєсь* – являється: «[Рудольф Гаррас] *(коли відходить з гайдуками, являєсь шість Милосердних братей)*» [Км., с. 136].

Якщо повернутися в історію мови, то можемо простежити еволюцію творення й розвитку таких форм: «перші приклади скорочення допоміжного дієслова в перфектних формах, здається, фіксуються у другій частині (від 1261 р.) Галицько-Волинського літопису. <...> пам'ятки XVI – XVII ст. дають уже велику кількість прикладів злитих форм минулого часу складеного; наприклад, у *Пересопницькому євангелії* 1556–1561 рр., у *Київському апостолі* 1560 р., у грамоті Київського воєводи Костянтина Острозького

Переяславському старості від 14 березня 1591 р., у *Граматичі Лаврентія Зизанія* 1596 р....» [2, с. 311].

На початку ХХ ст. В. Сімович характеризував форми *й* досі живуть як у говірках (напр. на Поділлі, в Галичині), так і в текстах письменників: «у творах Шашкевича *пішовєм* (=я пішов), *відав* (=здаєть ся), *втомивєсь ся* (=ти втомив ся), *приймалась* (=ти приймала), *проходжалисьмо ся* (=ми проходжували ся)» [57, с. 204]. Такі ж форми репрезентує Кміцикевич *й* у своєму перекладі, напр.: *виділам* «[Берта] *Бач, мій миленький, чом я сумувала, Як виділам, що ту найкрасшу долю Ти сам нівечиш*» [Км., с. 87]; *присягли-м* «[Мельхталъ] *Так славно стоймо на звалищах Деспотизму і славно довершилось, Союзнуки, що присягли-м на Рітлі!*» [Км., с. 141]; *ступили-сьте* «[Вальтер-Фіршт] *Но скажіть, Чи йдете просто ви від Фліелен, Чи не заглянули де по дорозі, Заким на сей поріг ступили-сьте?*» [Км., с. 37–38]; *поратував би-м* [Руді] *Дивіть, Як ту кіпить, реве, як ту вертить І воду аж до дна перевертає. — поратував би-м радо чоловіка, Але не спосіб, видите самі* [Км., с. 20].

Варто звернути увагу *й* на дієслівні форми майбутнього часу, що їх В. Сімович зараховував до «будучності», а також пояснював їх спосіб творення: «будучність складаєть ся з дієменика *й* форм будучности помічного дієслова «бути», або з дієменика *й* теперішности доконаного дієслова «няти» [57, с. 215].

Хоч у сучасній українській літературній мові такі дієслівні форми майбутнього часу належать до складних, у тексті перекладу виступають ще як складені, оскільки зберігають вільну позицію граматичних форм особи та числа допоміжного дієслова (**имати**) – як у препозиції, так і в постпозиції до основного дієслова: 1 ос. одн. (*я*) – **му**; 2 ос. одн. (*ти*) – **меш**; 3 ос. одн. (*він, вона, воно*) – **ме**; 1 ос. одн. (*ми*) – **мем**; 2 ос. мн. (*ви*) – **мете**; 3 ос. мн. (*вони*) – **муть**.

Треба звернути увагу на те, що в деяких західноукраїнських говірках (н. пр. у Гуцулів) вони ставлять ся *й* перед діємеником, і деякі західноукр.

письменники так і пишуть: у творі Федьковича *муть облітати*, у Франка – *му ходити* [57, с. 216].

Нижче наводимо приклади таких форм з перекладу В. Кміцикевича:

дієслівні форми 1 ос. одн. майбутнього часу: *радити-му* – радитиму:
«[Штауф.] *Но любить люд, шанує давній звичай. З обома ними **радити-му** раду, Як би не датись нашим ворогам*» [Км., с. 29]; *видіти-му* – видітиму: «[Гедвіга] *До смерти **видіти-му** вічно хлопця У путах, а отець до него мірить, І все стріла влучає в моє серце*» [Км., с. 114];

дієслівні форми 2 ос. одн. майбутнього часу: *меш іти* – ітимеш: «[Тель] *Коли ось спустиш ся із наших гір, Та **меш іти** долів, за водами, То прийдеш у великий, рівний край,..*» [Км., с. 90]; *стріляти меш* – стрілятимеш: «[Геслер] *У яблуко із хлопця голови **Стріляти меш**, — так хочу й кажу я*» [Км., с. 95];

дієслівні форми 3 ос. одн. майбутнього часу: *ме сидіти* – сидітиме:
«[Старий каменярь] *Ой пане, щоб побачили пивниці Під вежами! Но, хто **ме там сидіти**, то вже му певно можна подзвонити*» [Км., с. 31]; *не ме шукать* – не шукатиме: «[Тель] *Вминаю я його й мене **шукать не ме він***» [Км., с. 81];

дієслівні форми 1 ос. мн. майбутнього часу: *не мем лякатись* – не лякатимемось: «[Ресель] *Вільні як предки були, хочем бути! Нам радше вмерти чим в неволі жити! На бога надіятись хочем ми, сили людскої **не мем лякатись***» [Км., с. 76]; *хранити мем* – хранитимемо: «[Руденц] *Хранити мем — ви мою грудь, я вашу, Так сильними єсьмо оден при другім. Но по що слів ту, скоро вітчизна Ще стогне під кормигою чужою?*» [Км., с. 122];

дієслівні форми 2 ос. мн. майбутнього часу: *мете гадати* – гадатимете:
«Що ви ***Мете гадати***, присягли зробити, За вами присягли й на смерть пійти» [Км., с. 58–59]; *не мете гордить* – не будете гордить / не гордитимете:
«[Мельхталь] *Сі ось з за ліса, з Енгельбертського Монастиря. Но ви **не мете ними За те гордить**, що крепаки они*» [Км., с. 61];

дієслівні форми 3 ос. мн. майбутнього часу: *жити муть* – житимуть:
«[Берта] *О ти злочасна кріпосте, клинучи тя клали, й **жити в тобі муть** клинучи! (відходить)*» [Км., с. 35]; *муть воювати* – воюватимуть: «[Атінг.]

Податком нашим будуть богатитись, А кровю нашою муть воювати» [Км., с. 53].

Окрім діалектних форм майбутнього часу, що в тексті перекладу В. Кміцикевича вживаються послідовно, спостерігаємо також і вживання складених дієслівних форм – як і за нормами сучасної літературної мови, як-от: **будуть богатитись** «[Атінг.] У вольних наших борах, рогачки Покладуть нам при мостах, брамах наших, Податком нашим **будуть богатитись**, А кровю нашою муть воювати» [Км., с. 53]; **буду борикатись** «[Вальтер Тель] Я буду тихо як ягня й не дихну. Сли звяжете мене, то я не годен, Я **буду борикатись** з путами» [Км., с. 97–98]; **буду ждати** «[Вальтер Тель] Для чого очи? Думаєте, боюсь Стріли з руки вітця? Я сміло **буду Йі ждати** і повіками не рушу» [Км., с. 98]; **не будуть спомагати** «[Вальтер Ф.] Тож надієсь она від сих трех крайів, Що **не будуть** убійців **спомагати**, Противно, що доложать всяких трудів, Що б в руки местника їх передати» [Км., с. 146]; **не буде пасти** «[Куні] Сама то знає, що она старша, А здойму з неї, то **не буде пасти**» [Км., с. 18].

Щоб окреслити відмінності у використанні граматичних форм у перекладах В. Кміцикевича та Б. Тена, варто звернутися до специфіки відтворення форм майбутнього часу: у Кміцикевича переважають складені конструкції, тоді як у Бориса Тена дотримано літературної норми, що передбачає вживання складної форми майбутнього часу: «[Берта] О ти злощасна кріпосте, Тя клали, й **жити** в тобі **мутъ** клинучи! [Км., с. 35] // Злощасний замок, на прокльонах Стойи ти, й **житимуть** в тобі прокльони!» [Тен, с. 802].

Проте надалі в обох авторів послідовно впродовж усього тексту спостерігаємо розбіжності як щодо вибору дієслів, так і синтаксичних конструкцій: «[Баумгартен] О змилуйтесь, **простибіг мете мати**» [Км., с. 19] // «[Баумгартен] Вам **бог відплатить**, згляньтєся на мене!» [Тен, с. 786]; «[Старий каменярь] Ой пане, щоб побачили пивниці Під вежами! Но, хто **ме там сидіти**, То вже му певно можна подзвонити» [Км., с. 31] // «[Майстер-каменотес] Коли б ви ще побачили підвали Під баштами! Як хто **потрапить в**

них. То крику півня він вже не почує!» [Тен, с. 798]; «[Ресель] *Нам радше вмерти чим в неволі жити! На бога надіятись хочем ми, сили людскої не мем лякатись*» [Км., с. 76] // «[Рессельман] *Хай краще смерть, аніж у рабстві жити, На бога покладаємо надію, Не страшимось могутності людей*» [Тен, с. 837–838]. Цікавою формою майбутнього часу в перекладі Кміцикевича є **ме готов**, яка виступає у ролі іменного присудка (*буде готовий*): «[Фальтер Фюрст] *Коли відложим, ме готов кримінал У Альторфі і староста вкріпиться*» [Км., с. 74], коли в перекладі Тена – дієслово у формі майбутнього часу **добудує** «[Фальтер Фюрст] *Як зволікать, то добудує фогт Твердиню в Альторфі і укріпиться*» [Тен, с. 835].

Особливого колориту розмовності надають перекладові В. Кміцикевича так звані службові слова, що мають виразне діалектне забарвлення. Насамперед – це сполучники й частки, поширені в багатьох говірках південно-західного наріччя. Вони надають текстові відповідних стилістичних нюансів, оскільки за своєю природою становлять органічні елементи побудови діалогу, увиразнюють його інтонаційний малюнок. Такі слова нерідко зберігають архаїчні риси мови й точніше передають ритм і логіку народнорозмовної фрази. Переважна більшість сполучників, часток, вигуків слів – засобів мовного етикету, що їх чимало знайдемо в перекладі „Вільгельма Теля”, і дотепер уживані в говірках південно-західного наріччя (гуцульських, покутсько-буковинських, подільських та ін.). Окрім того, свого часу вони були включені й до реєстру тлумачного „Словника української мови” [СУМ], хоч і з небагатьма контекстами та неповним описом можливих значень, напр.:

бігме, частка «вживається для підтвердження чого-небудь або запевнення в чомусь»: «[Куні] **Бігме**, они! Поратував в сам час» [Км., с. 22]; «[Штісі] **Бігме**, ось він лежить блідий, без диху» [Км., с. 134]; «[Штауфахер] *Що бачу я? Ви пане Вернер! А бігме Миленькі гості! Ліпший чоловік Ще не переступив порога сего*» [Км., с. 37]; «[Рудольф Гаррас] **Бігме** не жарт — Падь на коліна хлопче, Та вимоли у старости житє!» [Км., с. 96]; частка зафіксована в СУМ: **бігма** ², **бігме**, част., розм., заст. [СУМ, I, с. 135, с. 532; II, с. 38; III, с. 509 – за

Словником Грінченка та за творами І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Лесі Українки, О. Досвітнього, Ю. Яновського); у діалектних словниках: **бігме**, *заст.* «їй богу» [СлБГ, с. 31];

відав, відай, відей, *частка у знач.* мабуть, напевно: «[Тель] *Тепер, відав, подержуть щось ворота. Як дома барда, то не тра і майстра*» [Км., с. 79]; *порівн.*: **віда́в**, *вставне слово, діал.* мабуть; **віда́й**, *вставне сл., розм., рідко* можливо, мабуть: [СУМ, I, с. 552]; у діалектних словниках: **відей, відай, відий, відій**, *частка* «здається, либонь, мабуть» [СлБГ, с. 53];

гей би [гейби], *у знач. порівняльного сполучн.* як, ніби, немов, немовби: «[Руденц] *Єго краями гей би сітями Обмотані єсьмо ми і замкнені. Чи-ж охоронить нас держава?*» [Км., с. 52–53]; «[Сева] *Ось ладна, місячна ніч. Озеро Спокійне, гей би зеркало гладеньке*» [Км., с. 57]; «[Вальтер Ф.] *Так мусим ми на рідній нам землі Та на дідизні нашій закрадатись Тихцем, гей би розбійники які, В ночі*» [Км., с. 62]; *порівн.*: **гей, гейби, гей коли**, *сполучн. порівняльний* «wie, gleichwie, gleichsam, gleichsam als» [Желех, I, с. 139]; **гейби**, *спол., діал.* «наче, немов» [СУМ, II, с. 46 – за творами І. Франка, М. Стельмаха); у діалектних словниках: **гейби, гійби, гіби**, *спол.* «ніби, неначе» [СлБГ, с. 69]; **гей (гейби)**, *част., спол.* Наче, ніби, мов [ГГксл, с. 75]; порівняльний сполучник **гей** у *знач.* «ніби, немовби, як», що поданий у Словнику Желехівського, не поданий у СУМ, проте в перекладі В. Кміцикевича він часто вживаний, напр.: «[Мельхталь] *Глибоко в серці, гей великий скарб, Запер його і тямив лиш на діло*» [Км., с. 60]; «[Штауфахер] *І зводить з відти свої вічні права, Що горі висять не позбутіі, Несокрушиміі, гей тії зорі*» [Км., с. 69]; «*В ночі, котра своїм покровом чорним Самі лише злочинства й заговори Нечисті покриває, нашу правду Собі шукати, що чистісенька, Гей тоє сонічко на небі ясне*» [Км., с. 62]; «[Фрісгард] *Та ж ту, бувало, гей у ярмарок; Тепер спустів майдан сей, від коли Той страхопуд от ту на жердці висить*» [Км., с. 88]; «[Тель] *Там є куди для ока погуляти. Туди ланами жито досягає, І край гей огород той визирав*» [Км., с. 90]; «[Рибак] *Най Бог ратує бідних! Наколи Лише*

зірве ся буря в сій безодні, То вже кажить ся, гей трівожний звір, Що об залізні
крати кліти бєсь» [Км., с. 107];

заким, сполучн. поки: «[Вальтер-Фіршт] Но скажіть, Чи йдете просто ви
від Фліелен, Чи не заглянули де по дорозі, **Заким** на сей поріг ступили-
сьте?» [Км., с. 37–38]; «[Редінг] А там на вершинах уже свитають Багрянні
лучі. Ну-ко, розходім ся, **Заким** ще нас захопить біла днина» [Км., с. 76];
порівн.: **закиль**, **заким**, спол., діал. «поки» [СУМ, III, с. 143 – за фольклорними
текстами та творами М. Коцюбинського); **заки**, **закі**, спол. «поки; часом
сполучник **заки** (**закі**) аглютинує залишки допоміжного дієслова **-м**, **-с**, **-смо**, **-**
сти і тоді набуває вигляду **заким**, **закис**, **закисмо**, **закисти**» [Сл БГ, с. 132];

коби, **кобим** у знач. сполучн. якби; у знач. частки щоб: «[Берта] **Кобим**
могла, мені було би легше — Но в згорді бачити і гідним згорди, Котрого б' так
любилося» [Км., с. 84]; «[Вальтер Ф.] **Коби** лиш ви здорові! Вірте ми, Душа ми
радуєсь як вас побачу» [Км., с. 37]; порівн.: **коби**, **коб**, спол. «якби, коли б. *Коби*
доц, гриби будут. * Коби знаття, що в кума пиття» [СлБГ, с. 213];

наколи, сполучн. коли, якщо: «[Рибак] Най Бог ратує бідних! **Наколи**
Лише зірве ся буря в сій безодні, То вже кажить ся, гей трівожний звір» [Км.,
с. 107].

Для покутсько-буковинських говірок характерне вживання прислівника
скоро в значенні сполучника часу (= як тільки; лиш тільки) чи умови [= якщо;
у тому випадку, коли). У СУМ такий сполучник зафіксований як
рідковживаний: **скоро**² «уживається на початку підрядного речення часу і
означає, що дія головного речення відбувається відразу після дії підрядного
речення»; «уживається на початку підрядного умовного речення. Яке виражає
реально можливу умову» [СУМ, IX, с. 300 – за джерелами з творів П. Куліша,
Л. Мартовича). В. Кміцикевич уживає такий сполучник – часто, напр.: **скоро** в
знач. сполуч. коли, як тільки, якщо: «[Тель] Но я не пійду з вами нараджатись.
Довго гадати-думати не можу, Но **скоро** потребуєте ділати, Тогди-то Теля
звітть, а я поможу» [Км., с. 34]; «[Мельхталь] А з їх очей заблисла радістна
відвага, **скоро** імена назвав я, котрі святими суть для верховинців» [Км., с. 58–

59]; «[Руденц] *Но по що слів ту, **скоро** вітчизна Ще стогне під кормигою чужою?*» [Км., с. 122]; «[Армгарда] *Сповни свою повинність! **Скоро** правди Від Бога ждеш, то правду нам зділай!*» [Км., с. 132].

Таке саме спостереження стосується і сполучника *сли* (*сли б*), *єсли*, у значенні «якщо, як тільки». Хоч у СУМ цей сполучник поданий як діалектний лише за двома контекстами – з народного прислів'я «Коли з розумним говорю, то ся розуму наберу, а *сли* з дурним, то й свій загублю» та твору І. Франка [СУМ, IX, с. 350], проте в перекладі В. Кміцикевича таких контекстів – чимало, напр.: «[Мельхталь] ***Сли**-ж не піде зо мнов ніхто, **сли** всі ви За своїї хати боючись та стада В ярмо даєте шию, — пастухів Скликати стану по верховині*» [Км., с. 43]; «[Руденц] *Що можна на царів покласти слово, **Сли** йім в війні й потребі городи, Котрі пішли в зашиту під орла, Давати вільно в застав й продавати?*» [Км., с. 52–53]; «[Тель] *На пастуха не уродив ся я; Я мушу раз-у-раз вганять собою. Тогди аж чую, що живу як слід, хоче **Сли** кожний день щось свіжого вполю*» [Км., с. 78]; «[Руденц] ***Сли б** ви могли зо мною в сю долинку Запертись і покинуть світ шумний — О, то й найшлась би ціль всіх бажань моїх!*» [Км., с. 85–86]; «[Рибак] *Там є Гакмессер, Де вже багато кораблів розбилось. **Сли** мудро по при него не скермують, То корабель здрухоче на порозі, Що сторцом в глибину спускає ся*» [Км., с. 108]; «[Гедвіга] *Най Бог його ратує від роспуки. До него, до пустих пивниць замкових Відрада дружня не дійде — **Єслиб** він Заслаб!*» [Км., с. 115–116];

Діалектні частки, засвідчені у перекладі, виконують переважно модально-експресивну функцію, надаючи висловленню тонких додаткових відтінків – ствердження чи емоційного підсилення, як-от, напр., спонукальна частка *най* – нехай: «[Наставник] *Ану, не гайтесь! живо лиш! каміня Сюда, вапна цементу подавати! Пан староста гнеть прийде, то **най** бачить Роботу вашу!*» [Км., с. 30]; «[Рибак] ***Най** Бог **ратує** бідних! Наколи Лише зірве ся буря в сій безодні, То вже казиться, гей трівожний звір*» [Км., с. 107];

«[Штауфахер] *Тепер **най** кожний йде своєв дорогов, Спокійно до родини та знакомих. Пастух **нехай** зимує миром стадо, Та нам тихцем союзників*

старає. *Що доти ще прийдесть перетерпіти, Перетерпіть! Нехай* деспотів довг Росте, аж прийде час, що за громаду І за окремих разом відплатить. *Най* кожний справедливу злість гамує, І загалови німсту полишає» [Км., с. 76–77]; **нехай** (літературна форма): «[Штауфахер] *Пастух нехай* зимує миром стадо, Та нам тихцем союзників старає» (Км., с. 76–77);

Характерну для форм вищого ступеня порівняння прикметників частку-префікс **май**, що широко вживається в карпатських [2, с. 223], буковинських, північнобессарабських [СлБГ, с. 273] і навіть у деяких подільських говірках [20, с. 149], В. Кміцикевич також використав у перекладі «Вільгельма Телля», напр.: **май** «[Штауфахер] *Но сильно хвилювалось озеро І не було провозу, так обзріли Той край май* близше, дерева богацтво *Найшли й відкрили джуркала хороші*» [Км., с. 66]; порівн.; **май**³, присл., діал. «більше» [СУМ, IV, с. 597; за творами В. Стефаника).

З інших, прикметних для української народної мови часток варто згадати ще й такі, як-от: прислівна спонукальна частка **-ко** (= но), напр.: «[Атінггаузен] *Пізнай-ко*, хлопче, той пастуший люд! Я знаю го, до бою я го вів, Я бачив, як боровсь він при Фавенційі» [Км., с. 54–55]; «[Вінкельрід] *Скажіть-ко* нам, що знаєте о тім, щоби новий союз давним скріпив ся» [Км., с. 65]; «[Редінг] *Ну-ко*, розходім ся, Заким ще нас захопить біла днина» [Км., с. 76]; «[Вільг.] *Ходіть-ко*, чоловічку, погостять вас неня» [Км., с. 149]; **прецінь** «адже»: «[Штауфахер] *Союзники, так знайте ж: Чи то вода нас, чи то гори ділять, І кожний нарід сам собов рядить, То прецінь* ми одного роду й крові, Й з одної вітчини колись ми вийшли» [Км., с. 65]; «*Таж прецінь* соромно для шляхтича, На варті стати при пустій крисани – Се **прецінь**, поміркуй, дурацкий розказ!» [Км., с. 68–69]; порівн.: **прецінь**, діал. «частка адже; сполучник, також у сполуч. із спол. **а**. проте, однак, зате» [СУМ, VII, с. 548; за творами І. Франка, О. Кобилянської, В. Стефаника); **преці** // **прецінь** «1. част. ну, нуж; 2. спол. адже» [ГГксл, с. 156]; **чей**, частка. як, мов: «[Тель] *Вода чей* змилуєсь, староста ні. Спробуй керманичу!» [Км., с. 21]; «[Тель] *Гадь не дразни — не вкусить. Чей* йім самим в кінці навкучить ся, Коли побачуть, що крайі спокійні» [Км., с. 33]; порівн.: **чей**,

част., діал. «може, може-таки» [СУМ, XI, с. 289 – за творами І. Франка, Лесі Українки).

Відзначаємо також уживання народних слів та формул етикету, відтворюють емоційні реакції, напр.: **Боже помагай** « [Рибак] *Гай, справ го Єнні – Боже помагай ! Він все зділає, що лиш загадає*» [Км., с. 113]; **простибіг** «[Баумг.] *О змилуйтесь, простибіг мете мати*» [Км., с. 19]; **щастибіг** «[Верні] *Пускає вже. Щастибіг, жвавий плавче! Диви, як хвилі гойдають човном!*» [Км., с. 21].

Висновки до розділу 2. З проаналізованого матеріалу випливає, що в культурному житті Буковини переклади були чітко окресленою самостійною ділянкою педагогічної та творчої праці, в якій потрібно було залучати всі шари лексичних, граматичних форм, вдаватися до творення нових слів. Така робота стала можливою та успішною саме тому, що були серед українських освітніх діячів люди такого рівня, як Володимир Кміцикевич, – що мали ґрунтовну гуманітарну освіту, добре знали грецьку та латинську мови, польську, німецьку, а найголовніше – глибоко знали свою рідну мову й мали тверду настанову розвивати її до рівня висококультурних мов.

При цьому великої ваги вони надавали народнорозмовній мові, вважаючи її найбагатшим джерелом для збагачення й розвитку літературної мови, творення термінології та інших слів на позначення абстрактних понять. Перекладацький досвід В. Кміцикевича потрібно аналізувати не тільки з сучасного погляду (коли українська літературна мова досягла високого рівня стилістичної досконалості), а розглядати переклади другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в контексті культурних завдань, умов та можливостей саме цього періоду.

РОЗДІЛ 3

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДАННЯ ЕЛІЗИ ОЖЕШКО “TADEUSZ” В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

У свідомості сучасних поколінь українців ім'я Михайла Коцюбинського асоціюється передусім зі знаменитим твором – повістю «Тіні забутих предків», що набула всесвітньої слави завдяки екранізації та численним престижним нагородам фільму «Тіні забутих предків» (у міжнародному прокаті – «Дикі коні вогню» (англ. *Wild Horses of Fire*) режисера С. Параджанова, оператора Ю. Ілленка, композитора М. Скорика, з виконавцем головної ролі – І. Миколайчуком. Про інші твори М. Коцюбинського, хоч їх і вивчають за шкільною програмою, – новели «Intermezzo» і «Цвіт яблуні», повість «Fata Morgana», оповідання «Дорогою ціною» і «Харитя» – тепер знають менше.

На жаль, не одне покоління українців, що зачитувалися творами М. Коцюбинського, зазнало репресій, багатьох розвіяла по світу вимушена еміграція. Про глибоку шану до М. Коцюбинського і як до письменника, і як до людини свідчить скромне, але по-своєму унікальне видання 1946 р. – ілюстрований збірник матеріалів «Слідами Михайла Коцюбинського», що вийшов друком у німецькому місті Авґсбург, де після Другої світової війни тисячі українців мешкали в таборах для переміщених осіб [44]. Збірник містить біографічні відомості про видатного письменника, фотодокументи, літературознавчі оцінки, фрагменти з популярних творів. Заслуга в його виданні належить українському журналістові, педагогові й громадсько-політичному діячу Аполлонові Трембовецькому (псевдонім – Петро Павлович), родом із села Підзамча (нині – у складі Кам'янця-Подільського). З відгуків про творчість М. Коцюбинського, поданих у збірнику, варто навести передусім такі: на думку І. Франка, саме М. Коцюбинський „стоїть на першому пляні” між прозаїками 1890-х років; «в його творах так багато світу, сонця, яскравих барв, променистих образів, так багато ясного життя (С. Єфремов)» [44, с. 10].

Наприкінці 1960-х в Україні вийшов друком посібник для вчителів про творчість М. Коцюбинського [35]. І хоч зміст цього посібника не позбавлений ідеологічних настанов того часу, проте, вважаємо, є в ньому й дотепер цінні спостереження над рисами мовостилю М. Коцюбинського: образна структура і пластичність мови; експресія і динамізм; прозорість поетичної думки, інтонація і ритмомелодика, лексика авторської мови; «колористичність живопису і любов до яскравого зорового образу, промовистої деталі, перевага метафори над порівнянням, насиченість мови внутрішніми монологами, любов до звуконаслідувальних образів, невласне пряма мова, лаконізм прямої мови» [35, с. 208].

Усі ці риси виявилися не тільки в оригінальній творчості письменника, а й у перекладах, зокрема – в перекладі українською мовою з польської оповідання Елізи Ожешко «Tadeusz». В історії цього перекладу є кілька цікавих фактів: відомі точна дата завершення роботи та її місце – 1 березня 1890 р., Вінниця; відомо, що М. Коцюбинський пропонував цей переклад К. Паньківському для публікації в Галичині в серії «Дрібної бібліотеки». З листування М. Коцюбинського з К. Паньківським наприкінці 1895 р. можна дізнатися, що К. Паньківський відхилив пропозицію М. Коцюбинського опублікувати цей переклад, мотивуючи тим, що в Галичині польських письменників читають в оригіналі. З думкою К. Паньківського – що «друкувати для галичан переклади з польської річ цілком зайва» – М. Коцюбинський, відомий своєю делікатністю, погодився та пообіцяв дати до друку інший свій твір [36, с. 59–60].

Українською мовою оповідання Е. Ожешко «Tadeusz» – у перекладі М. Коцюбинського під назвою «Тадейко» – вперше було опубліковане в 1962 р. в академічному 6-томному виданні творів письменника, а згодом – і в 7-томному виданні 1974–1975 рр. [К. 4, с. 189–204].

Елізу Ожешко – письменницю, есеїстку, перекладачку – вважають після А. Міцкевича другою авторкою, завдяки якій польська література набула світового визнання. Е. Ожешко перекладала також і твори української літератури. Як дослідила свого часу Ірина Спатар, постать цієї письменниці

цікавила багатьох представників української інтелігенції [65]. Е. Ожешко листувалася з І. Франком, О. Кониським. Її талант шанувала Олена Пчілка, авторка «Слова про Елізу Ожешко» – однієї з перших українських науково-критичних публікацій про життя й творчість польської письменниці, і ставила її «вище усіх польських повістярів, не виключаючи навіть таких митців, як Сенкевич» (цитуюмо за: [65, с. 186]). На думку Олени Пчілки, у творах Е. Ожешко «не варто шукати ”витворної фантазійності”, гучних пригод з хитро сплетеним змістом, а навпаки, „всі оповідання Ожешкової визначаються великою простотою, близькістю до життя, до життя навіть щоденного”» [65, с. 186]. Такі риси письменницького стилю Е. Ожешко споріднюють її творчість з творчістю М. Коцюбинського, адже і для М. Коцюбинського в літературі важила близькість до життя. Напевно, не випадково письменник обрав для перекладу саме це оповідання з побуту селян, на перший погляд – ніби застиглого, скупого на радощі, без подій, в тій самій щоденній роботі, а насправді – сповненого трагізму через втрату маленького сина Тадейка, що був для своїх батьків єдиною втіхою.

За нашими спостереженнями, письменник уважно підходить до відтворення в тканині перекладу таких слів і зворотів польської мови, що належать і до фонду української мови, зберігаючи передусім іменники, що вживаються як у номінативних функціях, так і в образних. У словниках сучасної української мови чимало таких слів кваліфікують як *застарілі, розмовні, діалектні*, проте для кінця XIX – початку XX ст., коли становлення лексичних норм літературної мови перебувало ще на початкових етапах, їх уживання було вмотивованим – і безпосередніми творчими завданнями перекладача, й поширеністю слів на значному просторі територіальних діалектів української мови.

Застаріле в сучасній українській мові слово *туркус* виступає в метафоричній функції:

«*Czuprynka jego jasna jak len i* «Чупринка його ясна, як льон, і

bardzo rozczochrana, jeżyła się w дуже розпатлана, настовбурчи-
strony wszelkie, oczy świeciły jak лась на всі боки, *очи світили, як*
turkusy, a pływały jeszcze we mgle **туркуси**, і, ще розіспані, пливали в
rozespania (...) імлі, устонька (...)

За „Словником української мови” 1970–1980 рр. (далі в тексті – СУМ 1970–1980): **тўркүс**, заст. «бірюза» [СУМ, X, с. 327; контекст із твору Г. Хоткевича „Довбуш”, в якому йдеться про металеві сагайдаки, оздоблені коштовним камінням – *туркусами*); за „Етимологічним словником української мови” (далі в тексті – ЕСУМ), **тўркүс** «бірюза» (заст.) – вірогідно є запозиченням з польської мови: п. *turkus* «бірюза», як і слн. *turkiz* «тс.», виводиться від фр. *turquoise* «тс.», похідного від *turc* «турецький» [ЕСУМ, 5, с. 682].

Варто відзначити, що в перекладі М. Коцюбинський зберігає добре відомі йому назви побутових предметів – **балія**, **начиння**, що й дотепер вживаються в діалектному мовленні (як це засвідчують діалектні словники подільських та буковинських говірок). Так, іменник **балія** в значенні «широка і низька посудина для прання білизни» [СУМ, I, с. 96; контекст із твору І. Франка], за відомостями ЕСУМ, в українську мову запозичений з польської, а п. *balia* походить від нім. *Bálije* «бак, чан», запозиченого з французької мови [ЕСУМ, 1, с. 127]. «Словник буковинських говірок» (далі в тексті – СлБГ) не подає вокабули цього слова, проте його вживання підтверджене контекстами до інших слів реєстру: **талапати** «*Ни талапай воду в балії, бо я там маю полокати*» [СлБГ, с. 537]; **фльоскатися** «*Доста тобі уже кілко фльоскатиси, вілізай з балії*» [СлБГ, с. 595]. Слово **балія** зафіксоване в «Матеріалах до подільських говірок» (далі в тексті – МСлПГ): **бáлія** «1) бондарський виріб з дерева (клепок) для прання білизни; ночви «*Не ложи балію на дворі, бо розсохниця*; 2) посуд, у якому перуть білизну (*Стирають у балії*)» [МСлПГ, с. 36–37]. В описі значення цього слова в польській мові є вказівка на те, що це

– давній предмет побуту: п. **balia** «naczynie służące dawniej do prania bielizny» [Słownik języka polskiego PWN].

Іменник **начіння** – «господарські речі, які служать для приготування, подачі, зберігання їжі, напоїв і т. ін.; посуд» – поданий в СУМ 1970–1980 з покликанням на твори М. Коцюбинського: «В пекарні було неохайно... На ослонах, на столі та припічку скрізь **понаставлено** немитого **начиння** — **горищиків, мисок, ложок**; Лесі Українки: **Жінки начиння миють у потоці, брязчать миски та кухлі**» [СУМ, IV, с. 235]; таке саме лексичне значення має це слово і в польській мові: **naczynie** – «przedmiot użytkowy, służący do przechowywania, przyrządzania lub umieszczania w nim różnorodnej zawartości» [Słownik języka polskiego PWN]; слово зафіксоване в сучасних діалектних словниках: **на́чиння** «збірна назва кухонного посуду»; **на́чиня**, зб. «1) посуд, 2) частина ткацького верстата» [МСлПГ, с. 263–264]; контекст для слова **озмити**, рідк. «взяти»: «Озми з котева води та **помий начинє від молока**» [СлБГ, с. 363].

Отже, можемо припускати, що давнє вживання слова **начиння** в українській мові, знання його значення в подільських говірках дало підстави М. Коцюбинському зберегти його і в тексті перекладу:

«Gdy na czas nieobecności swej urządziła już swe gospodarstwo, pochyliła się nad stojącemi na ziemi glinianemi naczynami i z jednego z nich nalewając mleko do małego garnka, wołać zaczęła:	«Як же на час одлуки своєї упорядкувала своє господарство – нахилилась до глиняного начиння на землі і, наливаючи з одного з них молока до малого горищика, почала кликати:
--	--

— Tadeusz! Tadeusz!»

— Тадейко! Тадейко!»

У перекладі збережений також іменник **варги** – запозичення з польської, що здавна вживається в українській мові й послужило для творення ряду

похідних: [варга¹] «губа», (варга, ворга) «тс.», *варгач* «губатий», *варги* «підборіддя, борода», *варгуля* «губа; губата жінка», *варгатий*, *варгатий*, ст. **варга** (XVII ст.); псл. *vaga «означало не всю губу, а тільки її верхню чи нижню м'ясисту частину» [ЕСУМ, 1, с. 331]. Слово відоме й у буковинських говірках: **варга**, *зневажл.*, *зв. мн.* **варгі**, **-ів** «губа»: «*Шо с надула варгі?*» [СлБГ, с. 47]; значно більше розповсюджене в подільських говірках: **в́арга** «губа»; **варга́нь** «губатий»; **варга́тий** «1) губатий; 2) з надутими губами, пишний»: *Вона така варгата* (така пишна); **в́арги**, *зв. мн.*, *зневажл.* «губи» [МСлПГ, с. 76].

Як бачимо, в українській мові слово **варги** та похідні від нього мають і негативні конотації, проте М. Коцюбинський вживає його в прямому номінативному значенні, без конотативних компонентів значення, або ж використовує синонімічний відповідник – **губи**:

«*Owszem, szczęśliwy uśmiech rozwarł **grube** jej **wargi** i przycisnęła do piersi wrzeszczące i wierzgające dziecko*».

«Навпаки, усміх щастя розгорнув **товсті** її **варги**, і пригорнула до лона заплакане і розбрикане дитя».

«*Śród tych gęstych plam i rysunków widać było tylko trochę rumieńców na policzkach, brzegi **warg** **ponsowe** i błękitne źrenice, bardzo zamyślon*»e.

«Межи тими рясними плямами і малюнками мріли рум'яні щічки, краєчки **червоних** **варг** і блакитні очі, дуже замисляні».

«*Przez tę grubą i ciemną skórę jej policzków przebijały się silne rumieńce; z niskim czołem, małym zadartym nosem i **grubemi** **wargami**, jako też z szerokimi bary i dużymi płaskimi stopy — nie była wcale piękna (...)*»

«Груба й темна шкура на її щоках нашіла сильним рум'янцем, з низьким чолом, маленьким кирпатим носом, **товстими** **губами**, а також з широкими раменами і здоровими плоскуватими ступнями, зовсім не

була гарною (...)»

З інших прикметних прикладів, що характеризують лексичні особливості перекладу, привертає увагу збереження прикметника **тлуста** – як означення до іменника **земля** (**тлуста** земля – родюча), хоч у сучасній українській мові для вираження такого значення надають перевагу іншому прикметнику – **масна** земля. В ЕСУМ подано чималий ряд похідних від прикметника **тлустий**: *тлустінь* «жир, топлене сало», *тлустість* «жир», *тлустотá* «жирність», *тлуц* «жир, сало», *тлустити* «бруднити, робити жирні плями; у пісню їжу додавати чогось скоромного; змазувати жиром; *тлустіти* «ставати жирним, товстим»; прикметник **тлустий** – це запозичений з польської мови фонетичний варіант загальновживаного в українській мові прикметника **товстий**, що в польській мові має звукову форму **tlusty** [ЕСУМ, 5, с. 585]. Як засвідчує джерельна база ЕСУМ, спільнокореневі слова гнізда прикметника **тлустий** паспортизовані за лексикографічними працями К. Шейковського, Є. Желехівського та С. Недільського, що в них значною мірою відображено слововжиток південно-західного наріччя. Розгорнутий опис лексичних значень цього слова, з маркуванням *розмовне*, подає СУМ 1970–1980, причому, більшість ілюстративних контекстів узято з творів письменників-подолян: «**тлустий** – 1) гладкий, огрядний, опасистий (про людей). *Молодиця молодая, Тлуста, уродлива* (С. Руданський); *І не занадто вже тлустий Гервасій Салоган, тільки темні щоки трохи розпухли внизу* (М. Стельмах); // *перен.* Дуже повний, наповнений до самого верху. *Гудуть машини по шляхах, і мішки з зерном, тлусті, зав'язані.. лежать у кузовах сито, заколисано* (Є. Гуцало); 2) ситий, родючий, багатий на перегній (про землю, ґрунт і т. ін.). *Тут, на тлустій землі, врівень з людиною ростуть ледь-ледь побризкані місяцем бурякові висадки* (М. Стельмах). // Рясний, врожаїстий (про лан, поле і т. ін.). — *Шляхетський гонор і шляхетні жалі без тлустих ланів нічого не важать* (М. Стельмах); // Жирний (про страву). — *Марто, чи це гусак, чи гуска?* —

стро́го допитувався Карпо, роздираючи руками **тлусту** гусятину (М. Стельмах); // перен. Забезпечений, ситий (про життя). *Не один проїжджий гладкий пан, котрому приїлись і його розкішні будинки, і його **тлу́сте** життя, з заздрістю дивиться на таке сі́льце* (М. Коцюбинський)» [СУМ, X, с. 156]. В українському фольклорі прикметник **тлуста** є сталим епітетом до слова **капуста**, як-от у приказці: ***Капуста тлуста** сама йде в уста.*

Отже, як можна припускати, з огляду на цілковиту засвоєність в українській мові прикметника **тлустий** – що М. Коцюбинський міг добре знати з мови свого дитинства – він зберіг його в перекладі:

<i>«Wczoraj, dla rozrywki zapewne,</i>	<i>«Вчора, задля іграшки, мабуть,</i>
<i>tlustą, lgnącą ziemią umalował sobie</i>	<i>тлустою, липкою землею</i>
<i>na czarno wargi, brodę i koniec</i>	<i>помалював собі начорно вargi,</i>
<i>nosa».</i>	<i>бороду і кінець носа».</i>

Зберіг М. Коцюбинський й характерні для подільських говірок дієслова **зобачити**; **хтіти**, **хтітис**я, **захтітис**я, що становлять варіантні форми загальновживаних дієслів **побачити**; **хотіти**, **хотітис**я, **захотітис**я. Так, дієслово **зобачити** «побачити, помітити», що в СУМ 1970–1980 подане ще й у варіантних формах **забачити** і **зобачити**, виступає в ілюстративних контекстах з фольклору та творів класичної літератури – П. Грабовського, С. Васильченка і того ж таки М. Коцюбинського [СУМ, III, с. 17]. Подібні свідчення подає СУМ 1970–1980 і щодо дієслів гнізда **хтіти**. Всі вони марковані як *розмовні* й подані в контекстах із творів письменників-подолян – С. Руданського, М. Коцюбинського. Невипадково в одному ряду з цими контекстами виступають і речення з творів Лесі Українки, О. Кобилянської – письменниць, біографічно пов’язаних із суміжними до подільських говірок – волинсько-подільськими та буковинськими: *«хтіти, розм. – те саме, що хотіти. — Як ти **хтів** більше грошей, ніж я тобі плачу, то чому ж ти мені не сказав?* (М. Коцюбинський); *Димом здимів пан голодний, А Іван озвався: — **Хтів** когось*

пан ошукати, Та й сам ошукався!.. (С. Руданський); *Маріє, жінко моя, що зробили тобі наші діти, що ти **хтіла** їх **покинути**?* (О. Кобилянська); **хті́тися**, розм. – те саме, що **хоті́тися**. Дездемона дуже гарно виспівала пісню про вербу і «Ave Maria», так що **аж мені плакати хтілося** (Л. Укр.); — *Що з тобою, Антоне? — Антін, очевидно, вагався. Йому не хотілось сказати і разом боляче хтілось, щоб жінка питала, щоб вирвала з нього признання, яке прохалось на волю із переповнених грудей* (М. Коцюбинський) [СУМ, XI, с. 163]; також **захтіти**, діал. – захотіти. — *Пиріжка? — лютує Уляна. — А щоб ти холери наївся! Бач, чого захтіло, сміття нікчемне?* (М. Коцюбинський)» [СУМ, III, с. 394].

Подаємо зіставні контексти з оповідання Е. Ожешко та з перекладу М. Коцюбинського:

«Gdyby jej był zaraz przy sobie nie zobaczył, byłby najpewniej wrzasnął płaczem na całą izbę».	«Якби її був зараз не зобачив біля себе, напевне б заверещав плачем на цілу хату».
---	--

«Okropnie, namiętnie zachciało mu się taty».	«Страшенно, пекуче захтілося йому до тата».
--	--

«Upadł, lecz nie krzyknął, tchu głośniejszego z siebie nie wydał, tak mu się chciało wynaleść i znowu spłoszyć sikorkę».	«Впав, але не крикнув, духу голоснішого не видав, так хтілось йому знайти і знову сполошити синичку».
---	---

Утім, вірогідно, що для уникнення надмірного вживання того самого дієслова М. Коцюбинський подав і синонім: **захтітися – забажатися**:

«Zachciało mu się ją dogonić, a może tylko zobaczyć».	«Забажалося йому догнати її, а може, лиш побачити».
--	---

«<i>Jak przed chwilą sikorki, tak</i>	«<i>Як перед хвилиною синички,</i> <i>так тепер забажалося йому</i>
--	---

teraz zachciało mu się nagietek». *назідок».*

Відзначаємо також, що перекладач уважно підходив до позначення назв рослин, добираючи українські відповідники до кожної польської назви: фонетичні (**kopr** – **крп**; **lebioda** – **лобода**; **pokrzywa** – **кропива**) або ж лексичні (**nasturcy** – **красульки**; **mokrzyca** – **куряча сліпота**).

Цікавим вважаємо використання місткого, образного слова **стригунчик**, що в прямому номінативному значенні є назвою однорічного лошати, а в тексті перекладу вжите для змалювання динамічного образу веселого хлопчика, який тішиться життям і радіє від пізнання навколишнього світу. В оригінальному тексті Е. Ожешко виступає слово **źrebię** „лошатко” (порівн. п. **źrebak** „młody koń, osioł lub zebra”; **źrebaczek** (Słownik języka polskiego PWN):

<i>«To też, opuściwszy spodnicę matki, zaczął jak źrebię wierzgać nogami i tarzać się po trawie».</i>	<i>«Через те ж, зоставивши спідницю матері, почав, мов стригунчик, брикати ногами і качатись по траві».</i>
--	--

<i>«Tylko co szczęśliwy był i wesoły jak młode źrebię pośród bujnej łąki, teraz płakał ulewą łez (...)».</i>	<i>«Допіру був щасливий і веселий, мов стригунчик серед буйної луки, тепер плакав заливою сліз (...)».</i>
---	---

Проте, як бачимо, М. Коцюбинський знаходить більш влучне слово – **стригунчик**, зменшувально-пестливу форму від іменника **стригун** „однорічне лоша, якому звичайно підстригають гриву” [СУМ, IX, с. 768]. Саме це слово в поданих контекстах сприймається як більш органічне, відповідне для змалювання настрою Тадейка.

У лексико-стилістичних особливостях перекладу привертає увагу ще одне прикметне явище, яке засвідчує не лише тонке чуття слова, а й етику письменника. Для називання жінок Е. Ожешко вжила три різні слова: **chłopka** (хлопка), **baby** (баби), **kobiety** (кобіти), що їх уживають також і в українській мові. Проте М. Коцюбинський не використав жодного з них, натомість в усіх трьох контекстах у перекладі виступає те саме слово – **молодиці**:

«<i>Była to chłopka młoda, wysoka, silna, ze skórą twarzy i rąk grubą i ciemną (...)</i>».	«Була се молодиця молода, висока, сильна. Груба та темна шкура на лиці й руках (...)
--	--

«<i>Baby! ej, baby! Nie rozpuszczajcie języków!</i>»	«Молодиці! гей! молодиці! Не розпускайте язика!».
--	--

«<i>Myślałby kto, że tu wiele zależało na zbawieniu dusz tych kobiet.</i>».	«Подумав би хтось, що йому притьмом бажалось визволити душі цих молодиць».
---	--

Пояснити такий підхід можна тим, що М. Коцюбинський, маючи тонке відчуття культури українського народного слововжитку, відкинув усі три слова – **хлопка, баби, кобіта** – через те, що кожне з них містить знижену конотацію (зневаги чи іронічного ставлення), а слово **молодиця** – „молода заміжня жінка” – хоч і розмовне, проте має ледь відчутну конотативну семантику позитивної емоції, навіть – і поваги до жінки.

Цікаво підійшов М. Коцюбинський до розв’язання одного з найскладніших завдань перекладача – відтворення образних картин художнього тексту. В одних випадках метафоричні образи передані майже дослівно, як-от: *n. złota plachta słonecznego światła* – *укр. золота плахта сонячного проміння*; *n. sieć krętych ścieżyn* – *укр. мережка покручених стежечок*; *n. bajecznej wielkości piwonie* – *укр. химерно-величезні півонії*; а в інших – перекладач підсилює експресію образу: *n. suknia złocista* – *укр. щирозлота сукня* (прикметники **щирозлотий, щирозлотний** належать в українській мові до народнопоетичної

лексики [СУМ, XI, с. 587]; *n. perlista rosa* – *укр. роса, мов перли* (сталими образами української поетичної мови є такі слова й звороти: **перлистий** (*перлисті акорди* – в поезії Лесі Українки); **перлитися** „сяяти, грати різними барвами, як перли”; **сльози, як перли; перли сліз** [СУМ, VI, с. 328].

За нашим обґрунтованим припущенням, образ *польових арф* з новели М. Коцюбинського «Intermezzo», написаної значно пізніше – в 1908 р., майже через 20 років після роботи над перекладом «Тадейка», міг бути «підказаний» саме цим оповіданням. Змальовані в ньому картини природи, сприйняття її в пахощах, кольорах, звуках, краса літнього дня в пору цвітіння лип – все це спонукало М. Коцюбинського до пошуку відповідного образу – максимально наближеного до оригіналу. Липи в цвіту, до яких прилітають тисячі бджіл, створюючи притлумлений безнастанний потік звуків, бринять, як *тисяча арф* – *tysiącem przytłumionych harf*. Натомість М. Коцюбинський творить образ *тисячі тихострунних бандур*, уникаючи запозиченого з німецької мови слова *арфа* (п. *harfa*), на той час іще маловживаного в українській мові:

«[ogród warzywny] stał się do
stóp *odwiecznych rozłożystych lip*,
które tam stały długimi rzędami i teraz
całe w pachnącym kwiecie, jakby
tysiącem przytłumionych harf
brzęczały rojami latających nad niemi
pszczoł».

«[город] стелився аж до
вікових гіллястих лип, що
довгими рядками стояли там, і
всі в запашиім цвіту, мов
тисячі тихострунних бандур,
гучали роями літаючих над
ними бджіл».

Та все ж, напевно, образ тих *арф* у світі природи з оповідання Е. Ожешко припав до душі М. Коцюбинському. Він не забув цього образу, а навпаки – розвинув його, збагатив деталями, надав більшої пластики й підніс до рівня складної метафори, стрижневого образу новели – прекрасної **симфонії поля**, від якої відновлюються **струни** змученої душі:

«Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість.

Врешті стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю.

Повні вуха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна» [К. 2, с. 303];

«Ми йдемо серед поля. Три білих вівчарки і я. Тихий шепіт пливе перед нами, дихання молодих колосків збирається в блакитну пару. Десь збоку вогко підпадьомкає перепел, бренькнула в житі срібна струна цвіркуна. Повітря тремить від спеки, і в срібнім мареві танцюють тополі. Широко, гарно, спокійно» [К. 2, с. 305];

«Тепер я бігаю в поле й годинами слухаю, як в небі співають хори, грають цілі оркестри.

Вночі прокидаюсь, сідаю на ліжку й напружено слухаю, як щось свердлить мій мозок, лоскоче серце і тремтить біля вуха чимсь невловимим.

Тью-і, тью-і, ті-і-і... Ні, зовсім не так.

Цікавий я знати, як вони оте роблять?

Врешті таки підгледів.

Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем. Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й гучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо з землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля. Се було прекрасно» [К. 2, с. 307];

«Прощайте, ниви. Котіть собі шум свій на позолочених сонцем хребтах. Може, комусь він здасться, так як мені. І ти, зозуле, з вершечка берези. Ти теж строїла струни моєї душі. Вони ослабли, пошарпані грубими пучками, а тепер натягаються знову. Чуєте? Ось вони бренькнули навіть... Прощайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, наладжені, вона вже грає...» [К. 2, с. 309].

Висновки до розділу 3. Проаналізувавши окремі лексико-стилістичні риси оповідання польської письменниці Е. Ожешко «Tadeusz» в перекладі М. Коцюбинського, можемо стверджувати, що в них відображено ті тенденції, які були характерні для розвитку української літературної мови в кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. й полягали в орієнтації на живомовні, народнорозмовні джерела. Зіставлення лексики та контекстів оригіналу й перекладу дало змогу на прикладах конкретних лексем показати, що народнорозмовні засоби (діалектні слова, словотвірні варіанти, фонетичні форми) відіграють важливу роль у стилістичному забарвленні перекладу, в його „прищепленні” на український культурний ґрунт, і водночас – ці засоби не порушують семантичної достовірності перекладу порівняно з першотвором. Відтворення денотативної семантики слова та конотацій завжди семантично і стилістично обґрунтоване: деякі слова чи вислови М. Коцюбинський відтворює близько до оригіналу, проте в окремих випадках добирає й слова-синоніми. Особливу уважність перекладач виявляє до семантичних деталей – конотацій, що ними спільні слова української та польської мов можуть відрізнятися. У відтворенні метафоричних засобів оповідання в одних випадках спостерігаємо цілковиту відповідність до першотвору, а в інших – перекладач доповнює образи, видозмінює, надання їм вищого ступеня експресивності й поетичності.

ВИСНОВКИ

У межах проведеного дослідження нами було простежено еволюцію української перекладацької практики другої половини XIX – початку XX ст. і встановлено, що саме в цей період формуються основні засади української художньо-перекладацької школи, яка стала вагомим чинником розвитку української літературної мови та становлення національної культурної традиції. Аналіз перекладацької творчості українських письменників, філологів, культурно-освітніх діячів другої половини XIX – початку XX ст., дав змогу виявити особливості мовотворчих процесів, які розгорталися в українській культурі під впливом перекладів європейської та античної літератури.

Насамперед, на основі опрацьованого матеріалу ми встановили, що перекладацькі практики зазначеного періоду сприяли виробленню нових стилістичних моделей української літературної мови. Залучення античних та європейських текстів до українського культурного простору стимулювало активний пошук відповідників високого стилю та формування національних стратегій версифікації, що виявилось у збагаченні синтаксичної організації, розширенні лексичного фонду та впровадженні художньо-риторичних конструкцій. Нами з'ясовано, що перекладачі другої половини XIX ст. оперували не лише наявним словниково-стилістичним запасом української мови, а й активно формували нові словотвірні та семантичні моделі, а також вдавались до використання таких конструкцій у своїх текстах, які могли би бути принагідними для різних верств населення.

Окремий блок дослідження був присвячений аналізу культурно конотованої лексики, різних граматичних і фонетичних явищ, характерних для перекладів античного епосу. На основі текстів українських перекладів «Іліади» С. Руданського та «Одіссеї» П. Ніщинського нами встановлено, що мовотворчість перекладачів спрямована не тільки на відтворення змісту, а й на передачу епічного пафосу, специфічних поетичних формул і ритмомелодики оригіналу. Здійснений аналіз продемонстрував, що перекладачі застосовували різнорівневі прийоми – від добору архаїчних елементів до увиразнення

образної системи шляхом введення фольклорної образності, що органічно поєднувала українську традицію з античним культурним кодом. Це забезпечувало формування нового українського героїко-епічного стилю, у якому поєднувалися елементи високого книжного мовлення та народнопоетичних ресурсів.

У ході дослідження нами було зібрано й систематизовано матеріал, пов'язаний із перекладацькою діяльністю Володимира Кміцикевича – постаті, чий внесок досі не дістав належного висвітлення в українському мовознавстві. На основі аналізу перекладів драми Ф. Шиллера «Вільгельм Тель» та філософського діалогу Платона «Оборона Сократа» ми дійшли висновку, що Кміцикевич став одним із перших перекладачів, який ґрунтовно інтегрував західноукраїнський варіант літературної мови та діалектні особливості південно-західного наріччя в текст високої художньої та філософської літератури. У дослідженні встановлено, що мовні засоби, задіяні перекладачем, становлять важливий матеріал для реконструкції мовної практики західноукраїнського регіону кінця XIX – початку XX ст. Діалектна лексика, граматичні форми, експресивно-оцінна лексика, синтаксичні конструкції, використані ним у перекладних текстах, засвідчують взаємодію розмовної традиції, книжної мови й регіональних варіантів української літературної норми.

Ми з'ясували, що в перекладах Кміцикевича поєднано кілька мовних шарів: фольклорно-розмовний, літературний, діалектний і книжний, що створює своєрідну стилістичну палітру. Широке використання діалектних форм, зокрема службових слів, іменникових, дієслівних, прикметникових і займенникових форм, номінацій для змалювання гірського колориту та побуту, слів і зворотів, що відображають культуру лицарства, етику того часу та стосунки між людьми, - все це засвідчує природне входження західноукраїнських мовних та культурних особливостей у загальноукраїнський літературний процес. Нами також встановлено, що перекладач демонструє високу мовну культуру та здатність зберігати стильові домінанти оригіналу,

водночас адаптуючи текст до української національної традиції. Це дозволило виявити дуалістичний характер його перекладацької манери: збереження змістово-стилістичної точності оригіналу поєднане із прагненням сформувати природне, органічне українське звучання.

У зіставному аналізі перекладів В. Кміцикевича з пізнішими варіантами – Бориса Тена (драми Ф. Шиллера „Вільгельм Тель”), Йосипа Кобова (твору Платона „Оборона Сократа”) - нами встановлено, що його інтерпретації становлять важливий історичний етап у розвитку українського перекладацтва. Порівняння перекладів «Вільгельма Телля» у версіях В. Кміцикевича та Бориса Тена дало можливість визначити різницю у стилістичних стратегіях: перший тяжіє до фольклорно-розмовної манери, другий – до виробленого високого літературного стилю модерної доби. Таке зіставлення дозволило простежити історичну динаміку розвитку української літературної норми, зміни в орфоепічних, лексичних та граматичних моделях і тенденції до стандартизації літературної мови в ХХ ст. Подібні висновки підтверджено й зіставленням перекладів «Оборони Сократа» у версіях В. Кміцикевича та Й. Кобова: ми встановили поступовий перехід від діалектно маркованої, живої та природної мови кінця ХІХ ст. до більш уніфікованої, нейтральної за стилем та ближчої до книжної традиції літературної норми ХХ ст.

Окремий розділ нашого дослідження був присвячений переосмисленню перекладацької діяльності Михайла Коцюбинського, який активно долучав українську публіку до творів польської літератури. Нами проаналізовано мовно-стилістичні особливості українського перекладу оповідання Е. Ожешко «Tadeusz», і встановлено, що перекладацька манера Коцюбинського вирізняється глибоким розумінням структурних і образних засобів польського художнього тексту. Ми дійшли висновку, що Коцюбинський використовує лексичні паралелі спільного слов'янського походження, вдається до стилістично вмотивованих трансформацій і створює переклад, який зберігає образність та інтонаційну організацію польського оригіналу. Його робота стала

важливим кроком у розвитку українсько-польських літературних взаємин і сприяла зміцненню міжкультурного діалогу.

Підсумовуючи проведені дослідження, ми встановили, що перекладацькі практики другої половини XIX – початку XX ст. відіграли ключову роль у формуванні засад сучасної української художньої мови. Переклад у цей час виступав не лише засобом культурної комунікації, а й інструментом мовотворення, оскільки сприяв унормуванню граматичних форм, розширенню словникового складу та виробленню цілісної стильової системи української мови. Аналіз текстів різних перекладачів дав можливість простежити взаємодію кількох стилістичних компонентів – високого книжного, фольклорного, розмовного та діалектного – і визначити їхній внесок у становлення української перекладацької традиції.

Отже, переклад став одним із провідних чинників становлення і розвитку української мови наприкінці XIX – на початку XX ст. та забезпечив включення української культури в європейський інтелектуальний простір. Здійснене дослідження дозволяє глибше зрозуміти механізми мовних змін у зазначений період, висвітлити малодосліджені постаті, виявити й описати мовні явища та окреслити важливі напрями подальших розвідок у сфері історії українського перекладу та стилістики.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ТЕКСТОВИХ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- ГГксл** – Гуцульські говірки: короткий словник / [уклад.: Г. Гузар, Я. Закревська (відп. ред.), У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей]. Львів, 1997. 232 с.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред.-кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка. Т. 1: *А–Г* / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 1982. 632 с.; Т. 2: *Д–Конці* / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 1985. 572 с.; Т. 3: *Кора–М* / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 1989. 552 с.; Т. 4: *Н–П* / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін.; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Складенко. 2003. 656 с.; Т. 5: *Р–Т* / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 2006. 704 с.
- Желех.** – Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. Т. I: *А–О*; Т. II: *П–Я*. Львів, 1886. 1117 с.
- ЙК** – Платон Діалоги / Пер. з давньогр. / Передмова В. В. Шкоди, Г. М. Куц; Примітки Й. Кобова; Ілюстрації І. І. Яхіна; Художн.-оформлювач Б. П. Бублик. Харків: Фоліо, 2008. 349 с.
- К. 2** – Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 2: Повісті, оповідання (1897–1908). Київ : Наукова думка, 1974. 384 с.
- К. 4** – Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 4: Статті та нариси. Інші редакції. Нотатки. Переклади. Фольклорні записи / ред. М. С. Грицюта. Київ : Наукова думка, 1975. 385 с.
- Км.** – Шіллер Ф. Вільгельм Тель. Драма в пяти діях Фрідріха Шіллера / З німецького переклав Володимир Кміцікевич. Львів : Видане „Академічного Братства”, 1887. 158 с.
- Км.Пл.** – Плятон Оборона Сократа / Плятон; (пер., вступна ст., поясн. В. Кміцікевич). Київ – Ляйпціг: Українська накладня, 1922. 94 с.

- МСлБ** – Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Частина 1: Матеріали до словника. Чернівці : Рута, 2000. 408 с.
- МСлПГ** – Матеріали до словника подільського говору / упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. 461 с.
- Н.** – Гомер. Одиссея / Переклав з давньогрецької Петро Ніщинський. упорядн. Василь Зварич. Львів : Видавництво «Апріорі», 2022. 544 с.
- Руд.** – Руданський С. Омирова Ільйонянка. *Степан Руданський. Твори в трьох томах. Т. 3: Переклад «Іліади»*. Київ : Наукова думка, 1973. 448 с.
- СлБГ** – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
- СлКуз** – Словар чужих слів (12. 000 слів чужого походження в українській мові) / Зібрали Др. Зенон Кузеля і Микола Чайковський; зредагував Др. Зенон Кузеля. Чернівці, 1910. 368 с.
- СУМ** – Словник української мови. В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гомер. Одиссея / Переклав з давньогрецької Петро Ніщинський. упорядн. Василь Зварич. Львів : Видавництво «Апріорі», 2022. 544 с. : іл.
2. Гуцульські говірки: короткий словник / [уклад.: Г. Гузар, Я. Закревська (відп. ред.), У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей]. Львів, 1997. 232 с.
3. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред.-кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка. Т. 1: *А–Г* / Уклад.: Р. В. Болдирєв та ін. 1982. 632 с.; Т. 2: *Д–Конці* / Уклад.: Р. В. Болдирєв та ін. 1985. 572 с.; Т. 3: *Кора–М* / Уклад.: Р. В. Болдирєв та ін. 1989. 552 с.; Т. 4: *Н–П* / Уклад.: Р. В. Болдирєв та ін.; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко. 2003. 656 с.; Т. 5: *Р–Т* / Уклад.: Р. В. Болдирєв та ін. 2006. 704 с. (Словники України).
4. Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. Т. I: *А–О*; Т. II: *П–Я*. Львів, 1886. 1117 с.
5. Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 2: Повісті, оповідання (1897–1908). Київ : Наукова думка, 1974. 384 с.
6. Матеріали до словника подільського говору / упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. 461 с.
7. Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
8. Платон Діалоги / Пер. з давньогр. / Передмова В. В. Шкоди, Г. М. Куц; Примітки Й. Кобова; Ілюстрації І. І Яхіна; Художн.-оформлювач Б. П. Бублик. Харків: Фоліо, 2008. 349 с.
9. Платон Діалоги / Пер. з давньогр. Київ: Основи, 1999. 395 с.
10. Плятон Оборона Сократа / Плятон; (пер., вступна ст., поясн. В. Кміцикевич). Київ – Ляйпціг: Українська накладня, 1922. 94 с.
11. Руданський С. Омирова Ільйонянка. *Степан Руданський. Твори в трьох томах. Т. 3: Переклад «Іліади»*. Київ : Наукова думка, 1973. 448 с.

- 12.Словар чужих слів (12. 000 слів чужого походження в українській мові) / Зібрали Др. Зенон Кузеля і Микола Чайковський; зредагував Др. Зенон Кузеля. Чернівці, 1910. 368 с.
- 13.Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
- 14.Словник української мови. В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
- 15.Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Частина 1: Матеріали до словника. Чернівці : Рута, 2000. 408 с.
- 16.Шіллер Ф. Вільгельм Тель. Драма в пяти діях Фрідріха Шіллера / З німецького переклав Володимир Кміцікевич. Львів : Видане „Академічного Братства”, 1887. 158 с.
- 17.Orzeszkowa Eliza. Tadeusz. *W zimowy wieczór*. Nakład Gebethnera I Wolffa. Warszawa, 1888.
- 18.Słownik języka polskiego PWN. URL: <https://sip.pwn.pl>

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барвінський А. Чи українська мова пригідна до перекладу Св. Письма і молитов та духовної проповіді. Перемишль : Друкарня Кнолера і Сина, 1921. 32 с. (Бібліотека «Українського Голосу», ч. 3).
2. Бевзенко С. Історична морфологія української мови (нарис з словозміни та словотвору). Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.
3. Білецький А. Було колись під Іліоном [Передмова]. *Гомер. Іліада*. Харків : Фоліо. 2013. С. 4–25.
4. Білецький А. Ільйонянка – перший повний український переклад Гомерової «Іліади» [Післямова]. *Руданський С. Твори в 3-х томах. Т. 3 : Омирова Ільйонянка*. Київ : Наукова думка, 1973. С. 405–418.
5. Бриська О. *Микола Зеров як критик та теоретик перекладу* : кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Львів – Київ, 2017.
6. Бузинська В., Тарновецька Л. Степан Смаль-Стоцький. *Мовознавство*. 1994. № 4–5. С. 62–65.
7. Ващишин Н. Переклад Одиссеї Ніщинського [Передмова]. *Гомер. Одиссея*. Львів : Видавництво «Апріорі», 2022. С. 3–25.
8. Володимир Кміцикевич [Про нього. 3 вересня 2017 р] <https://zbruc.eu/node/70374> (дата звернення: 02.04.2024).
9. Головач Н. Лексичні румунізми в реєстрі «Словника буковинських говірок». *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Слов'янська філологія*. Чернівці : Рута, 2009. Вип. 475–477. С. 409–414.
10. Головач Н. М. Лексичні румунізми в українській мові на діалектному та літературнонормативному рівнях: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова”. Чернівці, 2012. 252 с.
11. Головач Н. Румунізми як особлива група лексичних запозичень в українській мові та їх відображення в «Словарі української мови»

- Б. Грінченка. *Лінгвістика : зб. наук. праць*. Луганськ, 2008. № 3 (15). С. 180–188.
12. Головач Н. Стилiстичнi функцiї румунiзмiв в українськiй лiтературнiй мовi. *Григорiй Бостан – 70 : Актуальнi проблеми румунськoї фiлологiї : мiжнар. наук. конф., 10–12 жовтня 2011 р. : матер. конф.* Чернiвцi : Мiсто, 2011. С. 426–434.
 13. Горбач О. Мовостиль новiтнiх перекладiв Святого Письма на українську народню мову. *Збiрник Мовознавчої Комiсiї Наукового Конгресу в 1000-лiття Хрищення Руси–України*. Мюнхен, 1998. С. 29–98.
 14. Гординський С. Василь Сiмович, людина i вчений. *Працi у двох томах. Т. 1 : Мовознавство / упоряд. i передм. Л. Ткач*. Чернiвцi : Книги – ХХІ, 2005. С. 430–433.
 15. Горецький П. Iсторiя українськoї лексикографiї. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. 243 с.
 16. Горпинич В. *Сучасна українська лiтературна мова: морфемiка, словотвiр, морфологiя*. Київ: Вища школа, 1999. 207 с.
 17. Грималовська А. Мовознавча та загальнокультурна дiяльнiсть Володимира Кмiцикевича у контекстi взаємин iз Василем Сiмовичем. *Науковий вiсник Чернiвецького нацiонального унiверситету : зб. наук. пр. : Слов'янська фiлологiя*. Чернiвцi : Рута, 2008. Вип. 312–313. С. 124–128.
 18. Грималовська А. Українська лексикографiя Буковини кiнця ХІХ – початку ХХ ст. i розвиток лексики лiтературної мови (на матерiалi «Нiмецько-українського словника» В. Кмiцикевича i Спiлки) : Дипломна робота. Чернiвцi, 2000. 77 с.
 19. Енциклопедичний словник класичних мов: довідник / Звонська Л. Л., Корольова Н. В., Лазер-Панькiв О. В., Левко О. В., Лучканин С. М. / за ред. Звонської Л. Л.; Київ. нац. ун-т iм. Т. Шевченка : 2-ге вид, випр. i доповн. Київ : ВПЦ „Київський унiверситет”, 2017. 551 с.
 20. Жилко Ф. Т. Нариси з дiалектологiї українськoї мови. Київ : Державне учбово-педагогiчне видавництво «Радянська школа», 1955. 316 с.

21. Забарило К. Гомерова «Одіссея» та її місце в світовій літературі. *Гомер. Одіссея. Переклав із старогрецької і склав примітки та словник Борис Тен.* Київ : Дніпро, 1968. С. 5–24.
22. Зарубенко Т. Побутова лексика в перекладі О. Потебні Гомерової «Одіссеї». *Лексикографічний бюлетень : Зб. наук. пр.* Київ, 2009. Вип. 18.
23. Збірник Мовознавчої Комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрещення Руси–України. Т. 1. Мюнхен, 1988. 248 с. (Наукові записки УВУ ; ч. 13).
24. Кацімон О. Теоретичні і практичні аспекти діяльності українських мовознавців на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова”. Чернівці, 2010. 20 с.
25. Кацімон О. А. Теоретичні і практичні аспекти діяльності українських мовознавців на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова”. Чернівці, 2010. 296 с.
26. Клименко Н. Морфологічна будова композитів. *Морфологічна будова сучасної української мови.* Київ: Наукова думка, 1975. С. 5–34.
27. Клименко Н. Словотвірна структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ : Наукова думка, 1984. 251 с.
28. Кміцикевич В. і Спілка. Deutsch-ukrainisches Wörterbuch. Чернівці, 1912. 672 с.
29. Кміцикевич В. Мудрець із народа Григорій Савич Сковорода. *Товариш : Народний календар на рік звичайний 1909.* Чернівці, 1908. С. 59–67.
30. Кобів Й. Вергілій і його епічна поема. *Вергілій : Енеїда* / за ред. Бориса Тена. Київ : Дніпро, 1972. С. 5–20.
31. Кобів Й. Нарис історії українського перекладу з класичних мов у Галичині до 1939-го року. *Іноземна філологія.* 2009. № 121. С. 258–268.
32. Коломієць Л. Видатні мовознавці-перекладачі 1920–1930-х років : Олександр Білецький, Михайло Калинович, Леонід Пахаревський, Андрій Ніковський, Борис Ткаченко. *Мовні і концептуальні картини світу.*

- Збірник наукових праць*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. Вип. 44. С. 187–205.
33. Коломієць Л. Український художній переклад та перекладачі 1920-30-х років : матеріали до курсу «Історія перекладу». Навчальний посібник. Вінниця : Нова книга, 2015.
 34. Корунець І. Доместикація як засіб збагачення національних мов і літератур. *Всесвіт*. 2012. № 5–6.
 35. Костенко М. Художня майстерність Михайла Коцюбинського. Київ, 1969. 271 с.
 36. Коцюбинський М. До Костя Паньківського. *Твори в семи томах. Том 5: Листи (1886-1904)*. Київ : Наукова думка, 1974. С. 59-60.
 37. Логош А. Здобутки української філології на Буковині на початках ХХ ст. у сучасній рецепції. *Студентські наукові дискусії поза форматом: Матеріали XI Міжнародної наукової конференції (11 квітня 2024 р)*. Івано-Франківськ, 2024. С. 285–287.
 38. Логош А. Переклад Петра Ніщинського Гомерової «Одіссеї» в контексті української перекладацької практики другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2023. Вип. 13. С. 76–79.
 39. Лучук О. *Діалогічна природа літератури : Перекладознавчі та літературознавчі нариси*. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2004.
 40. Лучук О. Часовий фактор і проблема перекладної множинності в теорії художнього перекладу. *Діалогічна природа літератури : Перекладознавчі та літературознавчі нариси*. Львів : Вид-во УКУ, 2004. С. 163–168.
 41. Москаленко М. *Статті. Публіцистика. Спогади про Михайла Москаленка* / упоряд. М. Лабінський. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2011.

42. Москаленко М. Тисячоліття : переклад у державі слова. Тисячоліття : поетичний переклад України-Руси. Антологія. Київ : Дніпро, 1995. С. 5–38.
43. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
44. Павлович П. Слідами Михайла Коцюбинського : Ілюстрований збірник пам'яті улюбленого і почесного земляка, славетного українського письменника Михайла Коцюбинського – рідного і близького нашим серцям – присвячується [На чужині. Квітень, 1946 р.]. Авґсбург : Видавництво «Брама Софії». 1946. 64 с.
45. Павлюк А. Феномен множинності перекладу в контексті питань сучасного мовознавства. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 43(3). С. 190–197.
46. Пархоменко Л. Петро Ніщинський. Київ : Муз. Україна, 1989. 64 с.
47. Радомська Л. Вивчення обсягу поняття «юкстапозит» у сучасному мовознавстві. *Методичні студії* / уклад. М. Вінтонів та ін. Вінниця : ДонНУ, 2015. Вип. 4. С. 249–260.
48. Радомська Л. Критерії визначення лінгвального статусу іменників-юкстапозитів як самостійних лексико-граматичних одиниць. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2017. Вип. 1. С. 88–92.
49. Ревуцький В. До історії українського «Гамлета». *Клен Ю. Твори. Том 4* / за ред. Є. Маланюка. Торонто : Фундація імені Юрія Клена, 1960. С. 7–13.
50. Рильський М. Вчений-поет. *Максим Рильський. Зібрання творів у двадцяти томах. Т. 12: Літературно-критичні статті*. Київ : Наукова думка, 1986. С. 51–53.
51. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література. Мюнхен, 1974. 226 с.
52. Рудь О. Юкстапозитні іменники у поетичних текстах Ліни Костенко. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 37. Т. 3. С. 131–135.

53. Русов А. Отрывки из перевода Одиссеи. *Потебня А. А. Из записок по теории словесности. Харьков. 1905. Приложения. С. 538–583. URL: <http://izbornyk.org.ua/rizne/potebnya.htm>*
54. Савчин В. Микола Лукаш – подвижник українського художнього перекладу. Львів : Літопис, 2014.
55. Сімович В. Праці у двох томах. / упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк за участю Р. Пилипчука, Я. Погребенник. Т. 2 : *Літературознавство. Культура*. Чернівці : Книги–ХХІ, 2005. 904 с.
56. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / Друге видання з одмінами й додатками. Київ ; Ляйпціг : Українська накладня, б/р [1921]. 584 с.
57. Сімович В. Практична граматика української мови. Раштат : Видання товариства «Український рух», 1918. 368 с.
58. Смаль-Стоцький С. Гартнер Ф. Граматика руської мови / Вид. 3. Відень, 1914. 202 с.
59. Смерчинський С. Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою. Харків : ДВОУ, 1932. 268 с.
60. Содомора А. Жива античність. Львів : Видавництво «Апріорі», 2024. 216 с.
61. Содомора А. Співець одвічних перевтілень. *Публій Овідій Назон. Метаморфози. / Перекл. з латин., передм. та прим. А. Содомори*. Київ : Дніпро, 1985. С. 5–14.
62. Содомора П. Побутові реалії Гомерової «Одіссеї» у перекладі (на матеріалі українських перекладів поеми) : дис. канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 2004.
63. Софокл. Антігона / Перевіршував П. Ніщинський ; Вступ. ст. В. Державина. 3-є вид. / За ред. Єв. Тимченка. Харків – Київ : Література і мистецтво. 1930. 104 с.
64. Софокль. Антигона / Перевіршував Петро Ніщинський. Із попереднім словом про розвиток грецької драми, про автора та перекладчика

- „Антигони”, із 8 образками, фотографією статуї Софокля та портретом Ніщинського. [Переднє слово Василя Сімовича. С. I –XXX]. Чернівці : Накладом „Бібліотеки для молоді”, 1911. 76 с.
65. Спатар І. «Слово про Елізу Ожешко», або до проблеми взаємозв’язків Елізи Ожешко з українськими письменниками. *Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Серія: Філологія (літературознавство)*. Вип. XVII–XVIII. 2007–2008. С. 182–187.
 66. Стріха М. Повернення «Одіссеї» Петра Ніщинського. *Світ*. 2022. № 47. URL: <https://svit.kpi.ua/2022/12/22> (дата звернення: 20.10.2025).
 67. Стріха М. Данте й українська література : досвід рецепції на тлі «запізнілого націєтворення». Київ : Критика, 2003.
 68. Стріха М. Український художній переклад : між літературою та націєтворенням : до постановки питання. *Сучасність : літ., наука, мистецтво, сусп. життя*. 2003. № 3. С. 140–145.
 69. Тарновецька Л. Василь Сімович і національно-культурне життя Буковини початку ХХ ст. *Матеріали III Міжнародної історико-краєзнавчої наук.конф., присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету*. Чернівці : Рута, 1995. С. 89–93.
 70. Тарновецька Л. Діалектна лексика в українських епістолярних текстах першої половини ХХ ст. (за архівом проф. В. Сімовича) / Людмила Тарновецька, Інна Шепетюк, Наталія Булега. *Наука і сучасність: Збірник наук. праць*. Ч. II. Київ, 1998. С. 230–238.
 71. Тарновецька Л. Мовознавча спадщина В. Сімовича і сучасність. *Культура слова : респ. міжвідомч. збірник*. Київ, 1991. Вип. 41. С. 52–58.
 72. Тарновецька Л. Морфологічна варіативність іменникових форм та мовна норма. *Тези наукової конференції з проблем сучасного українського правопису і термінології (3 нагоди 70-річчя першої Всеукраїнської правописної конференції у Харкові 1927 р.; Київ, 12–13 грудня 1997 р.)*. Київ, 1997. С. 88–90.

73. Тарновецька Л., Булега Н., Шепетюк І. Буковинець Агенор Артимович – видатний діяч української науки та культури. *Буковина – мій рідний край. II Історико-краєзнавча конф. молодих дослідників, студентів, викладачів : Матеріали.* Чернівці, 1997. С. 96–99.
74. Тарновецька Л., Булега Н., Шепетюк І. До історії культурних взаємин української інтелігенції Буковини. *Національні та етносоціальні процеси в Україні. II Всеукраїнська наук.-практ. конф. молодих науковців : Матеріали.* Чернівці, 1997. С. 159–162.
75. Тарновецька Л., Булега Н., Шепетюк І. До проблеми галицьких елементів в українській літературній мові кінця XIX – початку XX ст. *Українська мова і література : історія, сучасний стан, перспективи розвитку : Науковий щорічник.* Тернопіль : Збруч, 1999. С. 31–46.
76. Тарновецька Л., Полевецька О. Семантичні групи експресивних дієслів у буковинських говірках. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія.* Чернівці, 1998. Вип. 34. С. 90–94.
77. Тарновецька-Ткач Л. До історії церковнослов'янізмів у мові українських освічених верств (за текстами листів і щоденників XIX – початку XX ст.). *Проблеми гуманітарних наук.* Дрогобич : Вимір, 2000. Випуск 5. С. 246–257.
78. Тарновецька-Ткач Л. Регіональне функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX ст. (соціолінгвістичні аспекти дослідження). *Наука і сучасність : Збірник наук. праць. Випуск II, частина III.* Київ : Логос, 1999. С. 214–224.
79. Тарновецька-Ткач Л. Стильовий статус церковнослов'янізмів в українській літературній мові Буковини кінця XIX – початку XX ст.. *Лінгвістичні студії : Збірник наукових праць. Випуск 6.* Донецьк : ДонДУ, 2000. С. 296–304.
80. Ткач Л. «Листи з чужини» Ярослава Окуневського як унікальний текст української культури та історико-лінгвістичні аспекти його дослідження. *Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наук. пр.:*

- Слов'янська філологія*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. Вип. 496–497. С. 29–41.
81. Ткач Л. «Словар чужих слів» Зенона Кузелі і Миколи Чайковського як пам'ятка української лексикографії (до сторіччя першого видання). *Лінгвістика: Збірник наук. праць*. Луганськ, 2010. № 1(19). С. 40–54.
 82. Ткач Л. Академік Степан Смаль-Стоцький. До 150-річчя від дня народження. *Дивослово*. 2009. Ч. 1. С. 33–39.
 83. Ткач Л. Західнослов'янські інкрустації в лексичній синоніміці сучасної української літературної мови. *Життя – у слові : Збірник наукових праць на пошану академіка В. М. Русанівського*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 104–119.
 84. Ткач Л. Мовознавчий світогляд Василя Сімовича в контексті сучасних потреб українського мовознавства. *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича : Слов'янська філологія*. Чернівці : Рута, 2008. Вип. 312–313. С. 29–35.
 85. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці : Рута, 2007. 704 с.
 86. Ткач Л., Головач Н. Семантичні й стилістичні особливості лексеми ВАТРА / VATRA в українській та румунській мовах. *Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наук. праць. : Романо-слов'янський дискурс*. Чернівці, 2009. Вип. 484. С. 44–48.
 87. Ткач Л., Кацімон О. Дискусійні питання українського правопису в контексті поглядів Василя Сімовича. *Науковий вісник Чернівецького університету : Слов'янська філологія. До 130-річчя Чернівецького університету*. Чернівці : Рута, Книги–XXI, 2006. Вип. 276–277. С. 296–307.
 88. Ткач Л., Кацімон О. Перекладацька діяльність Василя Сімовича у культурному контексті Буковини кінця XIX – початку XX ст. *Актуальні*

- проблеми філології та перекладознавства : Збірник наук. праць. Частина I. Вип. 3.* Хмельницький, 2007. С. 247–251.
89. Ткач Л., Мороз Т. До індивідуальної характеристики перекладачів Євангелія у залученні лексичних джерел української мови (Пилип Морачевський, Пантелеймон Куліш, Іван Огієнко). *Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки*. Київ : Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. Т. 60. С. 22–36.
 90. Ткач Л., Федунівич-Швед О. Агатангел Кримський і Микола Лукаш : спільні риси художнього лексикону. *Дивослово*. 2006. № 12. С. 33–40.
 91. Ткач Л., Федунівич-Швед О. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша у її зв’язках із традиціями західноукраїнського слововжитку. *Науковий вісник Чернівецького університету: Слов’янська філологія. До 130-річчя Чернівецького університету*. Чернівці : Рута; Книги–XXI, 2006. Вип. 276–277. С. 324–336.
 92. Ткач Л., Федунівич-Швед О. Юрій Федькович і Микола Лукаш : спільний історико-культурний контекст до однієї лексичної паралелі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 274–275 : Слов’янська філологія. Творчість Юрія Федьковича в контексті української та світової літератури*. Чернівці : Рута, Книги – XXI, 2005. С. 266–280.
 93. Ткач Л. Джерела стилістичної досконалості мови українських перекладів у творчості літературних поколінь ХХ ст. *Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам’яті святих Кирила і Мефодія*. Харків – Шумен : ХНПУ; ХІФТ, 2022. С. 188–195.
 94. Ткач Л. Західноукраїнський варіант літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століття і проблема мовної спадкоємності в сучасній Україні. *Матеріали V Конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство : Збірник наук. статей*. Чернівці : Рута, 2003. С. 22–37.
 95. Ткач Л. Інтерферентні явища в західному варіанті української літературної мови к. ХІХ – п. ХХ ст. і проблема мовної норми. *Ukrainistika na prahu noveho století a tisíciletí : problémy jazyka, literatury a*

- kultury. 1. Olomoucké symposium ukrainistu : Sborník príspevků. Olomouc, 2001. С. 86–94.
96. Ткач Л. Історичні та стилістичні аспекти варіативності норм української літературної мови. *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea. Anul V, nr.1/2016*. Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință. 2016. Р. 13–25.
 97. Ткач Л. Лексичні зв'язки української та румунської мов : Соціолінгвістичні аспекти дослідження. *Cultura ucraineană contemporană între canonul tradițional și noile paradigme de afirmare / Judit Bartalis-Ban, Mihailo Kondor*. Cluj-Napoca : Echinox, 2010 || *Сучасна українська культура: традиції і нові парадигми відновлення та розвитку / Матеріали наукового симпозиуму (Клуж-Напока, 18–19 жовтня 2007 р.) / Ред. Ю. Барталіш-Бан, М. Кондор*. Клуж-Напока : Echinox, 2010. С. 185–194.
 98. Ткач Л. Особливості західноукраїнського слововжитку кінця XIX – початку XX ст. у контексті літературно-писемної традиції української мови. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 113–119.
 99. Ткач Л. Повернення видатного науковця-орієнталіста і мовознавця [До 135-річчя від дня народження А. Кримського]. *Буковинський журнал*. 2006. Ч. 2. С. 159–168.
 100. Ткач Л. Погляди С. Смаль-Стоцького на проблемні питання історії української літературної мови. *Постать Степана Смаль-Стоцького в національно-культурному житті Буковини кінця XIX – початку XX ст. і сучасна рецепція його доби: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. 19–21 лютого 2009 року Чернівці, Україна*. Чернівці : „Місто”, 2009. С. 51–54.
 101. Ткач Л. Про який овоч писав Максим Рильський і що раніше називалося цим словом в українській мові. *Урок української*. 2007. № 4. С. 28–34.
 102. Ткач Л. Реалізація структурного і семантичного потенціалу лексики південно-західних українських говорів у літературній мові кінця XIX –

- початку XX ст. *Волинь – Житомищина : Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 2001. С. 301–307.
103. Ткач Л. Соціолект духовної верстви як основа формування типових ознак галицько-буковинського слововжитку кінця XIX – початку XX ст. *Біблія і культура : Збірник наук. статей*. Вип. 6. Чернівці : Рута, 2004. С. 405–419.
 104. Ткач Л. Ставлення до культурно-писемної та народнопоетичної традицій української літературної мови в практиці українських перекладацьких шкіл XX ст. *Slovanské spisovné jazyky od teorie k praxi : formování jazykového vědomí a postojů k jazyku : tematický blok na XVI. Mezinárodním sjezdu slavistů, Bělegrad 20.–27.8.2018 / H. Gladkova, M. Giger, O. Bláha (eds.). Vydání první. Praha : Filozofická fakulta University Karlovy, 2018. S. 228–262.*
 105. Ткач Л. Традиції та актуальні проблеми дослідження українсько-румунських мовно-культурних взаємозв'язків. *Grigore Bostan–70. Probleme actuale de filologie romana: Матеріали міжнародної конференції (Чернівці, 10–12 жовтня 2011 р.)*. Чернівці – Герца : Зелена Буковина, Cuvantul, 2011. С. 473–485.
 106. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1 : Матеріали до словника. Чернівці : Рута, 2000. 408 с.
 107. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 3 : Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті. Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. 252 с.
 108. Ткач Л., Ващук Н. Словотвірне багатство мови творів П. Куліша. *Діалектна мова : сучасний стан і перспективи дослідження : Програма, матеріали та тези доповідей учасників всеукраїнських наукових читань, присвячених пам'яті діалектолога Валентини Прокопенко*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. С. 114–117.

109. Ткач Л., Головач Н. Лексичні румунізми в сучасній українській літературній мові та в творах Юрія Федьковича. *Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 274–275 : Слов'янська філологія. Творчість Юрія Федьковича в контексті української та світової літератури*. Чернівці: Рута, Книги – XXI, 2005. С. 229–251.
110. Ткач Л., Карвацька А. Діалектна лексика української мови в публікаціях чернівецької газети «Буковина» кінця XIX – початку XX ст. *Діалектна мова : сучасний стан і перспективи дослідження. Програма, матеріали та тези доповідей учасників всеукраїнських наукових читань, присвячених пам'яті діалектолога Валентини Прокопенко / Відп. за випуск Н. В. Гуйванюк*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. С. 133–137.
111. Ткач Л., Мороз Т. Фразеологічні скарби української мови в перекладах книг Святого Письма (за текстами П. Куліша, І. Пулюя, І. Огієнка). *Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 214–215 : Слов'янська філологія*. Чернівці : Рута, 2004. С. 115–125.
112. Ткач Л., Мороз Т. Актуальність мовного досвіду Пантелеймона Куліша та Івана Пулюя у творенні лексики високого стилю української мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського : Збірник наук. праць. Серія : Філологія*. Вінниця, 2003. Вип. 6. С. 122–133.
113. Ткач Л., Мороз Т. Мова творів Михайла Коцюбинського і книг Святого Письма в українських перекладах П. Куліша та І. Пулюя : спільні джерела лексики і фразеології. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : Збірник наукових праць. Серія : Філологія*. Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2005. Вип. 7. С. 176–185.
114. Ткач Л., Черкез І. Ольга Кобилянська і західноукраїнський варіант літературної мови (за матеріалами листування письменниці). *Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 216–217 : Слов'янська філологія*.

Ольга Кобилянська – письменниця і громадянка : національне і загальнолюдське. Чернівці : Рута, 2004. С. 179–195.

115. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.: іл.
116. Федунівич-Швед О. *Лексика перекладів Миколи Лукаша у зв'язках із культурно-писемною традицією української мови.* Дисертація на здобуття наук. ступ. канд. філолог. наук. : 10.02.01 „Українська мова”. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2008. 262 с.
117. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.
118. Франко З. Варіантність, чи територіальна відмінність, української літературної мови. *Українська історична та діалектна лексика / Збірник наукових праць.* Вип. 2. Київ : Наукова думка, 1995. С. 169–178.
119. Франко І. До М. П. Драгоманова. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 49 : Листи (1886-1894).* Київ : Наукова думка, 1986. С. 198-202.
120. Франко І. Літературна мова і діалекти. *Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 37 : Літературно-критичні праці (1906–1908).* Київ : Наукова думка, 1982. С. 205–210.
121. Франко І. Передмова [до видання «Іліади» Гомера в переспіві Степана Руданського]. *Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 43 : Фольклористичні та літературно-критичні праці.* Київ : Наукова думка, 1986. С. 392–400.
122. Франко І. Передмова. *Вільгельм Тель. Драма в пяти діях Фрідріха Шіллера. З німецького переклав Володимир Кміцікевич / Видане „Академічного Братства”. Львів : З друкарні Тов. ім. Шевченка, 1887. С. 3–12.*

123. Франко І. Перша передмова до перекладу «Фауста» Й.-В. Гете. *Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 26 : Літературно-критичні праці (1876 – 1885)*. Київ : Наукова думка, 1980. С. 155–160.
124. Шанін Ю. Білецький Андрій Олександрович. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003, оновл. 2025. URL: <https://esu.com.ua/article-39998> (дата звернення: 17.11.2025).
125. Шмігер Т. Вагомість бібліографії українського перекладознавства у контексті історії національної науки. *Всесвіт*. 2012. № 3–4. С. 240–246.
126. Шмігер Т. *Історія українського перекладознавства XX сторіччя* / передмова Р. Зорівчак. Київ : Смолоскип, 2009.
127. Шмігер Т. *Українське перекладознавство XX сторіччя. Бібліографія*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, НТШ. 2013.
128. Штаєр І. Античні форми у творчості Івана Франка (версифікаційний аспект). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series “Philology”*, 71(1127), 2015. С. 132-137.